

ERNAZAROVA MUNISXON JO'RAQULOVNA

**BOSHLANG'ICH SINF
O'QUVCHILARINING
INTELLEKTUAL QOBILYATLARINI**

**Toshkent
2024**

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA'LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI

ERNAZAROVA MUNISXON JO'RAQULOVNA

**BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARINING
INTELLEKTUAL QOBILYATLARINI
KLASTERLI YONDASHUV ASOSIDA
RIVOJLANTIRISH**

MONOGRAFIYA

Toshkent
«Book trade 2022»
2025

UO'K 373.3;37.013.2
KBK 74.202.5
E-35

Ernazarova M.J. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining intellektual qobiliyatlarini klasterli yondashuv asosida rivojlantirish Monografiya. – T.: "Book trade 2022", 2025. 100 b.

Monografiyada boshlang'ich sinf o'quvchilarining intellektual qobiliyatlarini klasterli yondashuv asosida rivojlantirish masalalari yoritilgan.

Monografiyadan boshlang'ich ta'lim yo'nalishida o'qiyotgan talabalar, shuningdek umumiy o'rta ta'lim maktablarining boshlang'ich sinf o'qituvchilari foydalanishlari mumkin.

Tuzuvchi:

M.J.Ernazarova - Chirchiq davlat pedagogika universiteti
"Umumiy pedagogika" kafedrası o'qituvchisi.

Taqrizzchilar:

Raxmanova Muqaddas Qaxramonovna - Chirchiq davlat pedagogika Universiteti professori, pedagogika fanlari doktori.

G.Berdiyeva - Axborot texnologiyalari va menejment universiteti dotsenti Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, (PhD).

Monografiya Chirchiq davlat pedagogika universiteti Ilmiy texnik kengashi tomonidan nashrga tavsiya etilgan (7-son bayonnoma, 2024 yil 16 dekabr)

ISBN 978-9910-9027-4-1

KIRISH

Xalqaro hamjamiyatda pedagogik innovatsiyalar global miqyosda ahamiyatli bo'lib, ta'lim-tarbiya jarayonlarida insoniyat uchun serqirra imkoniyatlarni ochib bermoqda. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida belgilangan "Ilmiy-tadqiqot va innovatsiya faoliyatini rag'batlantirish, ilmiy va innovatsiya yutuqlarini amaliyotga joriy etishning samarali mexanizmlarini yaratish¹ hamda innovatsion rivojlanish vazirligining asosiy faoliyat yo'nalishlaridan ta'lim tizimida innovatsiyalarni ishlab chiqishni ta'minlash kabi ustuvor vazifalari ta'lim muassasalarida o'qituvchilar innovatsion faoliyatini tashkil etish zarurligini ko'rsatmoqda. Mamlakatimizda ta'lim tizimida o'qituvchilarining innovatsion faoliyati samaradorligini oshirish va rivojlantirishga alohida e'tibor qaratib kelinmoqda. 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasida "uzluksiz ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, sifatli ta'lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish, mehnat bozorining zamonaviy ehtiyojlariga mos yuqori malakali kadrlar tayyorlash siyosatini davom ettirish; ta'lim va o'qitish sifatini baholashning xalqaro standartlarini joriy etish asosida oliy ta'lim muassasalari faoliyatining sifati hamda samaradorligini oshirish, o'rta maxsus, kasb-hunar va oliy ta'lim muassasalari bitiruvchilarini ishga joylashtirish hamda xususiy tadbirkorlik sohasiga jalb etish"² bo'yicha ustuvor vazifalar belgilab berilgan edi. Mazkur vazifalarning samarali ijrosini ta'minlash respublikamiz oliy ta'lim tizimining taraqqiyot tendentsiyasini chuqur tahlil qilish va ta'lim muassasalarining o'qituvchilarini innovatsion faoliyatining samaradorligini oshirish bo'yicha ilmiy taklif va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishni taqozo etdi.

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni.// 4-nashr 2018-26 b

² O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni.// 4-nashr 2018-26 -27 b

Yurtimizda olib borilayotgan keng ko'lamli islohotlar yoshlarimizning xorijdagi tengdoshlari bilan ilm-fan, madaniyat, tadbirkorlik, sport va boshqa sohalarda faol muloqotda bo'lishi, ularning o'z salohiyatini dunyo miqyosida namoyon etishi uchun katta imkoniyat yaratmoqda. Maktabgacha ta'lim tizimining jamiyatimiz hayotidagi katta o'rni va ahamiyatini e'tiborga olib, maktabgacha ta'lim vazirligi tashkil etildi hamda 11 yillik ta'lim qayta tiklandi. Kreativlik va innovatsion tafakkurni rivojlantirish muhim indikator sifatida e'tirof etildi. Shular o'qituvchilarning innovatsion faoliyatini globallashtirish jarayoni talablari asosida takomillashtirish zaruriyatini vujudga keltirdi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF 60 sonli "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi 2022-2026-yillarga bag'ishlangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi innovatsion rivojlanish vazirligini tashkil etish to'g'risida"gi Farmoni, va 2017 yil 29 noyabrda PF-5264-sonli "O'zbekiston Respublikasi innovatsion rivojlanish vazirligini tashkil etish to'g'risida" Farmonlari, 2017 yil 20 apreldagi PQ-2909-sonli "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori va mazkur faoliyatga tegishli boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarning ijrosini ta'minlashda mazkur dissertatsiya ishi muayyan darajada xizmat qiladi.

I-BOB BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING INTELLEKTUAL QOBILIYATLARINI KLASSTERLI YONDASHUV ASOSIDA RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

1.1-§. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining intellektual qobiliyatlarini klasterli yondashuv asosida rivojlantirish pedagogik muammo

Ma'lumki, har qanday davlatning rivojlanishi uning intellektual salohiyatiga bog'liq. Intellektual salohiyat xalqaro andozalardagi zamonaviy taraqqiyotni ta'minlay oladigan mustaqil fikrli, malakali bilimli, yuksak insoniy fazilatlariga ega kadrlar hisoblanadi. Davlatimiz esa mustaqillikni qo'lga kiritgan dastlabki kunlardan oq intellektual salohiyati yuqori kadrlarning yangi avlodini shakllantirishga yo'naltirilgan davlat siyosatini yuritib kelmoqda. Bu yo'lda amalga oshirilgan asosiy vazifalaridan biri mustaqil O'zbekistonni rivojlantirishga asos bo'ladigan yangi ta'lim tizimining tashkil etilishidir.

Respublikamizda globallashtirish sharoitida yuz berayotgan ta'lim sohasidagi o'zgarishlar asosida boshlang'ich ta'lim tizimida kasbiy va metodik faoliyat samaradorligini oshirish, o'qituvchilarning kreativ potentsialini rivojlantirish yuzasidan keng miqyosda izlanishlar olib borilmoqda. Mazkur jarayon bugungi kunda boshlang'ich ta'lim jarayonida ta'lim klasterini ta'minlashning texnologik bosqichlari, o'quv-bilish faoliyati tavsifiga mos keluvchi muammoli, hamkorlikda o'qitish, individuallashtirish, izlanishli-tadqiqotchilik, o'quv axborotlari ustida ishlash, ta'lim-tarbiya jarayonini modernizatsiya qilishning ustuvor yo'nalishlari: noformal (o'qitish-asosiy izlanish - Hamkorlik strategiyasi asosida o'quv jarayoniga innovatsiyalarni joriy qilish, onlayn o'qitish, tyutorli ta'limga urg'u berilishi) va informal (o'qitish - individual holatda va shaxsiy) o'qitish mazmunini takomillashtirish, bolalarning nutq va tafakkurini rivojlantirishning samarali shakl va

metodlarini ishlab chiqish, mashg'ulotlarning integratsiyalashuvini ta'minlashning turli modellari va texnologiyalarini yaratish zaruratini yuzaga keltiradi.

O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasida ta'lim, madaniyat, ilm-fan, adabiyot, san'at va sport sohalarini rivojlantirish ustuvor vazifalardan biri sifatida belgilangan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining mamlakat parlamenti – Oliy Majlisga Murojaatnomasida ta'kidlanganidek, "O'zbekiston ilm-fan, intellektual salohiyat sohasida, zamonaviy kadrlar, yuksak texnologiyalar borasida dunyo miqyosida raqobatbardosh bo'lishi shart".

Shunday ekan, bugungi avlodni intellektual qobiliyatini rivojlantirish va bu borada ta'limda ham klasterni amalga oshirish bugungikunning talablaridan biri hisoblanadi. Insonning butun hayoti doimo uning oldida keskin va dolzarb vazifalar va muammolarni keltirib chiqaradi. Bunday muammolar, qiyinchiliklar, kutilmagan hodisalarning paydo bo'lishi shuni anglatadiki, atrofimizda haqiqatda hali ko'p noma'lum, yashirin narsalar bor. Binobarin, dunyoni chuqurroq bilish, tobora ko'proq yangi jarayonlar, odamlar va undagi narsalar o'rtasidagi munosabatlar va xususiyatlarni kashf etish zarur. Shuning uchun, zamon talabidan kelib chiqqan har qanday yangi tendentsiyalar maktabga kirmasin, dasturlar va darsliklar qanday o'zgarmasin, o'quvchilarning intellektual faollik madaniyatini shakllantirish har doim asosiy umumiy talablardan biri bo'lib kelgan va shunday bo'lib qolaveradi.

Mamlakatimiz yoshlarini jahonning taraqqiy etgan davlatlari yoshlari bilan har jabhada bellasha oladigan, kerak bo'lsa, ulardan o'z ustunligi bilan ajralib turishini ta'minlashning yagona yo'li ta'lim va tarbiyaga jiddiy e'tibor qaratishdan iborat. Davlatimiz taraqqiyotining muhim shartlaridan yana biri kadrlarni tayyorlash tizimining mukammal bo'lishi, zamonaviy iqtisod, fan, madaniyat, texnika va texnologiyalar asosida rivojlanishi hisoblanadi. Har bir yetuk mutaxassis ta'lim beradigan fanlari turkumini ilmiy – nazariy

jihatdan o'zlashtirishi, ilmiy bilishga doir g'oyalar, nazariyalar va qonuniyatlarning mazmun – mohiyatini bilishi lozim.

Intellektual imkoniyatlarni rivojlantirish muammosiga bag'ishlangan adabiyotlarni tahlili shuni ko'rsatadiki, aqliy qobiliyatning rivojlanishini bir necha ko'rinishlari namoyon etilgan: talim va tarbiya ta'sirida o'zgaradigan va rivojlanadigan aqliy qobiliyatning individual uslubi chet el psixologiyasida (V.S.Merlin, Ye.A.Klimov, N.I.Chuprikova)lar tomonidan o'rganilgan. Aqliy qobiliyat ko'p faktorli murakkab psixologik tuzilma sifatida (A. Bine, J. Piaje, Ch. Spirmen, Tyorstoun, Gilford, G. Ayzenk, R.B.Kettell, R.Sternberg)lar ishida tadqiq etilgan. Shuningdek, bu borada mahalliy olimlar M. G. Davletshin, B.R.Qodirov, E.Z.G'oziyev, V.M.Karimova, E.Z.Usmonova, R.I.Sunnatova, Z.T.Nishonovalarning izlanishlarida hamda mutafakkirlarimiz Abu Nasr Farobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Abdulla Avloniy va boshqalarning fikrlarida aqliy taraqqiyot, aql imkoniyatlari va aqliy qobiliyatlar to'g'risidagi qarashlarida ham aqliy qobiliyat va uni tashkil etuvchi omillar turlicha talqin qilinganini guvohi bo'ldik. Xususan, M. M. Sultonovning "Matematika darslarida boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'quv-intellektual qobiliyatini rivojlantirish" nomli o'quv qo'llanmasida aqliy qobiliyat muammosi haqida fikr yuritilgan. M.E.Xusanovning magistrlik dissertatsiyasida esa boshlang'ich sinf matematika darslarida pedagogik texnologiyalardan foydalanish metodikasi, ya'ni pedagogik texnologiya haqida tushuncha, uning xususiyatlari, interfaol metod, ularning turlari va boshlang'ich sinflarda ba'zi bir darslarni interfaol metod asosida o'qitish metodikasi bayon etilgan. D. Mengliyevaning magistrlik dissertatsiyasida boshlang'ich sinf matematika darslarida arifmetik amallarni pedagogik texnologiyalar asosida o'qitish metodikasi bayon etilgan, X. Sharofiddinovanning magistrlik dissertatsiyasida esa uzluksiz ta'lim tizimida aqliy qobiliyat diagnostikasi va psixokorreksiyasida aqliy qobiliyat muammosini o'rganib chiqqan, F. Qosimovning nomzodlik dissertatsiyasida boshlang'ich ta'lim o'quvchilarida

ijodiy topshiriqlarni rivojlantirish muammosi bayon etilgan. Sh Nurmatovanning magistr akademik darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiyasida "Boshlang'ich sinf o'quvchilarining intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish" haqida so'z yuritilgan.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarning qobiliyatlari va yuqori imkoniyatlariga asoslanib ularning tegishli saviyadagi ta'limini tashkil etishga bag'ishlangan ilmiy tadqiqot ishlari ozchilikni tashkil qiladi, bu esa ushbu muammoning juda kam o'rganilganligidan dalolat beradi. Bundan kelib chiqadiki, intellektual imkoniyatlarni rivojlantirish asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarining ta'limini tashkil etish va uning mazmuniy ta'minoti haqida bir nuqtai nazarning yo'qligi ma'lum bo'ladi.

Afsuski, umumta'lim muassasalari boshlang'ich sinf o'quvchilarida hozirgi vaqtgacha, biror fan yoki soha doirasida qiziqishi baland, qobiliyatli o'quvchilarning ta'limini tashkillashtirish muammosini hal etish yo'llarining pedagogik-psixologik, ilmiy va uslubiy jihatlari ishlab chiqilmagan.

Ilmiy nuqtai nazardan nazariya – bu jarayon mohiyati haqidagi haqiqiy isbotlangan, tasdiqlangan bilimlar tizimi sifatida qaraladi. Nazariya - ilmiy bilishning oliy shakli bo'lib, tadqiq etilayotgan obyektning tarkibini, funksiyasini hamda rivojlanishini, uni tashkil etgan elementlar o'rtasidagi aloqadorlik va bog'liqlikni ochib beradi.

Nazariya – obyektlar mohiyatini, ularning amal qilish, o'zaro bog'liqlik, o'zgarish hamda rivojlanish qonuniyatlarini ochib berish asosida voqealarni izohlash, yangi ma'lum bo'lmagan ma'lumotlar hamda ularni tavsiflovchi qonuniyatlarni, tadqiq etilayotgan tizimning istiqboldagi qonuniy holatini bashorat qilish imkonini beradi. Bu nazariyaning muhim elementlari tamoyillar va qonuniyatlardir.

Tamoyillar o'zi nima? Tamoyil-ilmiy asosga ko'ra, nazariyaning umumiy va muhim fundamental asosidir. Muayyan nazariyada avvalgi bilimni umumlashtirish natijasi sifatida tamoyillar har tomonlama asoslanadi. Nazariyalarning paydo

bo'lishi va izohlanishida tamoyillar tayanch vazifasini o'taydi. Qonunlar esa tamoyillarni aniqlashtirib, ularning amal qilish "mexanizmi" ni, ularning oqibatlarni bog'liqligini ochibberadi.

Fan qonunlari – obyektiv qonunlarni nazariy tasdiqlash shaklida ifodalanishidir (ya'ni tadqiq etilayotgan jarayonlarning, obyektlarning, voqealarning umumiy va zaruriy bog'liqlik qonunlarini ifodalaydi).

Davlat va ijtimoiy hayotdagi ma'naviy – ma'rifiy o'zgarishlar, ta'lim – tarbiya jarayonining maqsadi va vazifalari, fanning rivojlanish darajasiga bevosita bog'liq holda o'zgarib yangilanib turadi. Shuni ta'kidlash lozimki, boshlang'ich sinf o'quvchilarining intellektual qobiliyatlarini klasterli yondashuv asosida rivojlantirish uzluksiz ta'lim tizimining oldiga qo'yilgan maqsad va vazifalardan biri bo'lishi lozim. Bugungi kunda pedagogika sohasida yangi ilmiy yo'nalish-pedagogik innovatsiya va ta'lim jarayonini yangilash, g'oyalarining paydo bo'lishi natijasida o'qituvchining pedagogik faoliyatida ham yangi yo'nalish paydo bo'ldi. Davlat ta'lim standartlarining to'la o'zlashtirilishini kafolatlash shu kundagi eng dolzarb, kechiktirib bo'lmaz vazifalardan biri bo'lib qolmoqda. Bugungi talablardan kelib chiqib quyidagi o'qitish qonuniyatlarini pedagogik amaliyotga qo'llash maqsadga muvofiqdir:

1. O'qitish maqsadi, mazmuni, vositalari va shakllarining ijtimoiy muhitga bog'liqlik qonuni. Ushbu qonuniyat ta'lim – tarbiya jarayonining tarkibiy qismlarini tanlash va shakllantirishda jamiyatdagi ijtimoiy – iqtisodiy, ma'naviy – ma'rifiy o'zgarishlar, ijtimoiy munosabatlarning ta'sirini o'zida aks ettiradi. Mazkur qonuniyat ta'lim oluvchilarda yuksak ma'naviyat, madaniyat va ijodiy fikrlashni shakllantirishga xizmat qiladi.

2. Tarbiyalovchi va rivojlantiruvchi ta'lim qonuniyati – shaxsning tahsil olish jarayoni, bilim, faoliyatusullarini o'zlashtirishi, uning rivojlanishi va shaxsiy sifatlarini shakllanishiga asoslanadi. Mazkur qonuniyat har tomonlama kamol topgan barkamol shaxsni shakllantirishga imkon beradi. Zero uzluksiz ta'lim tizimi orqali har tomonlama rivojlangan barkamol shaxs, o'zining mustaqil

fikriga ega bo'lgan fuqaroni shakllantirishni nazarda tutilgan.

Ishga bo'lgan fidoyilik, bilim va tajribalarning birikmasi bo'lib, pedagog faoliyatining eng yuqori cho'qqisidir. Chunki u o'ziga ajratilgan juda qisqa vaqt ichida eng yuqori mukammal natijaga erishadi. Bu esa uning pedagogik mahorati qay darajada ekanligidan dalolat beradi.

Quyida mutaxassisning pedagogik ishga tayyorgarligining zarur va yetarli darajasini ta'minlaydigan asosiy talablarga to'xtalib o'tamiz:

- O'qitish (dars berish) mahorati;

- Tarbiyalash mahorati;

- O'quv – tarbiya jarayonida gumanitar omilni ta'minlaydigan shaxsiy sifatlar;

- Ta'lim olayotganlarning bilimlarini xolisona nazorat qilish va baholash mahorati.

Yuqoridagi pedagoglarga qo'yilayotgan umumiy va xususiy talablardan kelib chiqib, globallashuv jarayonida pedagoglar ta'lim – tarbiya jarayoniga innovatsion pedagogik va axborot texnologiyalarini joriy etishlari hamda pedagoglar o'zlari ham innovatsion texnologiyalarni yaratishlari, doimo izlanishlari lozim.

Hozirgi kunda pedagoglar o'quv va pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishning innovatsion usullarini bilishi, balki ularni yaratishi zarurligi ko'zga tashlanmoqda. Yuqoridagilarga qo'shimcha ravishda bugungi zamon talablari asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarini intellektual qobiliyatlarini klasterli yondashuv asosida rivojlantirishni yo'lga qo'yish orqali ta'lim mazmunini o'zlashtirilishi asosida oila, maktabgachata'lim, mahalla va maktab hamkorligini izchil yo'lga qo'yishni imkoni tug'iladi.

Pedagog boshlang'ich sinf o'quvchilarining intellektual qobiliyatlarini rivojlantirishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ysa, bu o'z navbatida undan dars jarayonini samarali tashkil etishni, multimedia vositalari asosida ma'ruzalar tashkil etishni rivojlantirishni, elektron darsliklar, elektron – o'quv metodik ta'minot resurslaridan, innovatsion metodlardan o'quv jarayonida

unumli foydalanib, talabalar faolligini oshirishni, ijodkorlik qobiliyatlarini takomillashtirishni talab etadi.

Darhaqiqat, boshlang'ich ta'limda bola shaxsining aqli, dunyoqarashi, savodxonligi, mantiqiy tafakkuri, og'zaki va yozma nutq ko'nikmalari rivojlanadi. Ayniqsa, o'qish darslarida bola borliq, atrof-muhit bilan tanishadi, yaxshini yomondan ajratishni anglaydi, vatan tuyg'usini his qiladi. Ko'rganini va o'qiganini qayta hikoyalash ko'nikmasi shakllanadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining qiziquvchanligi va bilishga bo'lgan ehtiyojini hisobga olgan holda pedagogik va axborot texnologiyalaridan darslarda samarali foydalanish bugungi kun pedagoglaridan zamon bilan hamnafas bo'lishni talab qiladi.

Insonga aqlni tabiat bermaydi, uni hayot davomida rivojlantirish kerak. Aql - bu fikrlash qobiliyatidir Intellektual rivojlanish esa yosh avlodni tarbiyalashning eng muhim jihatlaridan biridir. O'quvchining intellektual rivojlanishining muvaffaqiyatiga asosan sinfda, o'qituvchi o'z o'quvchilari bilan yolg'iz qolganda erishiladi. O'qituvchining tizimli, kognitiv faoliyatni tashkil qilish qobiliyati o'quvchilarning o'qishga bo'lgan qiziqish darajasini, bilim darajasini, doimiy o'z-o'zini tarbiyalashga tayyorligini o'sishiga, ya'ni ularning intellektual rivojlanishiga olib keladi.

Intellektual rivojlanish esa inson faoliyatining eng muhim tarkibiy qismi bo'lib xizmat qiladi. Aloqa, o'qish, ishlashga bo'lgan ehtiyojini qondirish uchun odam dunyoni idrok qilishi, faoliyatning turli qismlariga e'tibor berishi, nima qilishi kerakligini tasavvur qilishi, eslab qolishi, o'ylab ko'rishi kerak va bu o'zining dolzarbligini hech qachon yo'qotmaydi. Insonning intellektual qobiliyatlari esa faollikda yanada rivojlanadigan faoliyat hisoblanadi.

Bolalar bilan pedagogik ishni boshlayotganda, birinchi navbatda, bolaga tabiatan nima berilganini va atrof-muhit ta'sirida nima olinganligini tushunish juda muhim. Chunki inson moyilligini rivojlantirish, ularni qobiliyatga aylantirish – ta'lim va tarbiyaning vazifalaridan biri bo'lib, uni bilimsiz va intellektual jarayonlarni

rivojlantirmasdan turib hal qilib bo'lmaydi. Aql-idrokni rivojlantirish jarayoni o'quv va kognitiv faoliyatning to'g'ri tashkil etilishi bilan bog'liq bo'ladi va bu ayniqsa, boshlang'ich maktab yoshida, o'quvchining bilish uchun shaxsiy ehtiyojlari yetarlicha kuchli bo'lganda samarali bo'ladi. intellektual qobiliyatlarni rivojlantirishda, mustaqil, ijodiy, izlanish tafakkurini rivojlantirish asosiy vazifalardan biri hisoblanadi. Boshlang'ich ta'limda bolalarning intellektual rivojlanishining asosiy poydevorini yarata olish kerak, bu esa oily ta'lim tizimining oldiga o'z harakatlarini tanqidiy baholaydigan, taqqoslaydigan, muammoni hal qilishning bir necha usullarini ilgari suradigan, ajratib ko'rsatadigan ijodiy, mustaqil fikrlaydigan pedagoglarni tarbiyalash vazifasini qo'yadi. Asosiysi umumiy xulosalar chiqarish; bilimlarni nostandart sharoitlarda qo'llash. Bu faqat bitta shart bilan mumkin bo'ladi: talabaning intellektual rivojlanishi ustida tinimsiz ishlash.

Intellektual qobiliyat - bu bir emas, balki ko'p turdagi faoliyatni bajarish uchun zarur bo'lgan qobiliyatlarni.

Intellektual qobiliyat - bu xotira, idrok, tasavvur, fikrlash, nutq, e'tibor. Ularning rivojlanishi boshlang'ich maktab yoshidagi bolalarni o'qitishning eng muhim vazifalaridan biridir. Talabaning intellektual qobiliyatining rivojlanishi turli xil muammolarni hal qilmasdan amalga oshmaydi. Intellektual qobiliyatlarni qayerda va qanday rivojlantirishimiz mumkin? O'quvchining intellektual rivojlanishini muvaffaqiyatiga asosan sinfda, o'qituvchi o'z o'quvchilari bilan yolg'iz qolganda erishiladi dedik. Xo'sh bu qanday sodir bo'ladi? O'quvchilarning o'qishga bo'lgan qiziqish darajasi, bilim darajasi, doimiy o'zini o'zi tarbiyalashga tayyorligi, ya'nikim ularning intellektual rivojlanishi o'qituvchining tom ma'noda "idishni to'ldirish va mash'ala yoqish" qobiliyatiga, uyushish qobiliyatiga bog'liq bo'ladi.

Har bir bola qobiliyat va iste'dodga ega. Bolalar tabiatan qiziquvchan va o'rganishga ishtiyoqli bo'ladilar. Ular o'z iste'dodlarini namoyon etishlari uchun kattalardan aqli yo'l - yo'riq zarur bo'ladi. O'qituvchining vazifalari esa: o'qitishning

turli usullaridan, shu jumladan didaktik o'yinlardan foydalangan holda, bolalarning harakatchanligi va fikrlash moslashuvchanligini maqsadli ravishda rivojlantirishdir. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining intellektual qobiliyatlarini rivojlantirishga muammoli ta'im usullari ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shu o'rinda hamma materiallar ham muammoli emasligi ta'kidlab shu bilan birga, u bolalarga funktsional maqsadni bajaradigan vazifalar ko'rinishida ham taqdim etilishi kerakligini aytib o'tish joiz.

Hozirgi zamon sharoitida "intellekt" ning yetmishdan ortiq turli ta'riflari ma'lum. U ancha keng tushuncha bo'lib, bugungi kunda uning bir ma'noli talqini yo'q. "Intellekt" va "tafakkur" tushunchalarini yaqinlashtiradigan bir qator ta'riflar mavjud. Falsafadan ensiklopedik lug'at intellektni hissiyot, iroda, intuitsiya, tasavvur va h.k.lar kabi qobiliyatlardan farqli o'laroq, tafakkur qobiliyati, ratsional bilish qobiliyati sifatida talqin qiladi. "Intellekt", "tafakkur", "sinergetik tafakkur stili", "uquv", "intellektual uquv", "o'quv-intellektual uquv" tushunchalarining mazmunini aniqlashtirish, shuningdek, boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'quv intellektual uquvlari kriteriyalari va ko'rsatkichlarini ishlab chiqishga bag'ishlangan bir qator ishlar mavjud. Psixologo-pedagogik adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, mazkur tushunchalar to'g'risida ta'riflar va mualliflar nuqtai nazarlari mavjud. Psixologiyada "intellekt" tushunchasi individ aqliy qobiliyatlarining nisbatan barqaror strukturasi sifatida ochib beriladi, shu bilan bir vaqtda tafakkur individ bilish faoliyatining jaryoni sifatida muhokama qilinadi.

S.L.Rubinshteyn tafakkuroperatsiyalarining mustahkamlanishi va takomillashishi jarayonida "tafakkur" shakllanadi va keyin qobiliyat sifatida intellekt qaror topadi" - deb ko'rsatadi. Bu qoida va tushunchalarning uzviy o'zaro bog'liqligini va shu bilan bir vaqtda, ularning mustaqil ahamiyatini ko'rsatadi. Shuni qayd etish lozimki, yuqorida keltirilgan nuqtai nazarlar o'zida "intellekt" tushunchasi muammosini o'rganishga oid umumpsixologik yondoshuvni aks ettiradi. Biz intellektning umumpsixologik talqiniga amal qiluvchi

olimlarning nuqtai nazariga qo'shilamiz. Biz tafakkur data tahlil, sintez, fikrlash, xulosa chiqarish va hokazolarni mustaqil kategoriyalardir deb hisoblaymiz. Ammo shu narsa ham ma'lumki, tafakkur – bu faoliyat bo'lib, u intellekt deb olinadi. Shuning uchun intellektni eng avvalo, tafakkurlashda yuqori tashkil etilgan qobiliyat sifatida muhokama qilinishi zarur. O'tkazayotgan tadqiqotimiz doirasida biz intellektning umum pedagogik talqiniga tayanamiz, unga asosan tafakkurning rivojlanishi intellektual rivojlanishning tomonlaridan biridir. Shu sababli "tafakkur" tushunchasining muhokamasiga to'xtalishni zarur deb hisoblaymiz. Kichik maktab yoshida bu tushuncha va hamma mantiqiy operatsiyalarni birdaniga egallanishi mumkin emas, lekin o'quvchilar ularga 2-sinf dayoq duch keladilar. Biroq o'qitishni shunday tashkil etish kerakki, bunda o'quvchilar operatsiyalarni asta-sekin egallasinlar va bunda ularning tafakkuri hisobga olinsin. Boshlang'ich sinf o'quvchisining tafakkuri o'ziga xosdir: bu esa unda turli tafakkur shakllariga oid qobiliyatlar hali rivojlanmaganligi bilan ifodalanadi. Tabiiyki, bu o'qitishda ma'lum qiyinchiliklar yaratadi. Kichik yoshli bolalar tilga olingan mantiqiy tafakkur jarayonini egallaydilar. Bu ona tili, matematika kabi maktab o'quv fanlarini o'rganishda ravshan ko'rinib turadi. Maktab o'quvchilarini tafakkur sa'y-harakatlariga o'rgatishda ikkita faoliyatli o'qitish nazariyasi keng qo'llanishga ega bo'ldi: birinchi maktab vakillari intellektual operatsiyalarni shakllantirish va rivojlantirish nazariyasini ishlab chiqishdi. Bu nazariyaning bosh g'oyasi quyidagicha: bilimlarni o'zlashtirish. Bu o'quvchilar tomonidan faqat ma'lum sa'y-harakatlar tizimi bajarilishi natijasida sodir bo'ladi. Sa'y-harakat o'z ustida bajarilayotgan predmet bilan funksional bog'langan, o'z ichiga mazkur predmetni o'zgartirish maqsadini va bunday o'zgartirish vositasini oladi. Yuqoridagilarning barchasi birgalikda shakllantirilayotgan sa'y-harakatning ijro qismini tashkil etadi. Aqliy rivojlanish nazariyasi mualliflari intellektual uquvlar shakllanishining quyidagi bosqichlarini ajratishadi:

1) uquvlarni qo'llash tajribasini aniqlash bilan tavsiflanuvchi

bosqich;

2) tashxislash bosqichi, bu bosqichda uquvlarning shakllanganlik darajalari aniqlanadi;

3) motivatsiya bosqichi;

4) uslubdan foydalanish algoritmini anglash bosqichi;

5) bevosita qo'llash hamda boshqa predmetlar bilan taqqoslash bosqichi. Maktab o'quvchisida intellektual uquvlarni rivojlantirish muammosi psixologiya va pedagogikada ilgaridan va samarali ishlab kelinmoqda.

Intellektual uquvlarni shakllantirish muammosini hal etishning nazariy asoslari bir qator psixologo-pedagogik tadqiqotlardan keng o'rin olganligi bizga ma'lum. Hozirgi zamon psixologiyasida intellektual uquv (yoki aqliy faoliyat uslubi) deyilganda an'ana bo'yicha u yoki bu tafakkur operatsiyasini amalga oshirishning ratsional uslubini bilish va bu uslub qo'llanilishi mumkin bo'ladigan turli masalalarni yechishda undan foydalanishni nazarda tutiladigan uquv tushuniladi. Psixologo-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish natijasida quyidagicha xulosa qilish mumkin: aksariyat tadqiqotlarda intellektual uquvlar faoliyatli yondoshuv nuqtai nazaridan muhokama qilinadi. Unga ko'ra aqliy rivojlantirishning asosiy sharoitlaridan biri o'qitish jarayonida o'quvchilarning aqliy faoliyatini tegishli tashkil etish hisoblanadi. Mazkur masalani o'rganish jarayonida biz quyidagilarni aniqladik: bugungi kunda "intellektual qobiliyat" tushunchasining yagona talqini yo'q.

Intellektual salohiyat haqida fikr yuritganda, ko'pincha "aql yoshda emas" degan ibora qo'llaniladi. Tariximizda buni tasdiqlovchi misollar juda ko'p: ulug' mutafakkir shoir Alisher Navoiy 6 yoshida she'rlar yoza boshlagan va Fariddin Attorning "Mantiq ut-tayr" asarini yoddan bilgan. Hassos shoir va shoh Zahiriddin Muhammad Bobur esa 12 yoshida taxtga o'tirgan. Buyuk davlat arbobi va sarkarda, sohibqiron Amir Temur bobomizning shonu-shuhrati, hayoti va faoliyatiga bo'lgan qiziqish qariyb yetti asrdirki, jahonning turli mamlakatlarida tobora ortib bormoqda.

Yoki bo'lmasa, Amir Temur bobomizning suyukli nabirasi

Mirzo Ulug'bek boshchiligida qurilgan rasadxonada, hali texnika taraqqiy etmagan bir davrda olib borilgan kuzatishlar natijalarining hozirgi ilmiy tahlillaridan uncha farq qilmagani (o'sha vaqtda yulduz yili -365 kun 6 soat 10 daqiqa 8 soniya deb hisoblangan bo'lsa, zamonaviy kompyuterlarda bu ko'rsatkich 365 kun 6 soat 9 daqiqa 6 soniya ekani aniqlangan. Yani, o'rtadagi farq atigi 1 daqiqayu 2 soniya, xolos!) dunyo ilmiy jamoatchiligini hamon hayratga solib kelmoqda.

Chindan ham, intellektual salohiyatni yuksaltirish istiqbol yillarida milliy taraqqiyotning asosiy sharti va mezoniga aylandi. Chunki intellektual jihatdan qoloq xalq hech qachon rivojlanmaydi. Dunyodagi taraqqiy topgan mamlakatlar eksport qiladigan mahsulotlarning aksariyat qismini aynan intellektual mulk mahsulotlari –yuksak texnika va texnologiyalar egallashi ham bu fikrni isbotlaydi. Bunday davlatlarning yuksak taraqqiyoti zahirida, avvalo, ularning eng katta intellektual salohiyatga ega ekani mujassamdir. Intellektual salohiyat, bir tomondan, moddiy boyliklarni ishlab chiqarish uchun zarur bo'lgan yangi texnika va texnologiyalarni yaratish va amalda qo'llash, shu yo'l bilan mamlakat boyligini tejash, mustahkamlash hamda yanada ko'paytirishda asosiy kuchga aylansa, ikkinchi tomondan, ishlab chiqarish infratuzilmasini mamlakat va jahonda yuzaga keladigan ehtiyojga qarab tez va samarali o'zgartirish orqali shu davlatning jahon ishlab chiqarish tizimida teng qatnashishi uchun imkoniyatlar yaratadi. Intellektual salohiyatning yuksak darajada rivojlanishi xalqning milliy manaviyati yuksalishida ham ulkan omilga aylanadi. Yana bir muhim tomoni shundaki u milliy manfaatlarni himoya qilishda qudratli qurol vazifasini ham bajaradi. Qolaversa, intellektual jihatdan rivojlangan mamlakatda demokratik qadriyatlar barqaror rivojlanadi. Chunki intellektual boylik faqat bilim, aql-u tafakkur, ilm-fan salohiyati bilan cheklanmay, yuksak manaviyatni ham o'z ichiga oladi. Pedagogik-psixologik va metodikad abiyotlarning tahlili shundan dalolat beradiki, hozirgi vaqtda boshlang'ich sinf o'quvchilarida intellektual qobiliyatlarini rivojlantirishning turli

shakllari va metodlaridan foydalanilib, ularning rivojlanishini ta'minlaydigan tadqiqotlar yetarli emas. Psixologlarning takidlashicha, aqliy iste'dod koeffitsienti qobiliyatlarning miqdoriy xarakteristikasini aniqlar emish, to'g'rirog'i qandaydir, o'zgarmas, har tomonlama aqliy istedadini yoki umumiy intellektini namoyon qilar emish. Lekin ilmiy psixologik tahlillar shuni ko'rsatadiki, aqliy iste'dodning bu koeffitsienti funksiya hisoblanadi. Shunday ekan boshlang'ich sinf o'quvchilarining intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish jarayonida pedagogik sharoitlarni hozirgi zamon ta'limi talablariga muvofiq ravishda yanada samarali majmuasini ishlab chiqish zarur.

Aytish joizki, respublikamizda jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e'tiqodi, shaxsiy va ijtimoiy mavqeyidan qat'i nazar, har kimga ta'lim olish uchun teng huquqlar kafolatlanadi³. Shunga ko'ra, bolaning jinsi, tili, , irqiy, milliy mansubligi, e'tiqodi, dinga munosabati, ijtimoiy kelib chiqishi, xizmat turi, ijtimoiy mavqei, turar joyidan qat'i nazar ta'lim olishi kafolatlangan va ta'lim tashkilotlariga to'la qamrab olish va sifatli ta'lim olishi uchun barcha shart-sharoitlar yaratilgan. Bizningcha, yuqorida qayd etilgan shart-sharoitlarga javoban boshlang'ich ta'lim tizimida uzviylikni ta'minlash jarayonidagi asosiy vazifalar quyidagilardan iborat:

–bolaning jismoniy, aqliy va ma'naviy jihatdan rivojlanganligini e'tiborga olish;

– xalq ta'limini modernizatsiya qilish, ilg'or ta'lim texnologiyalariga asoslangan holda bola shaxsini shakllantirish, intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish;

– bolalarni maktabgacha ta'lim tashkilotlarida boshlang'ich ta'lim olishga tayyorlash, ijtimoiy moslashuvini ta'minlash;

– o'qitish metodikasini takomillashtirish, ta'lim-tarbiya jarayoniga individuallashtirish tamoyillarini bosqichma-bosqich tatbiq etish;

³ O'zbekiston Respublikasining Qonuni, 23.09.2020 yildagi O'RQ-637-son 5-modda <https://lex.uz/>

–xalq ta’limi sohasiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va innovatsion loyihalarni joriy etish.

Yuqoridagi vazifalarni amalga oshirish jarayonida bolani rivojlantirishda shaxsga yo’naltirilgan ta’lim asosida yondashilsa maktabgacha ta’lim bilan boshlang’ich ta’lim o’rtasidagi uzviylik va uzluksizlikni ta’minlashga erishiladi. Maktabgacha va boshlang’ich ta’limda uzviylik va uzluksizlikni ta’minlash jarayonining muvaffaqiyati mazkur jarayonni texnologik yondashuv asosida loyihalashtirish, algoritmlash hamda natijani oldindan belgilashga bog’liq. Pedagogik jarayonning uzviyligi va uzluksizligini ta’minlash, hamda oquvchilarning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirishning pedagogik mexanizmlarni takomillashtirish, ta’lim-tarbiyaning innovatsion usullaridan foydalanish boshlang’ich ta’limda muhim omil hisoblanadi.

Fikrimizcha, boshlang’ich ta’lim jarayonida uzviylikni ta’minlash yuzasidan yangi metodik qo’llanma va tavsiyalarni ishlab chiqish yangilanayotgan O’zbekistonda ta’lim sifatini oshirish, yangi innovatsion amaliyotni ta’lim jarayoniga integratsiyalashga yo’naltirilgan tuzilmalarni modernizatsiya qilishga yordam beradi.

1.2-§. Bolalarning intellektual qobiliyatlarini klasterli yondashuv asosida rivojlantirish bo’yicha ilg’or xorijiy tajribalar

Ma’lumki, har qanday ta’lim muayyan ijtimoiy buyurtma asosiga quriladi hamda shu buyurtmadan kelib chiqqan holda uning mazmuni, maqsad va vazifalari belgilanadi. Mamlakatimizda umuman ta’limga, jumladan, boshlang’ich sinf matematika ta’limiga bo’lgan e’tiborni alohida ta’kidlab o’tish joiz. Olamdagi barcha narsa va hodisalar, unda sodir bo’layotgan jarayonlar, voqealarga kishilarning munosabatlari ularni anglashdan boshlanadi. Dunyoni anglash, uni bilish aql orqali amalga oshiriladi. Shuning uchun ham olamni anglash shakllari hamma vaqt ham qiziqish uyg’otib kelgan

va hozirgi vaqtda ham shunday bo’lmoqda.

Kishilarning olam haqidagi bilimlari esa kundalik hayotiy tajriba asosida to’plangan yoki ilm-fan yordamida ongli ravishda qo’lga kiritilgan ma’lumotlardan tarkib topadi. Kundalik hayotiy tajriba asosida to’plangan empirik bilimlar asosida kishilarda olam haqida yuzaki va sodda dunyoqarash hosil bo’ladi. Bunday bilimlar odatda, subyektiv xususiyatga ega bo’lib, unga muvofiq inson dunyoning markazi sifatida tasvirlanadi. Shuning uchun ham kundalik empirik bilimlar ilmiy bilimlarga qadar to’plangan dastlabki ma’lumotlar hisoblanadi. Fan taraqqiyoti natijasida qo’lga kiritilgan bilimlar olam haqida ilmiy asoslangan falsafiy dunyoqarashning shakllanishi va rivojlanishiga olib keladi. Maktabda olingan bilimgina kasbiy bilimlarni egallash uchun zamin bo’la oladi. Bu o’rinda maktabning eng muhim vazifasi o’quvchilarning ilmiy bilimlarni chuqur va puxta o’zlashtirishi, ularni amaliyotda qo’llashi, malaka va ko’nikmalarni egallashi, ilmiy dunyoqarash va ahloqiy estetik madaniyatni shakllantirishga erishishdan iboratdir.

Intellekt mohiyatini tushuntirishda fan olamida ikki xil yondashuv vujudga kelgan. Birinchi guruh vakillarining qarashlaricha, intellektual xususiyatlar odamga tabiiy ravishda nasliy yo’l bilan ota-onalari tomonidan beriladi (odam onasidan aqlli yoki aqli zaif bo’lib tug’iladi). Ikkinchi guruh namoyondalari esa intellektni bola idrokining tezligi va tashqi qo’zg’atuvchilarga nisbatan munosabati bilan bog’lab tushuntirganlar. Intellekt tushunchasini rus psixologlari aqliy iste’dod yoki aqliy qobiliyat deb ham yuritishadi. Bu muammoni o’rganish davomida shunday psixologik konsepsiyalar vujudga keldiki, ularning har birida intellekt tushunchasi turlicha talqinga egadir:

- muammolarni ochish uslubi va strategiyasi;
- aqliy operatsiyalar tizimi;
- vaziyatlarga alohida (individual) yondashishning samaradorligi;
- bilish jarayonida bunday yondashishning faollik talab qilishi;

- kognitiv uslub va boshqalar.

Aql insonning tug'ma va fiziologik xususiyati bo'lib, uning yordamida odamlar dunyoni bilib oladilar, oldingi avlodlar tomonidan yaratilgan ilmlarni va mavjud bilimlarni o'zinikiga aylantirib o'zlashtirib oladilar. Demak, aql ilm va bilim bilan bog'liq. Ilm mavjud, bor, yaratilgan narsa, bilim esa kishi tomonidan bilib olinadigan, o'ziniki qilib olinadigan narsadir. Aql real borliqni nazariy jihatdan o'zlashtirishning oliy shakli bo'lib, insonni fikrlash qobiliyati orqali namoyon bo'ladi. Aqlning asosiy ko'rsatkichlari fikrning mustaqilligida, tanqidiyligi, o'zgaruvchanligida va izchilligida namoyon bo'ladi. Aqliy mehnat faoliyati shaxsning, bu yerda o'quvchining mavzu ilmlarini o'zlashtirish jarayonida bilish va fikrlashni shuningdek, intellektual madaniyatini rivojlantirishga yo'naltirilgan ruhiy jismoniy faoliyatdir. Aqliy mehnat jarayonida o'quvchi bor ilmlarini idrok etib, o'zlashtirib, o'ziniki qilib oladi, ya'ni bilim oladi. Intellektual qobiliyat muammosi qadim zamonlardan buyon mashhur olimlarning tadqiqot obyekti bo'lib kelgan va hozirgi kunda ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Aqliy qobiliyatlarni o'rganishning ilk ilmiy asosini uni o'lchash, tekshirish bo'yicha yaratilgan testlar tashkil etadi. Ma'lumki, aqliy qobiliyat, tafakkurni aniqlash va o'lchashning asosiy quroli psixologik testlar hisoblanadi. Ana shunday testlarning yaratilish tarixi bir necha asrlarga ega. Eramizdan avvalgi qadimgi Vavilonda mirza va kotiblar tayyorlanadigan maktab bitiruvchilarida tadqiqotlar o'tkazilgan. Yaxshi tayyorlangan mirza o'sha davrning eng e'tiborli, taniqli kishisi hisoblangan. Bu esa o'sha davr bilimlarini egallash darajasi bilan belgilangan. Ular to'rt arifmetik amalni bilishi, ko'rish maydonining keng bo'lishi, mavjud narsani taqsimlay olishi, ashula aytish, biror musiqa asbobini chalish qobiliyatiga ega bo'lishi lozim bo'lardi. Bulardan tashqari ularning turli xil materiallar, metallar, o'simliklar va shu kabilarni farqlay olish qobiliyatlari sinab ko'rilgan. Qadimgi Misrda koshinlik san'atiga bir qancha belgilangan sinovlarga dosh bergan kishigina o'rgatilgan.

Ma'lum bo'lishicha avvalo, nomzod suhbatdan o'tgan. Undan tashqari tashqi qiyofasi, suhbat qilish qobiliyati baholangan. Undan so'ng mehnat qilish ko'nikmasi, eshitish va jim turish, olov va suvdan sakrash, yakka holda har qanday qiyinchilik va qo'rquvdan holi bo'lishi kabilar tekshirilgan.

O'quvchilarning intellektual rivojlanishini ta'minlash maktabning asosiy vazifasi; bolani tarbiyalash esa oilaning vazifasidir.

Progressiv (pedotsentrik) tizim bolaning bilim olishida faoliyatining asosiy rol o'ynashini e'tirof etadi. Mazkur tizim asosini D.Dyui tizimi, G.Kershteynning mehnat maktabi, V.Lay nazariyalari tashkil etadi.

Zamonaviy didaktik tizim. XX asrning 50-yillarida psixolog va pedagog B.Skinner qismlarga bo'lingan axborotlarni yetkazish, bu jarayonni muntazam nazorat qilish asosida materialni o'zlashtirishda samaradorlikka erishish g'oyasini ilgari suradi. Mazkur g'oya keyinchalik dasturiy ta'lim deb ataladi. Keyinchalik N.Krauder nazorat natijalariga qarab o'quvchiga mustaqil ishlash uchun turli materiallarni taklif etadigan tarmoqlashtirilgan dasturlarni yaratdi. Bu tadqiqotlar va dasturlar bolalarning intellektual qobiliyatlarini shakllantirishga xizmat qilmay qolmadi.

Xususan D.Dyuning nazariy g'oyalari muammoli ta'limning asosi bo'lib qoldi. Bugungi kunda muammoli ta'lim deb nomlanuvchi, ushbu g'oya o'qituvchi rahbarligi ostida muammoli vaziyatni yaratish va ularni hal etishda o'quvchilarning faollik va mustaqilliklarini ta'minlashga erishishni nazarda tutadi. Bu esa bevosita o'quvchining intellektual qobiliyatini rivojlantirish vositasi bo'lib xizmat qiladi. Chunki, muammoli ta'limning vazifasi faol o'rganish jarayonini rag'batlashtirish, o'quvchilarda fikrlash, tadqiqotchilik ko'nikmalarini shakllantirishdan iboratdir.

L.V.Zankovning (1901-1977 yillar) rivojlantiruvchi ta'lim konsepsiyasi XX asrning 50-yillarida keng tarqaldi. Uning g'oyalarini amalga oshirish ta'lim jarayoniga insonparvarlik g'oyasini singdirish, shaxsni barkamol rivojlanishi uchun zarur

shart-sharoitlarni yaratishga imkon berdi.

Psixolog L.S.Vigotskiy (1896-1934 yillar) tomonidan 30-yillarda ilgari surilgan "Yaqin rivojlanish zonasi" g'oyasi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Unga ko'ra bola kattalar yordamida bilim olib, o'zi mustaqil bajara olmagan ishlarni bajara boshlaydi.

XX asr boshlarida "Psixologiya ta'limi" jurnalida AQShning yirik psixologlari tomonidan test mavzusida uyushtirilgan bahs munozaralar bosilib chiqdi. Tadqiqotchilardan intellektni tushuntirish va uni tadqiq qilishning eng yaxshi yo'li so'ralganda, garchi ularning intellekt haqidagi tushunchalari bir-birlarini inkor qilarli darajada bo'lsada, deyarli barcha olimlar test tadqiqotlarini eng maqbul, eng omilkor usul deb baholadilar. Jumladan, L.Termen "Intellekt mavhum tafakkurga nisbatan qobiliyatlilikdir", E.Torndayk "Intellekt bilimlarning o'zaro mutanosibliigi va ularning atrof-muhitga moslashishdagi ko'magi ekanligi", X.Vudris "Intellekt bilimlarni o'zlashtirishga nisbatan qobiliyatning ko'rinishi" ekanligini ta'kidlaydilar. Intellekt tuzilishini tadqiq qilish bir qator olimlarning izlanishlarida o'z ifodasini topgan. Jumladan, amerikalik psixolog F. Fridman intellekt oltita tarkibdan iborat degan g'oyani ilgari surib, uni quyidagicha talqin qiladi:

- sonli operatsiyalarga nisbatan qobiliyatlilik;
 - lug'at boyligi;
 - geometrik shakllar orasidagi o'xshashlik va farqlarni ajrata olish uquvi;
 - nutq tezligi yoki sur'ati;
 - fikrlashga qobiliyatlilik;
 - xotira (adab)
- Bunda F. Fridman
- 1) arifmetik qobiliyat;
 - 2) verbal qobiliyat;
 - 3) fa'zoni idroketish qobiliyati;
 - 4) fikr yuritish tezligi;
 - 5) mantiqiy tafakkur;
 - 6) assotsiativ bog'lanishlarni nazarda tutadi.

Atoqli psixolog Dj. Gilfordning intellekt tuzilmasi, ayniqsa, qiziqarlidir. Dj. Gilford intellektning 120 ga yaqin omilini ajratib ko'rsatgan. U o'zining intellektning kubik shaklidagi modelida tafakkur o'lchamlarini (bilish funksiyasi, xotira, divergent va konvergent tafakkur, baholash, mazmun, obrazli, belgili, semantik, xulqiy, natija, elementar, darajalar, aloqa, munosabat, tizim, sistema, o'zlashtirish, islohot, qo'llash, tatbiq qilish kabi aqliy qobiliyat tizimlarini) ajratib o'rgandi. Bunda mazmun individning bir narsa va hodisa haqida o'ylashi, jarayonni qanday tarzda o'ylayotganligi, natija aqliy faoliyat natijasi kabi xarakteristikalar keltirilgan. Dj. Gilford tadqiqotlari aqliy qobiliyatni keng tadqiq etish uchun katta imkoniyatlar ochib berdi. Haqiqatdan ham aqliy qobiliyatning pastligi va yuqori ekanligi shaxsning hodisalarga hamda muammo yechimiga nisbatan ijodiy munosabatida o'z ifodasini topadi.

Fransuz psixologik maktabi vakili Byullerning ta'biricha, intellekt taraqqiyoti quyidagi bosqichlardan tarkib topadi: Sinkretizm (tushuncha va voqealarni bir-biridan ajrata olmaslik); Aglyutinizm (maktab yoshiga yaqin bolalardan fantaziyaning kuchayishi, vaqtni noto'g'ri idrok qilish, har bir obrazlarni muayyan bo'laklarini bir umumiylikda yaxlitlashtirish); Realizm; hayolot (ijodiy hayol yordamida inson o'z yaqinlariga, o'zi tug'ilib o'sgan vataniga biror jihatdan yordam berish).

Yuqorida jahon psixologiyasida intellekt muammosining tadqiqi bo'yicha keltirilgan ma'lumotlar asosida quyidagicha xulosalarga kelish mumkin: Jahon psixologiyasida aqliy qobiliyat muammosiga alohida e'tibor qaratilgan. Aqliy qobiliyatning paydo bo'lishi va tuzilishi bo'yicha yetarli ma'lumotlar to'plangan. Aqliy qobiliyatning yosh davrlar bilan bog'liq holda rivojlanish bosqichlari ko'rsatib berilgan. Lekin chet el psixologlarining aqliy qobiliyat yuzasidan olib borgan tadqiqotlarida aqliy qobiliyatlarni rivojlantirish imkoniyatlari mavjudligi, turli yosh davrlarda intellektning tarkibini tashkil etuvchi komponentlarning o'zgarishi haqidagi manbalar yetarli darajada tadqiq etilmagan. XX-

asrning 20- 30 yillarida aqliy qobiliyat va taraqqiyot muammosi bo'yicha eng samarali shug'ullangan tadqiqotchilar to'g'risida mulohaza yuritilganda, birinchilardan bo'lib mashhur psixolog S. L. Rubinshteyn alohida tilga olinadi. S. L. Rubinshteyn o'z tadqiqotlarida aqliy qobiliyat muammosiga jiddiy yondoshdi, psixologiya ilmini nazariy jihatdan boyitdi, psixologiya fani taraqqiyotini konkretlashtirdi, ong va faoliyat birligi prinsipini umumpsixologik doirada keng tadqiq qildi. S. L. Rubinshteyn fikricha aqliy qobiliyatlarning vujudga kelishi va namoyon bo'lish vaqti ham iste'dod ko'rsatkichi bo'lib xizmat qilishi mumkin. "Bir xil sharoitda qobiliyatlarning erta namoyon bo'lishi tabiat in'omini ahamiyatini bildiradi. Ammo aqliy qobiliyatlar qanchalik erta namoyon bo'lmasin, uning keyingi rivojlanishi haqida unutmazlik kerak"⁴ deb ta'kidlaydi. Aqliy qobiliyat muammosini o'rganish keyinchalik

B. M. Teplov tadqiqotlarida davom ettirildi. B. M. Teplov aqliy qobiliyatlarga baho berib, uning uchta belgisi mavjudligini ta'kidlaydi:

1. Qobiliyat deganda kishilarning bir-birlaridan farq qiladigan individual psixologik xususiyatlari tushuniladi. Barcha kishilarga xos bo'lgan xususiyat va munosabatlarni hech kim qobiliyat deb atamaydilar.

2. Qobiliyat deganda har qanday individual psixologik xususiyatlar emas, balki bir yoki bir nechta faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirishga yordam beruvchi individual psixologik xususiyatlar yig'indisi tushuniladi.

3. Qobiliyat tushunchasi kishida shakllangan bilim, ko'nikma va malakalarni anglatmaydi.

B. M. Teplov maxsus va umumiy qobiliyatlarga baho berib shunday deydi: "Alohida olingan qobiliyatlar nafaqat bir-birlari bilan birgalikda va bir-birlariga bog'liq holda mavjud bo'ladi, balki har bir qobiliyat boshqa qobiliyatlarning ahvoli va taraqqiyot darajasiga qarab o'zgaradi va boshqacha sifat kasb etadi". Asosiy

⁴ Rubinshteyn S.L. "Umumiypsixologiya" (o'quv qo'llanma) Toshkent. 1979 -yil.

masala ba'zi kishilar kamroq, ba'zilar ko'proq qobiliyatga ega ekanligida emas, muhimi kishilar turli xil qobiliyatlarga ega ekanligidir. Ularning farqi qobiliyatning miqdorida emas, balki sifatida ekanligidan iborat. Qobiliyatning sifat farqlari nafaqat kishining u yoki bu sohada iste'dodli ekanligini, balki o'sha sohaga nisbatan ham turlicha iste'dod kasb etishi mumkinligini taqozo qiladi. Bunga B. M. Teplov shunday misol keltiradi: "Bir kishi pianinachi sifatida ma'lum iste'dodga ega bo'lsa, ikkinchi pianinachi boshqacha iste'dodga ega bo'lishi mumkin"⁵.

Aqliy qobiliyatlarni tadqiq etishda asosiy yutuqlardan biri standartlashtirilgan testlarning yaratilishi bo'ldi - deb ta'kidlaydi mashhur rus psixologi E. A. Golubeva. Olimaning fikricha, ular faqat umumiy aqliy qobiliyatlarnigina emas, balki ana shu qobiliyatlarga bog'liq bo'lgan maxsus texnik, musiqaviy, badiiy, konstruktiv va boshqa qobiliyatlar, shuningdek, shaxs xususiyatlarini aniqlash imkonini ham beradi. E. A. Golubeva umumiy aqliy va maxsus qobiliyatlar diagnostikasi masalasiga alohida urg'u berib, "agar ularni o'z vaqtida aniqlab yuzaga chiqarilmasa, uzoq yillar davomida, ba'zan esa butunlay shaxsning o'zi uchun ham, boshqalar uchun ham yashirin bo'lib qolishi mumkin"⁶ deb ta'kidlaydi. V. A. Krutetskiy intellektual faoliyatning xususiyatlari bo'lgan matematik qobiliyatlar haqida gapirib, avvalo, o'qituvchilar o'rtasida bir muncha tarqalgan yanglish fikr haqida to'xtalib o'tadi. Birinchidan, matematik qobiliyatlar tez va aniq hisoblash qobiliyatidan iborat deb hisoblanadi. Aslida esa, hisoblash qobiliyati chinakam matematik qobiliyatni tarkib toptirish bilan hamma vaqt ham bog'liq bo'lavermaydi. Ikkinchidan, matematikaga qobiliyatli bo'lgan o'quvchilar formulalar, raqamlar va sonlarni eslab qolish uchun juda yaxshi xotiraga ega bo'ladilar, deb hisoblanadi. Biroq matematikadagi ko'p miqdordagi raqamlar, faktlar, sonlar, formulalarni tez va mustahkam esda olib qolish qobiliyati ancha kam asoslangan. V. A. Krutetskiy matematikaga

⁵ B.M. Teplov "Umumiypsixologiya" Toshkent. 1980 -yil.

⁶ Golubeva E.A. "Inson aqlining individual xususiyatlari" (psixologik izlanish) Moskva 1980- yil.

bo'lgan qobiliyatlar, matematik masalalarni idrok qilish xarakteriga ta'sir ko'rsatishini aytadi. Qobiliyatli o'quvchilar masalani idrok qilish mobaynida, masalani muayyan tipi uchun muhim bo'lgan ko'rsatkichlarni va muayyan tipi uchun muhim bo'lmagan, konkret variant muhim bo'lgan miqdorlarni darhol ajrata oladilar. "Qobiliyatli o'quvchilarning (matematik faoliyat jarayonidagi) tafakkuri:

a) tez va keng umumlashtirish bilan;

b) tugal xulosa chiqarishlar tendensiyasi bilan;

v) fikrlash jarayonlarining harakatchanligi, masalalarni yechishga yondashishdagi nuqtai nazarlarning xilma-xilligi, bir aqliy faoliyatdan ikkinchisiga oson va erkin o'tish bilan;

g) masalani yechishda aniqlikka, oddiylikka ratsionallikka intilish bilan xarakterlanadi⁷ Matematikaga qobiliyatli bo'lgan o'quvchilarning xotirasi matematik sistemalarning turli elementlariga nisbatan turlicha namoyon bo'ladi, ularning xotirasi umumlashgan xarakterga ega. Masalalarning tiplari va ularni yechish usullari, fikrlarning dalil va isbotlarning sxemalari tez esda olib qolinadi va mustahkam esda saqlanadi.

Aqliy qobiliyat masalasi mamlakatimiz psixologlari tadqiqotlarida ham o'z ifodasini topgan. Bu borada Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Abdulla Avloniy, zamondoshlarimizdan M. G. Davletshin, E. F. G'oziyev, V. M. Karimova, B. R. Qodirov, E. Z. Usmonova, Z. T. Nishonova va boshqalarning fikrlari borligini qayd etish maqsadga muvofiqdir.

O. B. Berdieva o'z tadqiqotlarida umumta'lim maktablarining VII-IX sinflari geometriya ta'limida o'quvchilarning mustaqil ishlash ko'nikma va malakalarini shakllantirish metodikasini ishlab chiqqan bo'lsa, S. Alixanov matematika fanini o'qitishda qanday usul va vositalardan foydalanish imkoniyatlari, M. K. Ashirovaning ilmiy tadqiqotlarida o'quvchilarning matematik qobiliyatlarini tabiat, matematika fanlari asosida rivojlantirishning metodik imkoniyatlari o'rganilgan.

⁷ Krutetskiy V.A "Vospitaniedistsipmnirovannostiupodrostkov" Moskva 1960 g.

A. A. Akmalov ilmiy izlanishlarida matematika ta'limida tarixiy materiallarni tanlash mezonlari va foydalanish metodikasi (umumiy o'rta ta'lim maktablari misolida), I. T. Aliev umumiy o'rta va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limlarida matematika fani uzviyligini ta'minlashning pedagogik asoslari, M. U. Barotov umumta'lim va maxsus fanlarni o'qitish jarayonida fanlararo aloqadorlikni amalga oshirish texnologiyasi Muxitdinova N. M. Pedagogika oliy ta'lim muassasalari gumanitar yo'nalishlarida matematika o'qitish samaradorligini oshirish, A. A. Salomov izlanishlarida matematikaning fanlararo aloqadorlik funktsiyasi asosida yuqori sinf o'quvchilarining ko'nikma va malakalarini rivojlantirish masalalari ustuvor ahamiyatga egaligi ko'rsatilgan.

Aytish joizki, Al-Xorazmiyning matematikaga oid ilmiy merosi jahonahamiyatiga ega hisoblanadi. Muhammad al-Xorazmiy insonni kamolga yetishi va insoniy munosabatlarda ilm-fanning muhimligi haqidagi g'oyani ilgari surgan holda pedagogik fikr taraqqiyotida ham ilm-fan munosib o'rin egallashini ta'kidlaydi. Xorazmiy matematika, geografiya, geodeziya, astronomiya sohalarida yirik tadqiqotlar olib borgan. Lekin u matematika sohasidagi yangilik yaratgan nazariyotchi hamda pedagog-usuliyotchi olim sifatida tarixda qolgan. "Al-Jabr val muqobala" asari bilan matematika fanini rivojlantirib o'zidan avvalgi bilimlarni o'rgangan va ularni sintezlashtirish hamda amalda qo'llash usullarini bayon etgan. Xorazmiyning matematikaga oid ikkinchi kitobi "Hind arifmetikasi haqida kitob" ("Hisob al hind") dir. Asar o'nlik tizimi raqamlari (0,1, 2,3, 4, 5, 6, 7, 8, 9) ga bag'ishlangan. Xorazmiy hindlarning falakiyot va matematikaga oid "Sindixind" nomli qo'llanmasini o'qib, uning qiyin tomonlarini qayta ishlab, yangi boblar qo'shgan va uni "Qisqargan sindixind" ("Algoritmi hind hisobi haqida") deb atagan. Bu asar faqat Sharqdagina emas Yevropada ham qo'llanma sifatida shuxrat taratdi.

O'nlik tizimining kashf etilishi sanoq tizimida inqilobiy o'zgarish yasadi, Yevropaga o'nlik tizim raqamlaridan foydalanib eng katta sonlarni yozish va joylarni aniq ko'rsatish X-XI asrlarda

arablardan kirib kelgan. Xorazmiy arifmetikaning algoritmlari bo'lgan qo'shish, ayirish, ko'paytirish, bo'lish qoidalarini yaratgan. Turli "jins"dagi sonlarni ko'paytirish algoritmini ham bergan. Masalan, minut, sekundlarni bir-biriga ko'paytirish uchun avvalo, bir xil shaklga keltirish ya'ni sekund yoki minutga aylantirishni ko'rsatgan. Xorazmiy o'zining falakiyotga doir ishlarida hindlarning falakkiyot jadvallarni tahlil qilib, "Xorazmiy ziji" nom bilan mashhur bo'lgan astronomik jadval tuzgan. Xorazmiy yaratgan ilmiy merosi bilan bilish nazariyasiga ulkan hissa qo'shdi. "Al kitob al muxtasar fil hisob aljabr val muqobala" ("Aljabr val muqobala hisobi haqida qisqacha kitob") asarida sonli kvadrat va chiziqli tenglamalar va ularni yechish yo'llarni bayon etadi.

Risola uch qismdan iborat bo'lib, birinchisi-algebraik qism uning oxirida savdo muomalasiga oid kichik bir bo'lim keltiriladi. Ikkinchi-geometrik qism algebraik usul qo'llab o'lchashlar haqida, uchinchi qism vasiyatlar haqida bo'lib, muallif uni "Vasiyatlar kitobi" deb ataydi. Al-Xorazmiy matematika fanida abstraktsiya (mavhumiylik) tushunchasini kengaytirgan. Induktsiya yo'li bilan umumiy yechish usullarini hal qilgan, deduktsiya yo'li bilan umumiy usullar yordamida turli xususiy masalalarni yechgan. Jahon ilmi taraqqiyotiga ulkan hissa qo'shgan Beruniy matematik qarashlari ma'rifatlilik va bilimdonlik darajasi, kishilarning mulohaza yuritish holati to'g'risida bildirgan fikrida-aniiq sinchiklab o'rganish bilishni, shundan so'ng xulosaga kelish lozimligini, Ibn Sino ta'limotida- onglilik inson baxtining asosi ekanligi aytilsa, Arastu ta'limotida fikrlash jarayonida qalb, ong, sezgilarning uyg'unligi, Yusuf Xos Xojib fikricha, insonning ulug'ligi aql idrok, tafakkur, ma'rifat va ilm sohibi bo'lishlikdadir degan go'ya ilgari surilgan. Astronomiya ilmining sultoni bo'lgan Mirzo Ulug'bek ta'limoti- Talab ul ilma farizatun alo kulli muslimin va muslima ya'ni ilm olish musulmon erkak va ayol uchun farzligi e'tirof etilsa, Al-Farobiy ta'limotida fikrning ezgulikka yo'naltirilganligi, Alisher Navoiyda fikrning insonparvarligi, Umar Xayyomda fikrning mantiqiyligi, I. Pavlovda - fikrlashda signallar tizimi, A.

Galperin ta'limotida fikrlashda bosqichlarga bo'lish, R. Davidov tadqiqotlarida fikrlashda umumlashtirish mavjud. Yuqoridagi ta'limotlarga tayanib aytishimiz mumkinki, bolalarda matematik tasavvurlarni shakllantirishning ilk kurtaklari fikr tarbiyasini oqilona tashkil etishga bog'liq bo'lib, bu jarayon kichik bog'cha yoshidan boshlab uzluksiz ta'lim tizimida amalga oshiriladi. Ijodiy fikr matematik tasavvurlarni to'g'ri yo'naltirish bilan bog'liqdir. Psixologik adabiyotlar tahlili bo'yicha mazmun-mohiyati jihatidan serqirra va murakkab hisoblangan mantiqiy fikrlarni tarbiyalash, murakkab izlanish va yangiliklarni yaratishda past va yuqori darajadagi mahsuldorlikni ta'minlaydi. G. Davletshinning fikriga ko'ra – faol, mustaqil, ijodiy fikrlash jarayoni inson oldida turgan muammolarning yechimini mustaqil topishga, bilimlarni tezlik bilan egallashga, qulay imkoniyatdan foydalanao lish malakalarini egallashga xizmat qiladi.

Didaktik adabiyotlarda qayd etilishicha, qadimgi mashhur olim Pifagor sinovlar tizimidan muvaffaqiyatli o'tgan kishilarnigina qabul qiladigan maktab ochgan. Pifagor aqliy qobiliyatlarga juda katta e'tibor berib, "har qanday daraxtdan ham "Merkuriy" ni yo'nib bo'lmaydi" deb ta'kidlagan. Ilmiy manbalarda qayd etilishicha, intellekt, lotincha so'zdan olingan bo'lib, u odatda aql idrok, anglash, tushunish, fahmlash, aqliy fikr yuritish kabi ma'nolarni anglatadi. Intellekt individning ma'lum darajada mustahkam, barqaror aqliy qobiliyatlari tuzilishidan iboratdir. Intellekt tarkibiga idrok qilish, xotirlash, fikr yuritish, so'zlash va h.k. psixik jarayonlar kiradi. Intellektning rivojlanishi tug'ma iste'dod, miya imkoniyatlari, jo'shqin faoliyat, hayotiy tajriba kabi ijtimoiy omillarga bog'liq. Intellekt saviyasi, darajasi inson faoliyatining natijalariga, shuningdek, psixologik testlarga qarab ham belgilanadi. Intellektual lot. Intellektus - aql-idrok, bilish; tushunish degan ma'noni anglatadi. Ma'naviy ehtiyojlar bilan yashovchi yoki aqliy faoliyatning eng yuksak va murakkab turlari bilan shug'ullanuvchi shaxslarda bu qobiliyat yuqori bo'ladi. A. S. Yefimovning darsligida ijodiy fikr qiladigan va ijodiy faoliyat ko'rsatadigan kishilar tarbiyalab

yetishtirmay turib kishi shaxsining har tomonlama o'sib kamolotga yetishi mumkin emas deb hisoblagan. Bunday kishilarni tarbiyalash pedagogika fanida, faqat pedagogika va psixologiyadagina emas, balki ideologiyaning barcha sohalarida, madaniyatda, fanda, texnikada, adabiyot va san'atda eng muhim markaziy masalalardan biri ekanligini ta'kidlagan. N. K. Krupskaya "ta'limning va o'quvchilarning aqliy o'sishining muvaffaqiyati beriladigan ma'lumot mazmuni bilangina emas, balki bilimlarni ongli va mustahkam o'zlashtirishni ko'zda tutadigan o'qitish metodlarini qo'llanish bilan ham belgilanadi. O'qitish metodlari faol bo'lishi hamda bolalarning aqliy kuchlarini ishga solish kerak"⁸ deb hisoblaydi. E. G'oziyev o'zining o'quv qo'llanmasida tafakkurning ta'limdagi roli juda muhimligini ta'kidlaydi. Tevarak atrofdagi voqelikni bilish uchun kishida fikr yuritish operatsiyalari, tafakkur shakllari yaxshi rivojlangan bo'lishi shart. Ma'lumki, o'qitishning barcha metodlari o'quvchilardan mustaqillik, faollik, operativlik, ijodiy yondashishni talab qiladi. Aqlning bu muhim xususiyatlarini esa tafakkur rivojisiz tarkib toptirib bo'lmaydi. Shuning uchun ham ta'lim jarayonida tafakkurni taraqqiy ettirish bosh vazifa hisoblanadi. Aqliy analiz o'quvchilarda 3- sinfdan boshlab asta-sekin sistemalashib boradi. Dastavval aqliy analiz elementlari amaliy analiz bilan aralashgan holda keladi. Masalan, bolalar tashqi ko'rinishi bir-biriga o'xshagan turli buyum va hodisalarni analiz qilish paytida bevosita idrokka bog'lanib qolmasdan balki ular to'g'risida yig'ilgan bilimlarini ham ishga soladilar. Birinchi sinf o'quvchilarining tafakkuri quyidagicha rivojlantirilsa, u holda samarali natijalar berishi mumkin. Bolaning "Bu nima?", "Nega bunday?" degan savollariga o'zi javob berishiga o'gratish kerak. Bunday holatlarda asosiy vazifa unga to'g'ri ko'rsatma berish, uni mantiqiy xatolardan qutqarish, to'g'ri mulohaza yuritishiga ko'maklashishdan iboratdir. Masalan, "5" raqami qanday bo'laklardan tuzilgan. Bir juft so'zdan gap tuzish mumkinmi?,

⁸ A. SEfimovning "Darslarda o'quvchilarning ijodiy faoliyatini o'stirish" Toshkent "O'qituvchi" nashriyoti 1966-yil 100-bet.

to'rtta tayoqchadan to'rtburchak yasangchi... kabi. "Kichik maktab yoshidagi bolalar tafakkurida aniq obrazlarga suyanib mulohaza yuritish, ya'ni aniq tafakkur abstrakt tafakkurdan ma'lum darajada ustun turadi. Shuning uchun dars jarayonida o'qituvchi bolalarni tafakkur usullariga o'rgata borsa, ularning tafakkuri tez rivojlanish pog'onasiga ko'tariladi. Bundan tashqari o'quvchilarning bilishga qiziqishi bilim fondi ortadi, bilim sistemasi puxta egallanadi, ayniqsa aqliy faoliyati mustaqilligi rivojlanadi"⁹ deb aytib o'tgan o'zining tavsiyalarida. A. S. Kaldibekova, B. X. Xodjayevlarning fikricha, bilish psixologik aks etish jarayoni, bilimlar hosil bo'lishi va o'zlashtirilishining ta'minlovchisi. Bilish psixik bilish jarayonlari orqali amalga oshadi: sezgi, idrok, diqqat, tasavvur, xotira, tafakkur, xayol, nutq. Shunday fikrlar keltirilganki, o'quvchilarning ta'lim jarayonida rivojlanishi to'g'risida to'xtalar ekan, amerikalik psixolog Dj. Bruner shunday yozadi: "Biz fanlarni dunyoga kichik jonli kutubxonalarni keltirish uchun emas, balki o'quvchining o'zini matematik fikrlash, muammolarni tarixchi misoli o'rganish, bilim olishda ishtirok etishga o'rgatish uchun o'qitamiz. Bilish bu jarayon, mahsuli emas". Ma'lumki, bilish faoliyatining subyekt o'quvchi sanaladi, shu bois ijtimoiy pedagogik asoslarga ega bo'lgan ta'lim markazida uning shaxsi, ongi ham o'rganilayotgan olamga, ham bilish faoliyatidagi hamkorlariga: o'quvchilar va uning ta'lim olishini tashkil etuvchi va yo'naltiruvchi o'qituvchilarga munosabati yotadi. Bu masala barcha davrlarda birdek ahamiyat kasb etib kelgan. N. A. Menchinskaya "o'quvchilar misol va faktlar asosida nazariy xulosalar qilishi, qoidalarini ifodalashi oson va bu xulosalarni yangi misol va faktlarni tushuntirish uchun qo'llash ancha qiyin kechishini ta'kidlagan"¹⁰. Mashqlarni tashkil etishning bu kabi metodikasi o'quvchilarning aqliy rivojlanishini intensivlash vazifasi qo'yilgan bugungi kunlarda alohida ahamiyatga ega. Lekin mashqlar ular ijodiy topshiriqlarni o'z ichiga olsagina, o'quvchidan

⁹ E. G'oziyevning "Ta'lim jarayonida o'quvchilar tafakkurining o'sishi" Toshkent "Fan" nashriyoti 1980 yil 46-bet.

¹⁰ Kaldibekova A, Xodjayev B "O'quvchilarning bilish faolligini oshirish yo'llari" (uslubiy qo'llanma) Toshkent 2006- yil. 7-bet.

fikrning netrivil burilishlari, fikrlash aqliy mustaqillikni talab etsagina, rivojlantiruvchi xarakter baxsh etishi mumkin. J. Musayevning fikricha, o'quvchining fikrlash qobiliyati uning fahm-farosati, aql-zakovati, zehni, shuningdek, uni o'rab turgan atrof-muhitga bog'liqdir. O'quvchining fikrlash qobiliyati uning bilimdonligi, intellektual salohiyati bilan bog'liq. Fikrlash- doimo harakatda bo'lgan jarayon bo'lsa, aql va bilim uning vositasi va ayni vaqtda hosilasi hamdir. Aql yordamida inson hamisha eng og'ir vaziyatdan chiqish uchun o'ziga to'g'ri yo'l axtaradi va topadi. Eng qiyin muammolarni bartaraf etadi. O'quvchining mustaqil fikrlashini ta'minlovchi omillarga esa quyidagilar kiradi:

- o'quvchilarda nazariy bilimlarning mavjudligi;
- mavjud muammolarni tahlil eta olish ko'nikmalarining shakllanganligi;
- o'zgalar fikrini tinglay olish ko'nikmasiga egaligi;
- o'z faoliyatini maqsadli tashkil eta olishi;
- orttirilgan tajribalarga tayana olishi;
- atrof-muhit bilan ishchan muloqot o'rnatish olishi.

Fikr yuritish (tafakkur) - inson aqliy faoliyati, aql- zakovati, muomala jarayoni, ongli xatti-harakatlarining yuksak shakli hisoblanadi. Shu o'rinda ta'kidlash joizki, bugungi davr o'quvchisi mustaqillik sharofati bilan berilgan imkoniyatlardan o'rinli foydalanishi uchun u mustaqil fikrlay bilishi, har bir jarayonga mantiqiy yondasha olish ko'nikmasiga ega bo'lishi zarur. Pedagogika fanlari doktori R. Safarova: "Zamonaviy didaktikaning asosiy yo'nalishlaridan biri ixcham, sodda ta'lim mazmuni vositasida o'quvchini rivojlantirish haqidagi qarashlar tizimidir. Bu yo'nalish Piaje, J. Bruner, L. S. Vigotskiylarning intellektni rivojlantirish haqidagi g'oyasiga tayanadi"¹¹, - deya ta'kidlaydi. Bu jarayonda ta'limning barcha me'yoriy hujjatlari o'quvchi shaxsiga sodda, qulay yo'llar bilan xizmat qilishi lozimligi ko'zda tutiladi. Bir so'z bilan aytganda, mazkur qo'llanmada o'quvchilarning mustaqil

¹¹ Jahongir Musayev "O'quvchilarning mustaqil fikrlash salohiyatini rivojlantirish" (Monografiya) "Sharq" nashriyot matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati. Toshkent 2010-yil.

fikrlash, ijodkorlik ko'nikmalarini shakllantirishga yo'naltirilgan ta'lim jarayonini nazariy asoslash hamda amaliy jihatdan taminlash bugungi kunning ustuvor muammolaridan biri ekanligi aytib o'tilgan. T. Ziyodovanning aniqlashicha, o'quvchilarda mustaqil ijodiy mushohada yuritish, o'z fikrini qulay va ixcham holda o'zgalarga yetkaza bilish ko'nikma va malakalarini shakllantirish va rivojlantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, o'quvchilarning so'z boyligini oshirish, nutqiy salohiyatini takomillashtirishda izlanuvchanlik va mustaqil fikrlash yo'nalishidagi o'yin-topshiriqlardan foydalanish samarali natijalar berganligini aytib o'tgan. Intellektni, fikrlash qobiliyatini rivoshlantirishga doir mashqlar keltirilgan.

Agar zaruriy bilim harakatlari yosh o'quvchilarda shakllanmagan bo'lsa, u holda vazifalarni didaktik mini-o'yin shaklida o'ynoqi tarzda olib borish taklif etiladi. Shunday qilib, o'qituvchi darsda o'quvchilarga yangi ma'lumot asosida shunga o'xshash intellektual harakatlarni qayta-qayta bajaradigan topshiriqlarni maxsus rejalashtirishi kerak bo'ladi. Topshiriqni bajarish doimo yangi bilimlar uchun axborot bazasini kengaytiradi. Shunday qilib, intellektual harakatlarning bilimlari va usullari ko'p turli vazifalarni bajarish jarayonida o'zlashtiriladi. Rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyasining asosiy didaktik talabi esa o'quv materialini tushunishga olib keladigan intellektual harakatlar aniqlanadigan rivojlanish vazifalari shaklida dars maqsadini belgilashdan iboratdir. Rivojlanish topshiriqlarining muvaffaqiyati shundaki, u kuchli hissiy hodisalarni, shu jumladan "ruhiy quvonch" tuyg'usini keltirib chiqaradi.

Rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyasining navbatdagi didaktik talabi o'quv jarayonida rivojlanish vazifalarini muvaffaqiyatli bajarishga tayyorgarlik sifatida shakllantiriladi. Ta'limni rivojlantirish texnologiyasi o'quv jarayonining turli bosqichlarida qo'llaniladigan vazifalarga qo'shimcha sifatida yana bir vazifani yuklaydi. Topshiriqlar nafaqat o'quvchilarni o'rganilayotgan narsalarni tushunishga undashi, balki tuzatuvchi vazifani ham

bajarishi kerak bo'ladi. Shu sababli, taklif etilayotgan o'qitish texnologiyasidan intellektual salohiyati yuqori bo'lgan bolalar bilan ishlashda, shuningdek, aql darajasi o'rtacha bo'lgan bolalar bilan ishlashda foydalanish mumkin. Mantiqiy va ijodiy tafakkurni, ijodiy tasavvurni, analitik-sintetik idrokni va mantiqiy xotirani, ularning mazmunini darsdan-darsga faqat asta-sekin takrorlash, ularning murakkablik darajasini oshirib borish orqali ko'zlangan maqsadga erishish mumkin. Boshlang'ich sinflarda bolalarning mantiqiy fikrlashini rivojlantirish orqali ularning intellektual qobiliyatlarini rivojlanishiga erishish mumkin bo'ladi. Bu jarayonni oilada, maktabgacha ta'lim dargohlarida va albatta maktabda uzviylikda olib borish o'z samarasini beradi.

Respublika uzluksiz ta'lim tizimi ijtimoiy buyurtmani bajarishga xizmat qiladi, barkamol shaxs va yetuk mutaxassisni tarbiyalash vazifasini bajaradi. Bu borada zamonaviy pedagogikada ta'lim paradigma (modeli)lariga tayanadi. Pedagogik paradigma (yunoncha paradigma - misol, namuna) – pedagogika fani rivojining har bir bosqichida ta'limiy va tarbiyaviy muammolarni hal etish namunasi (modeli, standarti) sifatida ilmiy pedagogik hamjamiyat tomonidan e'tirof etilgan nazariy hamda metodologik ko'rsatmalar to'plami bo'lib, u ta'limning konseptual modeli sifatida qo'llaniladi. Bugungi kunda ta'limning quyidagi paradigmalari keng tarqalgan:

1. An'anaviy – konservativ (bilim paradigmasi)
2. Ratsionalistik (bixevioristik)
3. Fenomenologik (gumanistik) paradigma.
4. Texnokratik.
5. Ezoterik.

Ayni vaqtda ta'lim paradigmalarini belgilashga nisbatan uch xil yondashuv mavjud:

1. Qadriyatli (aksiologik) yondashuv - madaniyat inson hayotining mazmuni sifatida tushuniladi.
2. Faoliyatli yondashuvga asosan madaniyat moddiy va ma'naviy boyliklarini yaratishga yo'naltirilgan faoliyatning sinalgan usullari sifatida talqin etiladi.

3. Shaxsiy yondashuv - madaniyat muayyan shaxs timsolida namoyon bo'ladi.

Madaniyatga nisbatan turlicha yondashuvlarning mavjudligi turlicha paradigmalarning yaratilishiga zamin yaratadi.

Har bir paradigma bir qator ta'limiy muammolarni hal etishga yo'naltiriladi. Xususan:

- ijtimoiy institut sifatida o'quv muassasalarining vazifalari;
- ta'limning samarali tizimi;
- o'quv yurtlari oldida turgan eng muhim, ustuvor masala;
- ta'limning ijtimoiy ahamiyatli maqsadlari;
- muayyan bilim, ko'nikma va malakalarning qimmatli hisoblanishi.

1. Bilim olishning an'anaviy paradigmasi (modeli) (J.Majo, L.Kro, J.Kapel va boshqalar). Unga ko'ra ta'limning asosiy maqsadi - "Bilim, qanchalik qiyin bo'lmasin bilim olish". An'anaviy paradigma maktabning maqsadi yosh avlodga individual rivojlanishi hamda ijtimoiy tartibni saqlab qolishga yordam beruvchi madaniy meroslarning muhim elementlari – bilim, ko'nikma va malakalar, ilg'or g'oyalar va qadriyatlarni saqlab qolish hamda ularni yoshlarga yetkazish muhim ekanligini yoritadi. Bilim olish paradigmasining asosiy maqsadi: ta'lim olish, taraqqiyot va madaniyatning eng muhim elementlarini avloddan-avlodga yetkazish.

2. Ratsionalistik (bixevioristik) paradigma (P.Blum, R.Gane, B.Skinner va boshqalar). Ratsionalistik paradigma diqqat markazida ta'lim mazmuni emas, balki o'quvchilar tomonidan turli bilimlarni o'zlashtirilishini ta'minlovchi samarali usullari yotadi. Ta'limning ratsionalistik modeli asosini B.Skinerning ijtimoiy injeneriya bixevioristik (inglizcha behavior - xulqi) konsepsiyasi tashkil qiladi.

Maktabning maqsadi – o'quvchilarda g'arb madaniyati ijtimoiy qoidalari, talablari va ko'zlangan maqsadlariga mos keladigan moslashtiruvchi "xulqiy repertuar"ni shakllantirishdir. Shu bilan bir vaqtda, "xulqi" atamasi bilan "insonga xos hamma

ta'sirlanishlar – uning fikrlari, sezgi va harakatlari” ifodalanadi (R.Tayler).

Bunda ta'limning asosiy metodlari, o'rgatish, trening, test sinovlari, individual ta'lim, tuzatishlari bo'lib qoladi. Buning oqibatida, ta'limninggina emas, balki dars berishning ham ijodiy xarakterini aniqlash muammosi muhokama qilinmaydi.

P.Blum barcha o'quvchilar faqat o'zlashtiribgina qolmay, balki muvaffaqiyatli o'qishlari mumkin deb hisoblaydi. O'quvchining optimal qobiliyatlari ma'lum sharoitlarda, o'quvchiga ta'lim berish natijasi uning sur'ati bilan aniqlanadi. Olimning fikricha, o'quvchilarning 95 % ta'lim muddatlariga bo'lgan cheklashlar olib tashlanganda o'quv kursining butun muzmunini o'zlashtirib olishga qodirlar.

Ana shu nuqtai nazardan o'quvchilar tomonidan bilimlarning muvaffaqiyatli o'zlashtirishini ta'minlovchi metodika ishlab chiqiladi, uning mohiyati quyidagichadir:

1. Butun sinf yoki kurs uchun to'la o'zlashtirish etaloni, mezonini aniq belgilab olish asosida o'qituvchi ta'lim yakunida erishilishi kerak bo'lgan aniq natijalarning ro'yxati va unga muvofiq keluvchi testlarni tuzadi.

2. O'quv birliklari, ya'ni, o'quv materiallarining yaxlit bo'limlari ko'rsatiladi, ularni o'zlashtirish natijalari aniqlanadi, yakuniy bahoga ta'sir ko'rsatmaydigan navbatdagi testlar tuziladi. Bu testlarning vazifalari – tuzatish, korreksiyalashdan iborat.

3. To'la o'zlashtirishga yo'naltirilgan har bir o'quv kurs materiallarini o'zlashtirish darajasini baholash uchun test sinovlarini o'tkazish. Bu o'rinda har bir o'quvchiga baho va ta'lim maqsadlarining ahamiyatini tushuntirish muhim. /

Predmetlarni bo'sh va o'rtacha o'zlashtiruvchi o'quvchilarning qobiliyatlarini jadal rivojlantirish P.Blum konsepsiyasining asosiy mazmunini tashkil etadi.

Turli mamlakatlarning (Avstriya, Belgiya, AQSh va boshqalar) ta'lim tizimlari tajribasi ratsionalistik (bixevioristik) paradigma g'oyalarga muvofiq ish ko'rilganda 70 % o'quvchilar yuqori

natijalarni qayd etganliklarini ko'rsatadi.

Yuqorida qayd etilgan ta'lim yo'nalishlari o'zida insonparvarlik g'oyalarini ifoda etmagan, ular bola dunyoqarashining rivojlanishi, shaxsning rivojlanishida shaxslararo munosabatlarning muhim o'rin tutishini nazarda tutmaydi.

3. Gumanistik (fenomenologik) paradigmada (A.Maslou, A.Kombs, K.Rodgers, L.S.Vo'godskiy va boshqalar) o'quvchini erkin shaxs, ijtimoiy munosabatlar subyekti sifatida e'tirof etib, uning o'ziga xos rivojlanish talablariga egaligini ta'kidlaydi. Ular bolani rivojlantirish maqsadida uni shaxslararo munosabatlar jarayoniga yo'naltiradi. Ta'limning fenomenologik (fenomen – yunoncha phainomenon – hisoblangan, ya'ni, mashhur, alohida nodir odam) modeli o'quvchilarning individual-psixologik xususiyatlarini hisobga olib, ularning talab va qiziqishlariga hurmat bilan munosabatda bo'lishni ko'zda tutadi. Uning vakillari o'quvchini nodir shaxs deb hisoblaydilar.

Gumanistik paradigma doirasida faoliyat olib boruvchi har bir ta'lim tizimi ijodiy rivojlanadi va o'quvchi hamda o'qituvchining erkinligi va ijodkorligini yoqlaydi. Gumanistik paradigma g'oyalari 1991 yildan keyin respublika uzluksiz ta'lim tizimiga joriy etila boshlandi. Paradigmaning diqqat markazida o'quvchining barkamol rivojlanishi, uning intellektual ehtiyojlari, “erkin fikrlaydigan shaxsni tarbiyalash” masalasining ijobiy hal etilishi yotadi. Ayni vaqtda respublika ta'lim muassasalarida qo'yidagi g'oyalarga amal qilinmoqda: “Demokratik jamiyatda bolalar, umuman har bir inson erkin fikrlaydigan etib tarbiyalanadi. Agar bolalar erkin fikrlashga o'rganmasa, berilgan ta'lim samarasi past bo'lishi muqarrar. Mustaqil fikrlash – ham katta boylikdir”

4. Ezoterik paradigma (yunoncha esoterikos – ichki, sirli, yashirin, faqatgina biluvchilar uchun mo'ljallangan insonning dunyo bilan o'zaro aloqalari yuksak darajalarini aks ettiradi). Modelning mohiyati haqiqatga abadiy va o'zgarmas, doimiy sifatida munosabatda bo'lishdan iboratdir. Paradigma tarafdorlari haqiqatni bilib bo'lmaydi deb ta'kidlaydilar. Unga faqatgina fahmlash

asosida erishish mumkin. Pedagogik faoliyatning oliy maqsadi koinot bilan muloqot, o'quvchining tabiiy kuchlarini ozod etish va rivojlantirishdan iborat. Shu bilan birga, o'qituvchining himoyalash vazifasi muhimdir, u o'quvchining mavjud imkoniyatlarini uni ma'naviy, jismoniy, psixik jihatdan rivojlantirishga yo'naltiradi.

Ilmiy-texnik, texnokratik paradigmaning asosiy maqsadi amaliyotni takomillashtirish asosida o'quvchilarga "aniq" ilmiy bilimlarni berish va ularning o'zlashtirishlarini ta'minlash. "Bilim - kuchdir", shuning uchun insonning qimmatini uning o'rganish, bilim olish, imkoniyatlari bilan belgilanadi. Odam o'z-o'zidan qimmatli emas, u faqatgina ma'lum (o'rtacha, standartlashtirilgan) bilim yoki xulq egasi sifatida qimmatga ega g'oyalari mazkur paradigmaning asosini tashkil etadi.

So'nggi yillarda noinstitutsonal paradigma rivojlana boshladi. U ta'limni ijtimoiy institutlar, ya'ni, maktab va oliy o'quv yurtlardan tashqarida tashkil etish g'oyasini ilgari suradi. Bu ta'lim "tabiatda" - Internet, "ochiq maktablar" - kompyuterlar vositasida ta'lim dasturlariga (masofadan o'qitish) muvofiq o'qitish samarali deya hisoblaydi.

Bir so'z bilan aytganda ta'lim paradigmalari maqsadiga yondashgan holda ham o'quvchilarning intellektual qobiliyatlarini shakllantirish mumkin.

Bugungi kunda jamiyatimiz oldida vujudga kelayotgan muammolarni hal etishga faol kirisha oladigan, sharoitni yaxshi tushunadigan, keng qamrovli fikrlaydigan, hayotda uchraydigan kundalik va kasbiy muammolarni tushunadigan, tahlil qila oladigan, taqqoslay oladigan, amaliy hal eta oladigan insonlarga bo'lgan talab ko'paymoqda. Boshlang'ich sinflarda o'tiladigan fanlar insonning aqlini o'stiradi, uning diqqatini rivojlantiradi, ko'zlangan (rivojlantirilgan) maqsadga erishish uchun o'zida qat'iyat va irodani tarbiyalaydi, o'zidagi xulq-atvorini beixtoyor tartib intizomli bo'lishini ta'minlaydi va eng muhimi uning tafakkuri kengayadi. Prezidentimiz juda o'rinli ta'kidlab o'tganlaridek, "chuqur tahlil, mantiqqa asoslanmagan fikr odamlarni chalg'itadi. Faqat bahs-

munozara, tahlil mevasi bo'lgan xulosalargina bizga to'g'ri yo'l ko'rsatishi mumkin". Demak, zamonaviy inson mustaqil qaror qabul qila oladigan, jamoada ishlay oladigan, tashabbuskor, yangiliklarga moslasha oladigan, mashaqqatli va asabiy xolatlariga chidamli, bu xolatlardan chiqa oladigan bo'lishi kerak. Bunday sifatlariga boshlang'ich sinf o'quvchilarini intellektual qobiliyatlarini klasterli yondashuv asosida rivojlantirish orqali erishish mumkin. Bunda didaktik o'yinlar va mustaqil ishlaridan kengroq foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Bugungi kunda iqtisodiy rivojlangan davlatlarda klasterli yondashuv orqali ta'lim mazmunini modernizatsiya qilib, yangicha o'qitish yo'nalishlaridan biriga aylangan. Bu davlatlardagi umumiy ta'limning yangicha mazmunining asosini o'quvchilarning mavzulararo bog'lanish klasterini hosil qilish va rivojlantirish tashkil etadi. Ta'limga klasterli yondashuv eskirib qolgan "bilim, ko'nikma va malakani o'zlashtirish" kontsepsiyasiga qarshi o'laroq, kasbiy, shaxsiy va jamiyatdagi kundalik hayotda uchraydigan holatlarda tayanch kompetensiyalarini samarali foydalanishga imkon beradigan turli ko'rinishdagi malakalarni o'quvchilar tomonidan egallashni nazarda tutadi[1]. Shunday qilib, boshlang'ich sinf o'quvchilarining intellektual qobiliyatlarini rivojlantirishda didaktik o'yinlar va mustaqil ishlaridan foydalanish orqali ta'limning asosini amaliy, tadbqiqiy yo'nalishlarini kuchaytirishga erishiladi.

Bundan tashqari, tuzilayotgan ta'lim standartlari o'quvchilarning oliy ta'lim muassasalarida ta'lim olishlari, turli kasb egalari bo'lishlari va har tomonlama faol fuqaro bo'lishlari uchun zarur bo'ladigan sifatlarini aks ettirishi kerak. Mamlakatimizning dunyo hamjamiyatiga integratsiyalashuvi, fan-texnika va texnologiyalarning rivojlanishi yosh avlodning o'zgaruvchan dunyoda raqobatbardosh bo'lishi fanlarni mukammal egallashni taqozo etadi, bu esa O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimiga klasterli yondashuv bo'yicha kompetensiyalardan foydalanish orqali xalqaro standartlarni joriy etishni ta'minlanaydi. O'zbekiston

Respublikasi ta'lim tizimida Standart loyihasi tuzilishda quyidagi umumiy tirof etilgan xalqaro me'yorlardan foydalanilgan:

1) Yevropa Kengashining "Uzluksiz ta'lim uchun tayanch kompetentsiyalar – umumiyevropa standartlari strukturasi" to'g'risidagi hujjati («Key competences forlifelong learning — a European Reference Framework»)

2) Iqtisodiy hamkorlik va rivojlanish tashkilotining (Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD)) Xalqaro o'quvchilarni baholash Dasturi (Programme for International Student Assessment (PISA)) standartlari.

3) Ta'lim natijalarini baholash bo'yicha Xalqaro Assotsiatsiyasining (International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA)) Xalqaro matematika va aniq va tabiiy fanlarning tendentsiyalarini o'rganish markazi (Trends in international mathematics and science study Center (TIMSS)) standartlari

Ma'lumki, boshlang'ich sinflarda savodxonlik darslari barcha fanlarni, ayniqsa, aniq fanlarni o'zlashtirishda muhim o'rin egallaydi. Bu jarayonda matematika fanining ahamiyati beqiyosdir. Matematika – fan va texnika taraqqiyotining asosiy omillaridan biri bo'lib, fan, madaniyat va kundalik hayotimizda alohida o'rin tutadi. Shuning uchun o'quvchilarning dars va darsdan tashqari faoliyatida keng ko'lamdagi matematika bilan shug'ullanishlar bo'lishi kerak. Bunda:

– matematikaga xos go'zallik va jozibadorlikdan foydalanib har bir o'quvchiga mos ravishda rivojlantiruvchi mantiqiy faoliyat bilan shug'ullanish;

– jadval, diagramma, grafik ko'rinishda berilgan axborotlarni o'qiy olish, jadvallar tuzish, diagrammalar yasash, grafiklar chizish;

– ommaviy axborot vositalarida berilayotgan diagramma, grafik ko'rinishdagi real sonli ma'lumotlarni tahlil etish ko'nikmalarini hosil qilish kerak bo'ladi.

Fanlararo bog'lanishda amaldagi til bilan bog'lanish uchun spetsifik vosita bo'lgan matematika tilini o'qitish printsiplari

ahamiyatga ega bo'ladi. Matematik savodxonlik va bu tildan unumli foydalana olish (gapning aniq mazmunini, gaplar orasidagi mantiqiy bog'lanishni bilish) fikrlashning aniqligi va tartiblilikini ko'rsatadi. O'qituvchi va o'quvchining birgalikdagi harakati natijasida nimaga erishilganiga emas, balki bu natija qaysi yo'l bilan erishilganiga asosiy e'tiborni qaratish kerak.

Bunda:

– umumfan yo'nalishi darajasidagi o'qitish;

– matematik standartning o'rta maktab kursidagi bilimlarini egallash;

– matematik yo'nalishda;

– matematikani tabiiy fanlar bilan uyg'unlashgan xolda ixtisoslashgan kengaytirilgan fan yo'nalishi bo'yicha o'qitish. Bu fanni o'rganish insonning ilmga bo'lgan qiziqishini, mantiqiy fikrlash qobiliyatini oshirib, boshqa fanlarning o'qitilishiga ta'sir ko'rsatadi va ta'limda asosiy vazifani o'taydi.

Birinchi bob bo'yicha xulosa

Birinchi bobda boshlang'ich sinf o'quvchilarining intellektual qobiliyatlarini rivojlantirishning nazariy asoslari ya'ni boshlang'ich sinf o'quvchilarining aqliy faoliyatining pedagogik psixologik asoslari, didaktik, ilmiy-metodik adabiyotlarda intellektual qobiliyat muammosining yoritilishi nazariyalarini hamda mutafakkir olimlarning aqliy qobiliyatga bog'liq bo'lgan fikrlarini bayon etdik.

Demak, intellekt mohiyatini tushuntirishda fan olamida ikki xil yondashuv vujudga kelgan. Birinchi guruh vakillarining qarashlaricha, intellektual xususiyatlar odamga tabiiy ravishda nasliy yo'l bilan ota-onalari tomonidan beriladi (odam onasidan aqli yoki aqli zaif bo'lib tug'iladi). Ikkinchi guruh namoyondalari esa intellektni bola idrokining tezligi va tashqi qo'zqatuvchilarga nisbatan munosabati bilan bog'lab tushuntirganlar. Intellekt tushunchasini rus psixologlari aqliy iste'dod yoki aqliy qobiliyat deb ham yuritishadi. Bu muammoni o'rganish davomida shunday

psixologik konsepsiyalar vujudga keldiki, ularning har birida intellekt tushunchasi turlicha talqinga egadir: muammolarni ochish uslubi va strategiyasi, aqliy operatsiyalar tizimi, vaziyatlarga alohida (individual) yondashishning samaradorligi, bilish jarayonida bunday yondashishning faollik talab qilishi, kognitiv uslub va boshqalar. Inson aqlining tug'ma va fiziologik xususiyati bo'lib, uning yordamida odamlar dunyoni bilib oladilar, oldingi avlodlar tomonidan yaratilgan ilmlarni va mavjud bilimlarni o'zinikiga aylantirib o'zlashtirib oladilar. Demak, aql ilm va bilim bilan bog'liq. Ilm mavjud, bor, yaratilgan narsa, bilim esa kishi tomonidan bilib olinadigan, o'ziniki qilib olinadigan narsadir. Aql real borliqni nazariy jihatdan o'zlashtirishning oliy shakli bo'lib, insonni fikrlash qobiliyati orqali namoyon bo'ladi. Aqlning asosiy ko'rsatkichlari fikrning mustaqilligida, tanqidiyligi, o'zgaruvchanligida va izchilligida namoyon bo'lar ekan.

II. BOB. BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING INTELLEKTUAL QOBILIYATLARINI KLASTERLI YONDASHUV ASOSIDA RIVOJLANTIRISH MEXANIZMLARI

2.1-§. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining intellektual qobiliyatlarini klasterli yondashuv asosida rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari

Hech kimga sir emaski XXI asrda dunyo taraqqiyotining asosi yer osti va yer usti boyliklari bilan emas, balki intellektual salohiyat orqali baholanmoqda. Bu esa o'z navbatida barcha mamlakatlarni o'z taraqqiyotini bilimga asoslangan holda barpo etishga undamoqda. Xususan, O'zbekistonda ham mustaqillikni dastlabki yillaridanoq ilm-fanni rivojlanishiga alohida e'tibor qaratib kelinmoqda. O'tgan davr mobaynida ilm-fanni rivojlantirishga oid 100 dan ortiq me'yoriy-huquqiy hujjatlar qabul qilingan bo'lib, buning natijasida bugungi kunda ta'limni rivojlanayotganligi amaliyotda o'z isbotini topmoqda. Jumladan, maktabgacha ta'lim sohasini rivojlantirish borasida amalga oshirilgan islohotlar natijasida davlat, xususiy va oilaviy bolalar bog'chalari tubdan yangilanib bolalarni maktabgacha ta'limga qamrab olish darajasi bugungi kunda 52 % ga ko'tarildi. "2019 – yilda esa mutlaqo yangicha mazmun va shakldagi 4 ta Prezident maktabi, 3 ta ijod maktabi ish boshladi. Oliy ta'limni rivojlantirish uchun o'tgan yillar davomida 19 ta yangi oliy o'quv yurti, jumladan, 9 ta nufuzli xorijiy universitetning filiali ochildi. Yetakchi xorijiy universitetlar bilan hamkorlikda 141 ta qo'shma ta'lim dasturi bo'yicha kadrlar tayyorlash yo'lga qo'yildi. O'zbekistondagi bu kabi o'zgarishlar bilim olishga e'tibor davlat darajasiga ko'tarilganligini yorqin dalilidir. Bilim - kishilarning tabiat va jamiyat hodisalari haqida hosil qilgan voqelik ma'lumotlarning inson tafakkurida aks etishidir. Bilimga asoslangan jamiyatning taraqqiyoti esa quyidagi omillar orqali amalga oshiriladi. Bular :

- yuksak turmush sifatini amalga oshiradigan samarali davlat institutlari;

- yuqori sifatli ta'lim
- samarali ilm-fan;
- samarali ilmiy-texnikaviy venchur biznesi;
- yuqori sifatli inson kapitali;
- bilimlar va yuqori texnologiyalarning yaratilishi;
- axborot jamiyati yoki bilimlar jamiyati.

Bugungi kunda qo'lga kiritilayotgan yutuqlarimiz O'zbekiston tarixida uchinchi renessans davriga poydevor yaratililishiga xizmat qilmoqda.

O'zbekistonda yosh, shijoatli, kreativ fikrlaydigan yoshlarga to'laqonli imkoniyatlar yaratib berilishi Mirzo Ulug'bek, Ibn Sinolardek buyuk siymolarni yetishib chiqishiga ishoradir. Mamlakatimizda ta'limni xalqaro andozalarga javob beradigan tizimga aylantirish uchun Prezidentimiz Shavkat Miromonovich Mirziyoyev tomonidan 2019-yilning 29-aprel kuni "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" gi 5712 sonli Farmonni imzolandi.¹²

Yuksak darajadagi aqliy qobiliyatga ega bo'lgan kishilar qaysi davr, qaysi makonda yashashlaridan qat'iy nazar qadrlanib kelingan va ularning faoliyatiga alohida e'tibor qaratilgan. Bizga ma'lumki har bir inson yoshligidanoq o'ziga xos takrorlanmas individual xususiyatlarga ega bo'lgan holda dunyoga keladi va voyaga yetadi. Bazi insonlar yoshligidanoq aqlan zukkoligi, zehni o'tkirligi bilan ajralib turadilar va kishilarni lol qoldiradigan aql zakovatga ega bo'ladilar. Tabiat in'omi hisoblangan bunday qobiliyat ayni vaqtda jamiyat boyligi hamdir. Faqat rivojlangan, yuksak taraqqiyotga intilgan jamiyatdagina iste'dodlar shakllantiriladi, asrab avaylanadi, uning to'liq namoyon bo'lishi uchun barcha moddiy, maishiy, ma'naviy shart-sharoitlarni yaratib

¹² (The Programme for international Student 1 O'zbekiston respublikasi Prezidenti Shavkat mirziyoyevning oliy majlisga murojaatnomasi. 2020 yil 24 yanvar.

beriladi. Ana shunday hollardagina iste'dodning o'z jamiyatining siyosiy, iqtisodiy, madaniy va manaviy jihatdan yanada rivojlanishi uchun qudratli omil bo'lib xizmat qilishiga erishish mumkin. Shu sababli mustaqil respublikamiz oldida mustaqil fikrlovchi, ijodkor yoshlarni tarbiyalashdek muhim vazifa turibdi.

Bugungi kunda yuksak iste'dodli, aqli, yaratuvchanlik qobiliyatiga ega bo'lgan kishilarning yetakchilik roli tan olinib qadrlanayotganligi davlatimiz siyosatida yaqqol namoyon bo'lmoqda. Shunday ekan kelajagimiz vorislari bo'lgan yoshlarning aqliy imkoniyatlarini oshirish, ularning qobiliyatlarini imkon darajada ro'yobga chiqarish davr talabidir.

Insoniyat jamiyatining hozirgi zamon rivojlanish darajasi mustaqil respublikamiz ijtimoiy hayotining barcha sohalarida amalga oshirilayotgan tub o'zgarishlarda o'z aksini topmoqda. Mamlakatimizda ta'limoluvchi-yoshlarning ijodiy g'oyalarini har tomonlama qo'llab- quvvatlash hamda rag'batlantirish maqsadida keng ko'lamlı islohotlar olib borilmoqda. Xususan, yoshlarning ilmiy-tadqiqot va innovatsiya faoliyatini rivojlantirish maqsadida Vazirlar mahkamasining 2018 yil 8 dekabrda gi "Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida" gi 997-sonli qarori qabul qilindi. Mazkur qaror ijrosini ta'minlash maqsadida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar mahkamasi huzuridagi Ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi, Xalq ta'limi vazirligi, Tashqi ishlar vazirligi hamda moliya vazirligining xalqaro baholash dasturlari bo'yicha xalqaro tadqiqotlarni tashkil etishi belgilandi. Ma'lumki, keyingi o'n yil ichida ta'limni isloh qilishda, milliy mustaqillik prinsplari va xalqning boy intellektual merosi, umumbashariy qadriyatlarining ustuvorligi asosida ta'limning barcha darajalari va bo'g'inlarida ta'lim oluvchilarning ma'naviy va axloqiy fazilatlarini rivojlantirish; ta'lim olishda, shuningdek bolalar va yoshlarni ma'naviy axloqiy intellektual va jismoniy jihatdan tarbiyalashda jamoat tashkilotlari mahallalar, xayriya va xalqaro fondlarning rolini kuchaytirish yuzasidan chora tadbirlar ishlab

chiqish hamda ularni amalga oshirish ishlari jadal suratlar bilan olib borildi. Shu amaliy ishlarning boshlanishi sifatida Davlatimiz tomonidan yoshlarning intellektual imkoniyatini rivojlantirishning quyidagi maqsadlari belgilab olindi:

- yoshlarning intellektual imkoniyatini rivojlantirish va uni muhofaza qilish;

- ilm-fan va davlat hokimiyati hamjihatligidagi say-harakati, shuningdek ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, intellektual zahiralarni muhofaza qilish va rivojlantirish:

- intellektual imkoniyatni rivojlantirish ishlarini tartibga solish;

- yoshlarning intellektual imkoniyatini rivojlantiruvchi psixologik pedagogik tashkiliy uslubiy asoslarini yaratish.

Jamiyat va davlat oldidagi talablardan kelib chiqib, o'quvchilarning umumta'lim maktablaridagi tahsili davomida intellektual imkoniyatni rivojlantirishishlarini muvaffaqiyatli olib borish zarur. Bu esa tarbiya jarayoniga psixologik-pedagogik texnologiyalarni qo'llashni, zamon talabi darajasida mutlaqo yangi tarbiya tizimini yaratishni talab qiladi. Har bir o'quvchiga, uning shaxsiy xususiyatidan kelib chiqib, uning intellektual imkoniyatini rivojlantirish maqsadida ta'lim-tarbiya jarayoniga biror psixologik yoki pedagogik uslubni qo'llash murakkab jarayondir. Lekin bu davr talabidir. Boshlang'ich sinf o'quvchilariga yo'naltirilgan tarbiya tizimi o'qituvchidan yoshlarning intellektual salohiyatini rivojlantirishda tarbiya uslubiyotlariga alohida munosabat bilan yondoshishni, uslubiyotni hamda mavjud holatni to'liq o'rganishni, jarayonga ijodiy muhitni olib kirishni taqozo etadi.

Bunga asosiy sabab:

- intellektual ijodiy ishlar jarayonida to'liq muvaffaqiyatga erishish yoki muvaffaqiyatsizlik tahdidining mavjudligi;

- boshlang'ich sinf o'quvchisi to'qnashadigan va ba'zan ko'p yillar davomida muvaffaqiyatli yoki muvaffaqiyatsiz kurashadigan hayotiy holatlardan biri – bu fikrining o'ylaganidek ro'yobga chiqmasligini anglash;

- boshlang'ich sinf o'quvchilari ko'pincha o'zining

dunyoqarashi, tasavvurining qanday darajada kengligidan kelib chiqib, fikrlaydi hamda bu fikrlashni mavjudlikning ijobiy, yoki salbiy holatlari bilan bog'lab tahlil qila olmasligidir.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining intellektual imkoniyatini rivojlantirish jarayonini shakllantirishda quyidagi holatlar e'tiborga olinishi kerak:

1) Intellektual imkoniyatni shakllantirish va rivojlantirish jarayoni maksimal darajada texnokratik bo'lishi kerak. Buning uchun esa psixologik hamda pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy etish kerak;

2) Intellektual imkoniyatni shakllantirishni ta'lim-tarbiya jarayoniga singdirilishi ko'zda tutilayotgan tegishli texnologiyalarni ilmiy asoslash va ishlab chiqish lozim;

3) Intellektual imkoniyatni shakllantiruvchi tarbiya jarayonining dastlabki holatda ijtimoiy-psixologik muhitni aniq tahlil qilish hamda taktik jarayonni mukammal ishlab chiqish kerak. Boshlang'ich sinf o'quvchisi shaxsining shakllanish jarayoniga – jamiyatda qabul qilingan axloq normalari, xulq normalari, ma'naviy-ma'rifiy qadriyatlarini singdirish texnologiyalarini yaratish ko'pgina jihatdan yakuniy natijani ta'minlashga xizmat qiladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining intellektual qobiliyatini tarbiyalash va ularning darsga bo'lgan qiziqishlarini oshirish maqsadida, qiziqarli misol, topshiriq va masalalarni tanlashga alohida e'tibor berish zarur. Darsga doir tanlanadigan misol, topshiriq va masalalar aniq bir sistemani tashkil qilishligi, o'ziga xos tanlash usuliga va o'qitishning aniq bir maqsadiga qaratilishi zarur. Topshiriqlar sistemasini ishlab chiqish murakkab ishdir. Hozircha metodik adabiyotlarda har bir mavzuga oid topshiriqlar tanlashning ilmiy asoslangan umumiy kriteriyasi, miqdor va sifat jihatdan shakllantirilmagan, ularning mantiqiy taqsimlanish ketma-ketligi ham to'liq ilmiy va metodik jihatdan ishlab chiqilmagan. Shuning uchun boshlang'ich sinf o'qituvchisi ayrim mavzuga, bobga doir masalalar tanlash ishiga alohida ahamiyat berishi zarur.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, tanlangan topshiriqlar

sistemasi ma'lum metodik talablarni qanoatlantirishi kerak:

1. Har bir tanlangan topshiriqlar sistemasining aniq didaktik maqsadini aniqlash.

2. Ketma-ketlilik tamoyiliga rioya qilish (bunda topshiriqlarining osondan murakkabga qarab yo'naltirilishi nazarda tutiladi).

Umumta'lim maktablarida interfaol usullarni qo'llash, ta'lim sifati va samaradorligini ko'tarish, darslarda o'quvchilar faolligini oshirish, takomillashtirilgan standart va moderinizatsiya qilingan dasturlarni o'zlashtirishni kafolatlash, o'quvchini faollikka, erkin fikr yuritishga o'rgatish, o'z nuqtai nazarini himoya qilishga erishtirish uchun nima qilmoq, qanday choralar ko'rmoq kerak?

Faollik o'zi nima? Faollik- bir maqsad yo'lida aqliy, jismoniy va boshqa harakatlarni tez va unumli amalga oshirishga intilish. Muammolarni hal qilish uchun o'qituvchi faoliyatini innovatsion asosda qayta ko'rib chiqish hamda interfaol ta'limni yo'lga qo'yish dolzarb bo'lib qolmoqda.

Hozirgi kunda ta'lim sohasida o'qitishni avtomatlashtirishga katta e'tibor berilmoqda. Chunki zamonaviy o'qitish texnologiyalaridan dars jarayonida foydalanish katta ijobiy natijalar beradi. O'qitishni avtomatlashtirish (axborotlashtirish) yoki axborot texnologiyalaridan foydalanish dasturiga quyidagilarni kiritish mumkin:

a) ta'lim tizimining barcha pog'onalarida axborotlashtirishning yetakchi bo'g'inligini ta'minlash;

b) barcha sohalar bo'yicha bilim berishda axborotlashtirishni rivojlantirishni loyihalash va yaratish (monitoring), resurs markaz tizimi;

d) axborotlashtirish sohalarida me'yoriy bazalarni yaratish (metodlar, ilmiy-metodik birlashmalar va h.k.);

e) texnik ta'minotni – kompyuterlar, axborot texnologiyasining boshqa qurilmalari (fotoapparat, kamera), ularga xizmat ko'rsatish uchun kerakli materiallarni yaratish;

f) telekommunikatsiya (havo orqali, yerning sun'iy yo'ldoshlari

va boshqa aloqa kanallari) tarmoqlari;

g) ta'minot resurslari (dasturiy ta'minot, internetdagi axborotlar majmui, ma'lumotnomalar va h.k.).

Boshlang'ich ta'limda axborot kommunikatsion texnologiyalaridan foydalanish orqali ta'lim samaradorligini oshirish bugungi kun ta'lim jarayonining muhim vazifasi hisoblanadi. Ayniqsa tabiatshunoslik darslarida televideniya orqali berib boriladigan ilmiy-ommabob filmlar, audio-video texnika vositalari orqali beriladigan o'quv materiallari, kompyuter va internet materillaridan foydalanish mumkin. Hozirda boshlang'ich ta'lim fani o'qituvchilariga darslarni ilg'or pedagogik texnologiyalar bilan birga axborot kommunikatsion texnologiyalaridan unumli foydalangan holda tashkil etish orqali oquvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini mustahkamlash ma'suliyati yuklanadi. Kompyuter orqali darslarni tashkil etish uchun fan o'qituvchilari avvalo kompyuterda ishlash ko'nikmalariga ega bo'lishlari lozim. Har xil ko'rinishdagi darslarni tashkil qilish asnosida vizual informatsiyalarga yuqori darajada talabgor bo'lgan o'quvchilarning xohishi amalga oshadi, mashg'ulot zerikarli ko'rinishdan mazmunan boy va ta'sirchan darsga aylanadi, ko'rgazmalilikning amalga oshishi natijasida diqqat va yangi mavzuning xotirada uzoq muddatga saqlanib qolishi ta'minlanadi. Darsni mazmunli o'tishiga tayyorgarlik ko'rilishi natijasida esa, o'qituvchining ijodkorligi va zamonaviy bilimlarni o'rganishga bo'lgan ishtiyoqi rivojlanadi.

Ma'lumki, keyingi o'n yil ichida ta'limni isloh qilishda, milliy mustaqillik prinsplari va xalqning boy intellektual merosi, umumbashariy qadriyatlarining ustuvorligi asosida ta'limning barcha darajalari va bo'g'inlarida ta'lim oluvchilarning ma'naviy va axloqiy fazilatlarini rivojlantirish; ta'lim olishda, shuningdek bolalar va yoshlarni ma'naviy axloqiy intellektual va jismoniy jihatdan tarbiyalashda jamoat tashkilotlari mahallalar, xayriya va xalqaro fondlarning rolini kuchaytirish yuzasidan chora tadbirlar ishlab chiqish hamda ularni amalga oshirish ishlari jadal sur'atlar bilan olib borildi. Shu amaliy ishlarning boshlanishi sifatida

davlatimiz tomonidan yoshlarning intellektual imkoniyatini rivojlantirishning quyidagi maqsadlari belgilab olindi:

- yoshlarning intellektual imkoniyatini rivojlantirish va uni muhofaza qilish;

- ilm-fan va davlat hokimiyati hamjihatligidagi say-harakati, shuningdek ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, intellektualzahiralarini muhofaza qilish va rivojlantirish;

- intellektual imkoniyatni rivojlantirish ishlarini tartibga solish;

- yoshlarning intellektual imkoniyatini rivojlantiruvchi psixologik pedagogik tashkiliy uslubiy asoslarini yaratish.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining intellektual qobiliyatini tarbiyalash va ularning darsga bo'lgan qiziqishlarini oshirish maqsadida, qiziqarli misol, topshiriq va masalalarni tanlashga alohida e'tibor berish zarur. Darsga doir tanlanadigan misol, topshiriq va masalalar aniq bir sistemani tashkil qilishligi, o'ziga xos tanlash usuliga va o'qitishning aniq bir maqsadiga qaratilishi zarur. Shuning uchun boshlang'ich sinf o'qituvchisi ayrim mavzuga, bobga doir masalalar tanlash ishiga alohida ahamiyat berishi zarur.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, tanlangan topshiriqlar sistemasi ma'lum metodik talablarni qanoatlantirishi kerak:

1. Har bir tanlangan topshiriqlar sistemasining aniq didaktik maqsadini aniqlashi.

2. Ketma-ketlilik tamoyiliga rioya qilish (bunda topshiriqlarining osondan murakkabga qarab yo'naltirilishi nazarda tutiladi).

O'qituvchining o'quvchilarga o'qitish vositalari yordamida muayyan sharoitlarda ta'sir ko'rsatishi va bu faoliyat mahsuli sifatida ularda oldindan belgilangan shaxs sifatlarini intensiv shakllantirish jarayonidir. Pedagogik texnologiya - o'quv jarayonini texnologiyalashtirishni butunligicha aniqlovchi tizimli kategoriya. Pedagogik nashrlarda "o'qitish texnologiyasi", "ta'lim texnologiyasi" tushunchalari ham ishlatiladi. Pedagogik texnologiya inson ongi, tafakkuri bilan bog'liq bilimlar sohasi sifatida murakkab va hammaga ham tushuntirish mumkin

bo'lmagan pedagogik jarayonni ifoda etadi. Uning o'ziga xos jihati - tarbiya muammosini ham qamrab olishidir. Demak, texnologiya samaradorligi inson o'zining ko'p qirrali tomonlari bilan unda qanchalik to'liq namoyon bo'lyapti, uning psixologik kasbiy jihatlari, ularning kelajakda rivojlanishi (yoki pasayishi) qanday hisobga olinyapti, degan savollarning yechimiga bog'liq ekan. Shu jihatdan olganda texnologiya shaxsning rivojlanish bosqichlarini loyihalashtirish, tashxislash kabi imkoniyatlarga ham ega bo'ladi. Bu esa pedagogning texnologik jarayon bilan ishlash qobiliyatiga bog'liq. Ta'lim tizimiga yangiliklarni olib kirish, zamonaviy pedagogik texnologiyalardan unumli foydalanish bugungi kun ta'limi oldiga qo'yilgan muhim vazifalardandir. Darhaqiqat, zamonaviy pedagogik texnologiyalar ta'lim jarayonining unumdorligini oshiradi, o'quvchilarning mustaqil fikrlash jarayonini shakllantiradi, o'quvchilarda bilimga ishtiyoq va qiziqishni oshiradi, bilimlarni mustahkam o'zlashtirish, ulardan amaliyotda erkin foydalanish ko'nikma va malakalarini shakllantiradi.

Pedagogik texnologiya mohiyat jihatdan boshqa texnologiyalar bilan bir safda turadi, chunki ular kabi boshqalari ham o'z xususiy sohasiga, metodlari va vositalarigaega, ma'lum material bilan ish ko'radi. Biroq Pedagogik texnologiyalar inson ongi bilan bog'liq bilimlar soxasi sifatida murakkab va hammaga ham tushunarli bo'lmagan pedagogik jarayonni ifoda etishi bilan ishlab chiqarish, biologikxattoaxborotlitexnologiyalardanajralibturadi. Uningo'ziga xos tomonlari tarbiya komponentlarini mujassamlashtirganligidir. Pedagogik texnologiya boshqa texnologik jarayonlar bilan uzluksiz va an'anaviy o'quv jarayoniga, uning samarasini, oshirishga ta'sir ko'rsatishning yangi imkoniyatlarini egallab oladi. Pedagogik texnologiya asosida o'quvchilarning bilish faoliyatini tashkil etish va boshqarish imkoniyati tug'iladi va u o'qituvchining yaqin ko'makdoshiga aylanadi yoki uning funksiyalarini to'liq bajarishi mumkin. Natijada, mantiqiy bog'langan qisqa yo'llardan shunday olib boriladiki, oqibatda o'quvchilar deyarli xato qilmaydilar va

o'qituvchi ularning natijasini ma'lum qilish bilan mustahkamlash imkoniyatini yaratadi hamda ta'lim maqsadini to'la amalga oshirish sari yana yangi qadamlar qo'yiladi. Hozirgi davr ta'lim nazariyasida pedagogik texnologiya tushunchasiga keng urg'u berilmoqda. Pedagogik texnologiyaning mazmuni o'qituvchi tomonidan o'quvchiga aqliy, ruhiy, axloqiy jihatdan turli usulda ta'sir o'tkazishdan iboratdir. O'zbek xalqining yosh avlodni hayotga tayyorlashda ko'p asrlar davomida qo'llagan usul va vositalari, tadbir shakllari, o'ziga xos urf-odatlar va an'analar, ta'lim-tarbiya haqidagi g'oyalari va hayotiy tajribasi mavjud. Bu meros o'tmishda ko'plab alloma-yu donishmandlar yetishib chiqishiga asos bo'lgan. Hozirgi kunda bu merosdan ijodiy foydalanish katta ahamiyatga ega. Xulosa qilib aytganda, pedagogik texnologiyalarni muntazam qo'llash o'qitish samarasini oshiradi.

Intellectual salohiyatga ega insonlar – bu xalqaro andozalardagi zamonaviy taraqqiyotni ta'minlay oladigan mustaqil fikrli, malakali, bilimli, yuksak insoniy fazilatlariga ega kadrlardir. Mustaqil O'zbekistonda esa intellectual salohiyati yuqori kadrlarning yangi avlodini shakllantirishga yo'naltirilgan davlat siyosatini yuritib kelinmoqda. Bu yo'lda amalga oshirilgan asosiy vazifalaridan biri mustaqil O'zbekistonni rivojlantirishga asos bo'ladigan yangi ta'lim tizimining tashkil etilishidir. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-2026-yillarda Xalq Ta'limini rivojlantirish bo'yicha milliy dasturni tasdiqlash to'g'risida Farmoni¹³ bunga yaqqol misol bo'laoladi.

Unga ko'ra maktab o'quvchilarining bilimi va ko'nikmalarini shakllantirish, ularni milliy hamda umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik ruhida tarbiyalash, o'qituvchi kasbi nufuzini va pedagoglarning sifat tarkibini oshirish, darsliklar va o'quv metodik majmualarni zamon talablari asosida takomillashtirish, xalq ta'limi muassasalarining xalqaro standartlarga javob beradigan zamonaviy modellarini barpo etish maqsadida, shuningdek, 2022-2026-yillarga

¹³ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 11.05.2022 yildagi PF-134-son

mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasini "Inson qadrini ulug'lash va faol mahalla yili" da amalga oshirishga oid davlat dasturi¹⁴ ishlab chiqildi.

2022-yil 1-sentyabrdan ta'lim jarayoniga yangi Milliy o'quv dasturini joriy etila boshlandi. Bu dastur darsliklarida o'quvchilarni og'zaki nutqini o'stirish hamda mantiqiy fikrlashini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilgan. Bu esa o'z navbatida o'quvchilarni intellektual qobiliyatlarini o'stirishga xizmat qiladi.

Mustaqil O'zbekistonning kelajagi bo'lgan bugungi kun yoshlarini intellektual salohiyatini oshirishni aynan boshlang'ich sinflardan oq boshlash kerak. Buning uchun bizning ta'lim tizimimizda didaktik o'yinlar va metodlar majmui borligi ayni haqiqat. Biz esa bu boradagi ishlarda ota-ona hamkorligini ham keng yo'lga qo'yishni taklif qilamiz. Ya'ni ta'lim tizimida o'quvchilarning intellektual qobiliyatlarini klasterli yondashuv asosida rivojlantirish. Xo'sh bu ishni qanday qilib samarali tashkil qilsak bo'ladi? Bizga ma'lumki, har chorakda maktablarda va sinflarda ota-onalar yig'ilishlari o'tkaziladi. Ota-ona hamkorligini samarali tashkil qilish uchun eng avvalo ana shu majlislarni o'tkazish jarayonida ota-onalarni IQ darajasini tekshirib olish kerak. Bu jarayonni o'quv yilini boshida birinchi o'n kunlikka rejalashtirish maqsadga muvofiq bo'ladi. Chunki o'qituvchi o'ziga biriktirilgan sinf o'quvchilarining ta'lim olishida yuqori natijaga erishishni oldiga maqsad qilib qo'yar ekan, o'quvchini bilimlarni o'zlashtirishdagi o'zigagina xos bo'lgan sifatlarini anglay olishi darkor. Farzandga ota-onadan o'tadigan tafakkur darajasi uning fanlarni o'zlashtirishidagi muhim omillardan biri sanaladi. Chunki o'quvchining IQ darajasiga jiddiy ta'sir ko'rsatadigan asosiy sabablardan biri bu irsiyatdir. Shu sababli ham ota-onalar majlisini tashkil qilish va ularning IQ darajasini aniqlab olish zarur. Buning uchun bizga IQ darajani aniqlovchi testlar yordamga keladi.

Ushbu munosabatni aniqlash bo'yicha olib borilayotgan

¹⁴ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 11.05.2022 yildagi PF-134-son

tadqiqotlarda asosiy e'tibor bolalarga qaratildi. Ushbu tadqiqotlar natijalari juda kuchli tarqaldi:

- ba'zi olimlar IQ mavjud genlarga yarmidan kamroq bog'liqligini ta'kidladilar;

- boshqalar esa, hatto deyarli yuz foiz qaramlik haqida hisobot bergan ma'lumotlarni keltirgan.

IQ testlari natijalariga ta'sir qilishi mumkin bo'lgan qolgan narsalar atrof-muhit va sozlamalar, shuningdek, bunday o'lchovlarga xos bo'lgan barcha turdagi xatolardir deb hisoblaydilar. Tadqiqotlarga ko'ra, IQ darajasi ko'p jihatdan irsiy genlarga bog'liq ekan. IQ ko'rsatkichlariga ta'sir qiluvchi yana bir sabab - individual genlar (oddiy odamning miya faoliyati taxminan 17 000 genga bog'liq). Individual genlar shaxsning mavjud IQ darajasiga ma'lum darajada ta'sir qiladi. IQ darajasiga ta'sir qilishi mumkin bo'lgan uchinchi sabab - bu atrof-muhit. Albatta, inson atrofidagi hamma narsa (ayniqsa, oila) uning rivojlanishiga ta'sir qiladi. Tadqiqotlar jarayonida bunday qaramlikning ko'plab omillari aniqlangan. Ular oilaning daromadi, uyning kattaligi va uning narxi, barcha oila a'zolari o'rtasidagi rivojlanayotgan munosabatlar va boshqalarni o'z ichiga olgan.

Tadqiqotchilarning fikricha, intellektning rivojlanishi inson faoliyatining barcha turlariga ta'sir qiladi, lekin uning darajasi tanlangan faoliyat sohasiga qarab farqlanadi. Bundan xulosa qilishimiz mumkinki, miyaning uzoq muddatli ishlashini ta'minlaydigan ish IQ darajasi past bo'lganlar uchun mavjud bo'lmaydi va shu bilan birga, jismoniy faoliyat bilan bog'liq faoliyat bu koeffitsientning kattaligiga jiddiy ta'sir qilmaydi. Hozirgi boshlang'ich ta'lim tizimining asosiy vazifalaridan biri ta'limning sifat va samaradorligini oshirish va o'quvchilarni intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish, fikrlash doiralarini kengaytirish, mustaqil fikrlashga o'rgatish, o'zligini anglash, maktabda va maktabdan tashqari ishlarda faolligini oshirish, o'quvchilarni har tomonlama barkamol shaxs sifatida tarbiyalashdan iborat.

Ta'lim sohasida yuz berayotgan o'zgarishlar,

xususan, ta'limda shaxsga yo'naltirilgan yondashuv, ta'lim bosqichlari va yo'nalishlari bo'yicha differentsiyalashuvi ta'limning axborot funksiyasiga emas, balki uning rivojlantiruvchi funksiyasiga ko'proq urg'u berilishiga olib keldi. Bugungi kunda ta'lim jarayonida o'qituvchi nafaqat ma'lum bir hajmdagi bilimni berishi, balki o'quvchilarga mustaqil ravishda yangi ma'lumotlarni olishga va uni ijodiy qayta ishlashga o'rgatishi kerak. Bugungi ta'lim tizimi eski mazmundagi o'quv dasturlaridan voz kechib, innovatsion raqamli iqtisodiyot va axborotli jamiyat uchun kadrlar tayyorlash imkonini beruvchi o'qitish tizimiga o'tmoqda. Shunga mos ravishda, ta'lim berishga yondashuvlar ham o'zgarib, internet va axborot texnologiyalari imkoniyatlarini ta'lim jarayoniga keng integratsiya qilish ishlari boshlab yuborildi. O'qituvchilar oddiy bilim beruvchidan ta'lim jarayoni va sifatini ta'minlovchi asosiy tashkilotchiga aylanmoqdalar. Aqliy faoliyatdagi asosiy jarayon fikrlash jarayoni bo'lib, fikrlashning sifati uning mantiqiyligi, mustaqilligi, ijodiyliigi, ilmiyligi, asosiligi, uzviyligi, tejamliigi, maqsadliliigi, tezligi, tahliliyligi, qiyosiyligi, umumlashtirilganligi, xususiylashtirilganligi, kengligi, chuqurligi, ishonarliligi, realligi, haqqoniyliigi darajasi bilan belgilanadi. Bugungi kunda ta'lim-tarbiya sohasida rivojlanib borayotgan zamonaviy pedagogik innovatsion texnologiyalar o'quvchilarni mustaqil o'qishga, faollik ko'rsatishga, fikrlashga intellektual qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradigan jarayon bo'lib, bunda o'quvchi o'qituvchi rahbarligida o'zi bilim oladi, o'rganadi, o'zlashtiradi. Buning uchun o'qituvchi bir xil qolipdagi dars o'tish bilan cheklanib qolmasligi, oq'itishning yangicha, interfaol metodlarini mavzuning maqsadidan kelib chiqqan holda tanlay olishi yoki mavjud metodlarni o'tilayotgan mavzuga moslashtira olishi, o'z bilimni doimiy takomillashtirib borishi, ta'lim -tarbiya jarayonidagi yangiliklardan xabardor bo'lib borishi zarur.

“Qobiliyatli o'quvchilarning (matematik faoliyat jarayonidagi) tafakkuri:

- a) tez va keng umumlashtirish bilan;
- b) tugal xulosa chiqarishlar tendensiyasi bilan;
- v) fikrlash jarayonlarining harakatchanligi, masalalarni yechishga yondashishdagi nuqtai nazarlarning hilma-xilligi, bir aqliy faoliyatdan ikkinchisiga oson va erkin o'tishi bilan;
- g) masalani yechishda aniqlikka, oddiylikka ratsionallikka intilish bilan xarakterlanadi.

Matematikaga qobiliyati bo'lgan o'quvchilarning xotirasi matematik sistemalarning turli elementlariga nisbatan turlicha namoyon bo'ladi, ularning xotirasi umumlashgan xaraktergaega. Masalalarning tiplari va ularni yechish usullari, fikrlarning dalil va isbotlarning sxemalari tez esda olib qolinadi va mustahkam esda saqlanadi.

Krupskaya ta'limning va o'quvchilarning aqliy o'sishining muvaffaqiyati beriladigan ma'lumot mazmuni bilangina emas, balki bilimlarni ongli va mustahkam o'zlashtirishni ko'zda tutadigan o'qitish metodlarini qo'llanishi bilan ham belgilanadi. O'qitish metodlari faol bo'lishi hamda bolalarning aqliy kuchlarini ishga solish kerak"- deb hisoblaydi. E. G'oziyev o'quv qo'llanmasida tafakkurning ta'limdagi roli juda muhimligini ta'kidlaydi. Tevarak atrofdagi voqelikni bilish uchun kishida fikr yuritish operatsiyalari, tafakkur shakllari yaxshi rivojlangan bo'lishi kerak. Ma'lumki, o'qitishning barcha metodlari o'quvchilardan mustaqillik, faollik, operativlik, ijodiy yondashishni talab qiladi. Aqlning bu muhim xususiyatlarini tafakkur rivojisiz tarkib toptirib bo'lmaydi. Shuning uchun ta'lim jarayonida tafakkurni taraqqiy ettirish bosh vazifa hisoblanadi. "Kichik maktab yoshidagi bolalar tafakkurida aniq obrazlarga suyanib mulohaza yuritish, ya'ni aniq tafakkur abstrakt tafakkurdan ma'lum darajada ustun turadi. Shuning uchun dars jarayonida o'qituvchi bolalarni tafakkur usullariga o'rgata borsa, ularning tafakkuri tez rivojlanish pog'onasiga ko'tariladi. Bundan tashqari o'quvchilarning bilishga qiziqishi bilim fondi ortadi.¹⁵

¹⁵ D.O.Ximmataliyev, M.J. Ernazarova. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining intellectual qobiliyatlarini oshirishda didaktik o'yinlardan foydalanish. "O'zbekistonda milliy tadqiqotlar va davriy anjumanlar" 2022 fevral №37.

O'quvchilarni intellektual qobiliyatlarini rivojlantirishda ko'proq interfaol metodlarga e'tiborni qaratish darkor. "Interfaol" so'zi inglizcha —interaction ya'ni inter —aro, o'zaro act-harakat ma'nolarini anglatadi. Bu o'zaro harakat ya'ni hamkorlik asosida o'qitish demakdir. Interfaol metodlar bilan ishlash o'quvchilarni mustaqil fikrlashga undaydi. Ilm-fan va texnologiyalarning jadal rivojlanishi, global dunyoda raqobatning ortishi sharoitida har bir davlat va jamiyatning bu jarayonda raqobatbardoshligi yoshlarning intellektual rivoji hamda ularning iste'dodi va qobiliyatlarini to'liq amalga oshirishga e'tibor berishga bog'liq bo'ladi. Boshlang'ich ta'limni isloh qilish, o'quvchilarni kichik yoshdan boshlab mustaqil va ijodiy fikrlashga o'rgatish shart-sharoitlarini yaratish o'qituvchidan zamonaviy o'qitish texnologiyasi asoslarini bilishni, ularni amalda qo'llay olishni talab etadi. O'quvchilarning yangi bilimlarni o'rganishga bo'lgan ehtiyojlari kun sayin ortib bormoqdaki, bu ehtiyojlarni, ularning bilimga bo'lgan chanqoqligini qondirish, albatta, o'qituvchining qay darajada izlanishi va o'z ustida ishlashiga bog'liq. Bugungi kunda ta'lim jarayonida—yangi pedagogik texnologiyalar, —Innovatsion uslublar, —Interaktiv metodlar kabi atamalarning lug'atimizga kirib kelganligi va ulardan keng foydalanish davr taqozosiga aylanganligi ko'pchilikka sir emas. Ta'lim oluvchilarning innovatsion qobiliyati uning yaratuvchilik qobiliyati shakllanganligi darajasi bilan belgilanadi. O'zbekiston ta'lim tizimining innovatsion qobiliyati hozirgi kunda o'zining ilg'orligi bilan amaliyotda sinab ko'rilgan o'qitishning yangi metodi va usullarni-interaktiv usullarini ta'lim jarayoniga tatbiq etishda ko'rinadi. Ko'pgina metodik innovatsiyalar ta'limning interaktiv metodlari bilan bog'liq bo'lmoqda.—Interaktiv so'zi ingliz tilidagi —Interakt so'zidan olingan bo'lib, —Inter- birgalikda, o'zaro, —akt-harakat ma'nosini bildiradi, ya'ni o'zaro birgalikdagi harakat, faoliyat yoki suhbat, dialog tartibida bo'lishni (masalan, o'quvchi o'qituvchi, o'quvchi-o'quvchi, o'quvchi-kompyuter) ifodalaydi. Interaktiv ta'lim metodi, bu-dialogik ta'lim bo'lib, u o'quvchi va o'qituvchi yoki o'quvchi va kompyuter o'rtasidagi o'zaro

birgalikdagi faoliyat jarayonini ko'zda tutadi. Mazkur o'qitish metodi-bilish faoliyatini maxsus shaklda tashkil etish demakdir. Interaktiv o'qitish metodi ta'lim jarayonining oldindan belgilangan aniq maqsadi bo'lishini, ular bo'laklarga ajratilishini taqozo etadi. Shunday maqsadlardan biri-ta'lim sharoitini qulay va yoqimli bo'lishini ta'minlashdir. O'quvchi darsda to'la o'zlashtirish imkoniyati borligini hamda mazkur masalaning o'zlashtirish usulini, mazkur masalani ishlashga intellektual salohiyati yetarli ekanligini his qilishi alohida ahamiyatga ega. Shunday yoqimli psixologik iqlimda ta'lim jarayoni mahsuli faoliyatga aylanadi. Interaktiv o'qitish metodini qo'llash jarayonida o'quvchilarning barchasi bilish jarayonida faol qatnashadilar, ular o'zlari bilgan, esga tushirgan, o'ylagan ma'lumotlariga tayanishlari, ulardan bilish jarayonida foydalanishlari mumkinligini tushunadilar va shunga moslashadilar. Birgalikdagi aqliy bilish, izlanish faoliyatida har bir o'quvchi shaxsan ishtirok etib, unga o'z hissasini qo'shadi. Bilimlari, g'oyalari, qarashlari, nuqtai nazarlari, faoliyat ko'rsatish usullari bilan o'quvchilar o'zaro fikr, tajriba almashadilar. O'zaro fikrlashish, tajriba almashish jarayoni samimiy, sidqidildan o'zaro qo'llab-quvvatlashdek iliq ruhiy iqlimda bo'lib o'tsa, bu holat nafaqat yangi bilim olishni ta'minlaydi, balki bilish faoliyatini oshiradi, faollashtiradi, ularni bilish jarayonidagi hamkorligini mustahkamlaydi.

Darslardagi interaktiv faoliyat 5 ta asosiy elementlardan tashkil topadi.

1. Ijobiy-samimiy o'zaro bog'liqlik.
2. Guruh ichida shaxsiy mas'uliyatlilik.
3. Bir-biriga ta'sir etuvchi o'zaro faoliyat.
4. Hamkorlikda ishlash malakasi.
5. Guruhda ishlash.

Interaktiv metod bir kishining fikri, chiqishlarini boshqalarnikidan ustun qo'yishni ta'qiqlaydi. Barcha o'qituvchilardan o'quvchilarning har birini o'ziga xos qarashi, fikri, xulosasi borligini hisobga olishni, hurmat qilishni talab

etadi. Dialogik ta'lim jarayonida o'quvchilar tanqidiy fikrlashga, murakkab masalalarni, holatlarni tahlil qilish, ma'lumotlarga tayanish orqali alternativ fikr ustida mulohaza yuritish, o'ylab xulosa chiqarish, munozaralarda faol qatnashish va boshqalar bilan muloqotga kirisha olishni o'rganadilar. Shuning uchun darslarda o'quvchilar bilan yakka tartibda, guruhlarda, juftlikda ishlash, birgalikda izlanish rejasini tuzish, rolli o'yinlarda, kichik sahna ijrolarida ishtirok etish, ijodiy ishlardan foydalanish kabilar uyushtiriladi. Interaktiv metod bozor iqtisodiyoti sharoitida yoshlarni ish beruvchilar talabi darajasidagi umumiy intellektual rivojlanishini hamda ijtimoiy ko'nikma va malakaga ega bo'lgan, har doim faollik ko'rsatishdek sifatlarini o'zida mujassamlashtirgan shaxs sifatida tarbiyalanib, voyaga yetishini ta'minlaydi.

Shunday qilib har bir zamonaviy o'qituvchi yangi pedagogik texnologiyalar, nazariyalar, konsepsiyalarning muallifi, ishlab chiqaruvchisi, tadqiqotchisi, foydalanuvchisi va targ'ibotchisi sifatida faoliyat ko'rsatishi zarur. Bu innovatsion kompetentlik pedagogik jarayonni takomillashtirish, ta'lim sifatini yaxshilash, tarbiya jarayonining samaradorligini oshirishga doir yangi g'oyalarni ilgari surish, ularni amaliyotga muvaffaqiyatli tatbiq etishda muhimdir.

2.2-§. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish texnologiyasi

Vatanimiz O'zbekistonning hozirgi davrdagi ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish tamoyillari — mamlakatimizning jahondagi taraqqiy etgan mamlakatlar qatoridan munosib o'rin olishi uchun ma'naviy salohiyatimizni va iqtisodiy qudratimizni yanada oshirishimiz kerakligini talab qilmoqda. Buning uchun yoshlarimizning dunyo qarashini o'zgartirish, ularning bilim va ko'nikmaklarini jahon andozalari darajasiga ko'tarish zarur. Ana shu vazifalarni hal etishda ta'lim sohasida innovatsion texnologiyalar yetakchi o'rinni egallaydi.

Boshlangich ta'lim jarayonida ilg'or pedagogik texnologiyalarni faol qo'llash, ta'lim samaradorligini oshirish, tahlil qilish va amaliyotga joriy etish bugungi kunning muhim vazifalaridan biridir. Boshlang'ich ta'lim umumta'lim maktablarining bosh bo'g'ini bo'lganligi sababli ana shu jarayonda o'quvchi shaxsining mukammal rivojlanib borishiga ko'proq e'tibor berish kerak. Boshlang'ich sinf o'qituvchisining mas'uliyati cheksizdir. U maktab ostonasiga endigina qadam qo'ygan o'quvchilarni maktab hayotiga ko'niktirib, zamonaviy bilim olishlariga yo'l ochib beradi. Bolalarning o'qishga bo'lgan munosabatlari hamda aqliy salohiyatlari ana shu davrda shakllana boradi. Bu esa boshlang'ich sinf o'qituvchilarining vazifasi o'ta mas'uliyatli ekanligini ko'rsatadi. Pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etilgan darslar tashkiliy usullari, o'tkazish metodlariga ko'ra o'quvchi ehtiyojiga mos tushishi kerak. Chunki bunday darslar bola ruhiyatiga yaqinroq bo'ladi. O'quvchilarning o'quv materiallarini o'zlashtirishga bo'lgan qiziqish, xohish va istaklarini qo'zg'atish asosida maqsadga erishish motivatsiya bo'lib, bu o'qituvchi va o'quvchilarning o'zaro ichki yaqinlashuvidir.

Mamlakatimizning ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy, madaniy sohalarida bo'layotgan tezkor o'zgarishlar ta'lim tizimini ham tubdan isloh qilishni taqozo etmoqda, chunki, mukammal ta'lim tizimi orqali respublikamizning kelajak imkoniyatlarini va uni gullab - yashnashi hamda rivojlanishini belgilab beruvchi yoshlarni har tomonlama ijodkor, mustaqil faoliyat yuritadigan qilib tarbiyalashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Shuning uchun boshlang'ich ta'limda eng muhim yo'nalish bu innovatsion faoliyat hisoblanadi. Boshlang'ich sinflarda ta'lim jarayonida o'quvchilarning o'qish motivini rivojlantirish katta ahamiyatga ega. Chunki motiv o'quvchilarni ta'lim jarayoniga qiziqitiradi, darsga faol qatnashishiga, bilimlarni egallashga undaydi. Interfaol metodlar o'qish motivini rivojlantirishga katta yordam beradi. Boshlang'ich sinflarda ko'proq bolalarning yoshini, bilim saviyasini hisobga olish lozimligini unutmasligimiz kerak. Ularga oddiy, oson

va vaqt kam sarflanadigan o'yin mashqlardan foydalanib, dars o'tish juda yaxshi samara beradi. Har bir jamiyatning kelajagi uning ajralmas qismi va hayotiy zarurati bo'lgan ta'lim tizimining qay darajada rivojlanganligi bilan belgilanadi. Bugungi kunda Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyevning tashabbuslari bilan mustaqil taraqqiyot yo'lidan borayotgan mamlakatimizning uzluksiz ta'lim tizimini isloh qilish va takomillashtirish, yangi sifat bosqichiga ko'tarish, unga ilg'or axborot texnologiyalarini joriy qilish hamda ta'lim samaradorligini oshirish davlat siyosati darajasiga ko'tarildi. Ta'lim to'g'risidagi Qonun ning qabul qilinishi bilan uzluksiz ta'lim tizimi orqali zamonaviy kadrlar tayyorlashning asosi yaratildi. Boshlang'ich ta'limda innovatsion texnologiyalardan dars jarayonida foydalanishning o'ziga xosligi shundaki, ular o'qituvchi va o'quvchilarning birgalikdagi faoliyati orqali amalga oshiriladi. O'qitish jarayoni o'qituvchi hamda o'quvchilar faoliyatini o'z ichiga oladi. O'qituvchining faoliyati o'quv materiallarini bayon qilish, o'quvchilarning o'qish va o'rganishga bo'lgan qiziqishlarini o'rnatish, fikrini teranlashtirish va e'tiqodini shakllantirish, ularning bilim, ko'nikma va malakalarini tekshirish hamda baholashdan iborat.

Bugun boshlang'ich ta'limda zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalarini qo'llashga nisbatan qiziqish ortgan. Kasbiy mahoratini davomiy oshirish natijasida ko'pchilik o'qituvchilar dars jarayonida turli pedagogik texnologiyalardan keng foydalanishadi.

Boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi o'quv jarayonida kompyuterdan foydalanib quyidagilarga erishishi mumkin. Ta'lim samarasini oshirish, o'quv materialini o'zlashtirish sifatini ko'tarish, turli o'zlashtirish darajasiga ega bo'lgan o'quvchilarga individual yondashuvni amalga oshirish, turli qobiliyat va imkoniyatlarga ega bo'lgan o'quvchilar bilan bir vaqtda muloqot qilish, shuningdek axborot texnologiyalarining yo'nalishlaridan unumli foydalanish ta'lim sifatining oshishida juda qo'l kelmoqda. Kelajak ustunlari bo'lgan yosh avlodni vataniga mehr-muhabbat, xalqiga sadoqatli, oilaparvar, kuchli-baquvvat, ziyoli, go'zal xulqli qilib tarbiyalash

va ilm berishda pedagoglar bor kuchi va mehnatini ayamassligi lozim, zero, boshlang'ich ta'lim-kelajak ostonasidir.

Boshlang'ich ta'limda innovatsion texnologiyalar orqali dars jarayonlarining olib borilishi yoki tashkil etilishi o'quvchilarning ham erkin, ham yangicha fikrlashlariga katta yo'l ochib beradi. Yangi texnologiyalar katta ta'lim imkoniyatlarini ochdi. Vujudga kelgan yangi texnik, axborot, bosma, eshitish va ko'rgazma vositalari o'ziga xos tarzda yangi metodikalar bilan ta'lim jarayoniga ko'plab yangiliklar kiritib, uning ajralmas qismi bo'lib qolmoqda. Innovatsion usullarda dars o'tish jarayonini, ya'ni zamonaviy texnologiyalarni boshlang'ich ta'lim davridan boshlab tashkillashtirish ta'lim tizimida yuqori samara beradi. Bu degani, boshlang'ich ta'lim umumiy-o'rtata'limning poydevori hisoblanadi. Ana shu poydevorni mustahkam tarzda bunyod etish kelgusi davrlardagi ta'lim jarayonlarining o'tilishida ham qulaylik yaratgan bo'ladi. Boshlang'ich ta'lim jarayonida umumiy va didaktik talablar o'quvchilarning dasturiy bilim, tasavvur va ko'nikmalari asosida mustaqil ishlash samaradorligini takomillashtirish, fikrlashga, o'quv faniga qiziqishini kuchaytirish, nazariy va amaliy mashg'ulot mobaynida ularning faolligini oshirishdan iboratdir. Boshlang'ich ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalardan foydalanib o'tilgan darsda o'quvchilar o'z qobiliyati va imkoniyatlarini namoyish qilishga erishadilar, jamoa bilan ishlash malakasiga ega bo'ladilar, o'zgaralar fikrini hurmat qilishni o'rganadilar. Bu esa, darsning samaradorligini kafolatlab, ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi. Bugungi kunda o'quvchilarni darsga bo'lgan qiziqishlarini oshirish uchun tajribali o'qituvchilar turli didaktik o'yinlar va interaktiv metodlardan foydalanishmoqda. Interaktiv metodning afzalligi, samaradorligi shundaki, darslarda o'quvchilar nafaqat g'oyalar, qarashlar va berilgan baholarga o'z fikrlarini bildiradilar, balki ulkan ma'lumotga ega bo'lish salohiyatlarini faollashtirish va o'quv jarayonidagi ijobiy vazifaga taalluqli musobaqada o'z kuchlaridan to'la foydalanishni o'rganadilar. Guruhning intellektual kuchi bir o'quvchining intellektual kuchi miqdoridan doimo yuqori bo'ladi.

Interaktiv o'qitish metodi sinfda sheriklik atmosferasini yaratish uchun aniq imkoniyatlarga ega. U yaxshi dars o'tishning tayyor retsepti bo'lmasdan, mazkur o'qitish metodiga asoslangan ta'lim texnologiyasi, o'qituvchi va o'quvchilarni ijodiy muallifdosh tartibida ishlashga o'rgatadi. Natijada o'quvchi hayotning, ishlab chiqarishning har qanday o'zgarishlariga ko'ra o'zini standart bo'lmagan xulosa va qarorlarini ishlab chiqish, qabul qilish malakasini egallaydi. *Interaktiv o'qitish metodi o'qituvchiga:*

- dars mavzusiga o'quvchilarni qiziqitirish;
- o'quv materialini birmuncha mustahkam o'zlashtirilishiga erishish;
- analitik fikrlashni rivojlantirish;
- aloqa o'rnatish, muloqotga kiritish malakasini shakllantirish;
- barcha o'quvchilarni o'quv faoliyatida faol qatnashishlari uchun sharoit yaratish;
- o'quv guruhida yoqimli, hammaga ma'qul ruhiy iqlim yaratish imkonini beradi.

Pedagogik jarayonda ta'lim-tarbiya ishining muvaffaqiyati o'qituvchining kasbiy mahoratini takomillashtirib borishiga ko'p jihatdan bog'liqdir. Kasbiy mahoratni takomillashtirish o'qituvchi shaxsiga xos bo'lgan bir qancha sifatlarini – uning aql-zakovati, irodasi, hissiyotlari, xarakteriga xos ijobiy xususiyatlarni yuzaga kelishiga yordam beradi. Bu xususiyatlar tufayli qobiliyatli va mahoratli o'qituvchi muvaffaqiyatli ishlaydi va ozi mehnat sarflab katta natijaga erishadi. Pedagoglik faoliyatini endigina boshlagan yosh o'qituvchi hali yaxshi natijalarga erisha olmasligi mumkin. Buning sababi unda pedagoglik qobiliyatining yo'qligi emas, balki pedagoglik ko'nikma va malakasining yetarli bo'lmasligidir. Agar o'qituvchi havas bilan aql yuritib astoydil ishlasa kasbiy mahoratini oshirishga xarakat qilsa bunday ko'nikma va malaka albatta paydo bo'ladi. O'qituvchining kasbiy mahoratini takomillashtirish yo'nalishlari orasida uning innovatsion faoliyati yetakchi o'rinni egallaydi. Innovatsiya – bu yangi texnologiyalarga, yangi ishlab chiqarish omillariga tatbiq etilgan yangi bilimlardan foydalanish

(yoki ma'lum bilimlardan yangicha foydalanish) yo'li bilan yangi ehtiyojni qondirishga qaratilgan harakat yoki bunday harakat natijasi (yoki avvalgi ehtiyojni ancha samarali qondirishning yangi yo'lini taklif etish)dir. O'yinlar bolalarda jamoatchilikni his etish, intizomli bo'lish, jasur, qat'iyatli bo'lish, qiyinchiliklarni yenga bilish kabi sifatarning tarkib topishida yordam beradi. O'yin orqali bola jamoani tushunadi. O'qituvchilar buni hisobga olib, darslarga o'yin elementlarini kiritishi va undan ta'lim-tarbiyaviy maqsadlarda samarali foydalanishi lozim: O'yinlardan foydalanish bizga nima beradi?

- boshlang'ich sinf o'quvchilarini darsga qiziqishini oshiradi;
- ta'limda ko'rgazmalilikni eng asosi hisoblanadi;
- o'quvchi bir paytda ko'radi, eshitadi, o'quvchiga kengroq hajmdagi materiallarni tezroq qiziqarliroq qilib bayon eta oladi;
- o'quvchining taffakkur faoliyatini tobora yaxshilaydi;
- dars jarayonini jonli va muloqotli olib borish imkoniyatini yaratadi;
- o'quvchida mustaqil fikrlashni rivojlantiradi;
- tanqidiy fikrlashni o'rgatadi;

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini o'qitishda turli innovatsion usullardan foydalanib, o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishlarini oshirishda darsni turli fanlar bilan birga bog'lab olib boriladi. Masalan: dars boshida ingliz tilidagi oddiy so'zlar orqali suhbat uyushtiriladi. O'qish darsida yangi mavzuni nomini aniqlash uchun "Sonlar tilsimi" metodida misollarni javobi orqali alifbo tartibida joylashtirilgan harflarni topib yangi mavzuni nomini keltirib chiqariladi. O'quvchilarda tabiatga mehr uyg'otish maqsadida o'quvchilar asalari shoxchalarini kiyib olib guruhlariga bo'linib, har bir guruh o'z inlariga asal top'lashi kerak bo'ladi. Dars yanada qiziqarli bo'lishi uchun o'qituvchi ona asalari bo'lib dars o'tishi o'quvchilarni darsga bo'lgan qiziqishlarini oshiradi. O'quvchilarni baholashda ularni yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda rag'bat gullaridan foydalanib "onamga tabriknoma yasayman" metodi orqali baholash ham o'quvchilarni tengdoshlari orasida o'zini

namoyish qilishga undaydi. O'quvchilar uchun o'z tengdoshlari oldida o'zini ko'rsatish, nimalarga qodirligini isbotlay olish juda muhim qirra hisoblanadi. Buning uchun ularga imkoniyatlar yaratish zarur. Har oyning oxirgi haftasida "Yutuqlar kuni" ham e'lon qilinib, o'quvchilar oy davomida erishgan yutuqlari va ijodiy ishlari namoyish qilinadi va rag'batlantirib boriladi.

Boshlang'ich sinflarda innovatsion texnologiyalardan foydalanish orqali o'quvchilarni darsdagi faolligiga erishiladi, dars mazmuni o'quvchilarga tushunarli tilda bayon etiladi. Bu borada "Tushunchalar tahlili", "Charxpalak", "Zinama-zina" singari metodlar bilan bir qatorda "O'zim tekshiraman", "Bo'lishi mumkin emas", "Ortiqchasini top", "Juftini top" singari didaktik o'yinlardan foydalanish maqsadga muvofiq. "Tushunchalar tahlili", "Charxpalak", "Zinama-zina" metodlaridan boshlang'ich sinflarda o'tiladigan barcha o'quv fanlarida foydalanish mumkin. Ushbu metodlardan dars jarayonida foydalanilganida juftlikda yoki kichik guruhlarda ishlash mumkin.¹⁶Savod o'rgatish darslarida "Ortiqchasini top" didaktik o'yinini qo'llash orqali sinf o'quvchilarining eslab qolish qobiliyatini rivojlantirish mumkin. Ushbu didaktik o'yinni tayyorgarlik davrida rasmlar yoki tayyor predmet va o'yinchoqlar asosida tashkil qilinganida ham yaxshi natijalar qo'lga kiritiladi. Boshlang'ich sinf o'qituvchisi o'qitish tamoyillaridan biri sanalmish ta'lim-tarbiyaning ko'rgazmalilik tamoyili asosida darslarni tashkil qilishga harakat qiladi. Bunda talab asosida ko'rgazmalilik aniq predmet va narsalarni kuzatish va ko'rsatish orqali; mavjud predmetlar va narsalarning modeli va nusxasidan foydalanish orqali; hodisaning tasviri, rasm, jadval yoki xaritalarni ko'rsatish orqali amalga oshiriladi. O'qituvchi ushbu tamoyilni amalga oshishida multimediya vositalaridan foydalanishi mumkin. O'tilayotgan mavzuni bola tasavvurida yaqqol hosil qilish va ta'lim sifatini oshirishda multimediya vositalari orqali namoyish qilishning ahamiyati beqiyosdir. Interfaol metod -

¹⁶ Boshlang'ich sinf o'quvchilarining intellectual qobiliyatlarini klasterli yondashuv asosida rivojlantirish. D.O.Ximmataliyev. M.J.Ernazarova "Ta'lim tizimida ijtimoiy-gumanitar fanlar" ISSN 2181-7286 6/2022

ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi faollikni oshirish orqali ularning o'zaro harakati ta'sir ostida bilimlarni o'zlashtirishni kafolatlash, shaxsiy sifatlarni rivojlanishiga xizmat qiladi. Ushbu usullarni qo'llash dars sifati va samaradorligini oshirishga yordam beradi. Uning asosiy mezonlari -norasmiy bahs-munozaralar o'tkazish, o'quv materialini erkin bayon etish, mustaqil o'qish, o'rganish, seminarlar o'tkazish, o'quvchilarni tashabbus ko'rsatishlariga imkoniyatlar yaratilishi, kichik guruh, katta guruh, sinf jamoasi bo'lib ishlash uchun topshiriq, vazifalar berish, yozma ishlar bajarish va boshqalarda iborat. Interfaol metod – ta'lim jarayonida o'quvchilar hamda o'qituvchi o'rtasidagi faollikni oshirish orqali o'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirishini faollashtirish, shaxsiy sifatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Interfaol metodlarni qo'llash dars samaradorligini oshirishga yordam beradi. Interfaol ta'limning asosiy mezonlari: norasmiy bahs-munozaralar o'tkazish, o'quv materialini erkin bayon etish va ifodalash imkoniyati, ma'ruzalar soni kamligi, lekin seminarlar soni ko'pligi, o'quvchilar tashabbus ko'rsatishlariga imkoniyatlar yaratilishi, kichik guruh, katta guruh, sinf jamoasi bo'lib ishlash uchun topshiriqlar berish, yozma ishlar bajarish va boshqa metodlardan iborat bo'lib, ular ta'lim-tarbiyaviy ishlar samaradorligini oshirishda o'ziga xos ahamiyatga ega. Hozirda ta'lim metodlarini takomillashtirish sohasidagi asosiy yo'nalishlardan biri interfaol ta'lim va tarbiya usullarini joriy qilishdan iborat. Barcha fan o'qituvchilari dars mashg'ulotlari jarayonida interfaol usullardan borgan sari kengroq foydalanmoqdalar. Interfaol usullarni qo'llash natijasida o'quvchilarning mustaqil fikrlash, tahlil qilish, xulosalar chiqarish, o'z fikrini bayon qilish, uni asoslagan holda himoya qila bilish, sog'lom muloqot, munozara, bahs olib borish ko'nikmalari shakllanib, rivojlanib boradi.

Boshlang'ich ta'limda o'qitiladigan barcha o'quv fanlari keyingi ta'lim bosqichlarida o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalar o'zlashtirish samaradorligini ta'minlab beradi.

Keyingi yillarda, ta'limning turli bosqichlari u yoki bu ilg'or

texnologiyalarni ham nazariy, ham metodologik jihatdan asoslagan o'quv qo'llanmalari yaratildi. Ta'limiy texnologiya – bu yaxlit ta'lim jarayonini optimallashtirish maqsadida uni amalga oshirishda ishtirok etuvchi texnik vositalar hamda inson omilining o'zaro uyg'unligini inobatga olgan, dars berish jarayonida bilimlarni (ma'lumotlar, tavsiyalar, aniq tushunchalar va boshqalar) imkon darajada to'la o'zlashtirilishiga yo'naltirilgan tizimli uslubni yaratish, qo'llash va amaliyotga joriy etishni o'z ichiga oladi. O'qitish texnologiyasi – dars mobaynida ma'lumotlarni uzatish, vaqt va sharoit mezoniga monand tarzda eng samarali usullarni qo'llashni tartibga soluvchi o'zaro muloqot jarayonidir. Pedagogik texnologiya – yaxlit ta'lim jarayonini texnologik, ya'ni uslubiy jihatdan ta'minlashni nazarda tutadi. Yuqoridagi ikki tushunchaga bog'liq tarzda, bu jarayon bevosita o'qitishning barcha bosqichlarida qo'llaniladigan barcha pedagogik usullarni nazarda tutadi. Shu sababli aynan shu tushuncha – pedagogik texnologiyalar orqali bugun yuqori malakali kadrlar tayyorlashning barcha yo'nalishlariga joriy etiladigan optimal uslublar haqida so'z yuritaymiz. O'qituvchi-o'quvchilarda bilim, malaka va ko'nikmalar hosil qilish jarayonida amaliy mashg'ulotlar va seminarlardan foydalanish an'anaviy ishlarimizdan hisoblanadi. Ana shu mashg'ulotlarni samarali tashkil etish uchun maksimal ravishda talabani faol maqomga ko'taradigan, uni o'qituvchi bilan deyarli bir maqomga olib chiqadigan ish – amaliy o'yinlarni tashkil etish, intellektual treninglar chog'ida biyron bo'lish, turli vaziyatlar, — keys-stadini yechishda uning bilimi, dunyoqarashini ro'yobga chiqarishga imkon beruvchi texnologik vositalar va usullardan foydalanishni hamda amaliyotda qo'llashni bilish o'qituvchilar uchun nihoyatda zarurdir. Pedagogik texnologiyalar ta'lim-tarbiya jarayonining bir tizimga solingan ilmiy-nazariy va metodik asoslangan yangi shakl, usul va vositalarining majmuidir. Bunda yangi mazmun, shakl, usul va vosita uyg'unligida maqsad, vazifa, faoliyat va pedagogik natija yaxlitligi ta'minlanadi hamda o'quv maqsadlariga erishishni kafolatlaydigan o'quv jarayoni loyihalashtiriladi va amalga oshiriladi. Texnologik yondashuv,

eng avvalo, tasvirlash emas, balki loyihalashtirilgan natijalarni amalga oshirish imkonini beruvchi amaliy ko'rsatmali tuzilmada o'z ifodasini topadi. O'quv jarayoni bilan bog'liq ta'lim sifatini belgilovchi holatlar quyidagilar: yuqori ilmiy-pedagogik darajada dars berish, muammoli ma'ruzalar yozish, darslarni savol-javob tarzida qiziqarli tashkil qilish, ilg'or pedagogik texnologiyalardan va multimedia qo'llanmalardan foydalanish, talabalarni undaydigan, o'ylantiradigan muammolarni ular oldiga qo'yish, talabchanlik, talabalar bilan individual ishlash, ijodkorlikka undash, erkin muloqot yuritishga, ijodiy fikrlashga o'rgatish, ilmiy izlanishga jalb qilish va boshqa tadbirlar ta'lim ustivorligini ta'minlaydi. Ta'lim texnologiyasini loyihalashtirishdagi asosiy konseptual yondashuvlarga quyidagilar kiradi: Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim. Bu ta'lim o'z mohiyatiga ko'ra ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilarini to'laqonli rivojlanishlarini ko'zda tutadi. Bu esa ta'limni loyihalashtirilayotganda, albatta, ma'lum bir ta'lim oluvchining shaxsini emas, avvalo, kelgusidagi mutaxassislik faoliyati bilan bog'liq o'qish maqsadlaridan kelib chiqqan holda yondashilishni nazarda tutadi. Tizimli yondashuv. Ta'lim texnologiyasi tizimning barcha belgilarini o'zida mujassam etmog'i lozim: jarayonning mantiqiyliigi, uning barcha bo'g'inlarini o'zaro bog'langanligi, yaxlitligi. Faoliyatga yo'naltirilgan yondashuv. Shaxsning jarayonli sifatlarini shakllantirishga, ta'lim oluvchining faoliyatni aktivlashtirish va intensivlashtirish, o'quv jaryonida uning barcha qobiliyati va imkoniyatlari, tashabbuskorligini ochishga yo'naltirilgan ta'limni ifodalaydi. Dialogik yondashuv o'quv jarayoni ishtirokchilarning psixologik birligi va o'zaro munosabatlarini yaratish zaruriyatini bildiradi. Uning natijasida shaxsning o'z-o'zini faollashtirishi va o'z-o'zini ko'rsata olishi kabi ijodiy faoliyati kuchayadi. Yangi pedagogik texnologiyalarning dars jarayonlarida qo'llanilishi dars samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Pedagogik texnologiya usullari dastlab o'qitishning harakatini namunaviy vaziyatdagi belgilangan qoida bo'yicha o'zlashtirish talab etiladigan mahsuldor darajasi uchun

ishlab chiqilgan. Mahsuldor ta'lim har qanday ta'limning zaruriy o'zlashtirish bilan bog'liq.

Ma'lumki, har qanday jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotini inson tafakkuri va aqliy salohiyati, ma'naviyati va madaniyati belgilab beradi. Insondagi ushbu hislatlar bevosita ta'lim dargohlarida shakllanadi va rivojlanadi. O'zbekiston Respublikasida qabul qilingan —Ta'lim to'g'risidagi Qonunning yangi tahriri zahirida ham yuksak axloqiy fazilatlarini o'zida mujassamlashtirgan, madaniyatli, e'tiqodli, ma'rifiy va ma'naviy jihatdan barkamol, mustaqil fikrlaydigan shaxsni tarbiyalash kabi vazifalar belgilangan. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Haraktlar strategiyasida —Uzluksiz ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, sifatli ta'lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish, yosh avlodning ijodiy va intellektual salohiyatini qo'llab-quvvatlash va ro'yobga chiqarishi kabi ustuvor vazifalar belgilanib, bu borada boshlang'ich sinf o'quvchilarining intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish amaliyotini tahlil qilish, mantiqiy fikrlash mezonlarini aniqlashtirish, o'quvchilarning intellektual rivojlanishlari vao'z qobiliyatlari va moyilliklariga muvofiq malakalarni egallashi bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi.[1,6-son,70-modda].O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida -xalq ta'limi sohasiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va innovatsion loyihalarni joriy etish xalq ta'limi tizimining asosiy maqsad va rivojlanish yo'nalishlaridan biri etib belgilandi. (2, 2-b).Yurtimizda olib borilayotgan keng ko'lamli islohotlar yoshlarimizning xorijdagi tengdoshlari bilan ilm-fan, madaniyat, tadbirkorlik, sport va boshqa sohalarda faol muloqotda bo'lishi, ularning o'z salohiyatini dunyo miqyosida namoyon etishi uchun katta imkoniyat yaratmoqda. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish shaxsning intellektual rivojlanishi sharoitda alohida ahamiyat kasb etadi. Ma'lumki, axborot jamiyatida, aql va bilim asosan ishlab chiqariladi va iste'mol qilinadi, shuning uchun jamiyat

aʼzolarining koʻpchiligi axborot mahsulotini ishlab chiqarish bilan shugʻullanadi. Shuning uchun, axborot jamiyatining belgilangan konturlarida taʼlim va aql milliy boylik toifasiga kiradi va undagi hayot jamiyat aʼzolaridan yuqori intellektual darajani, axborot madaniyati va ijodiy faollikni talab qiladi. Intellektual qobiliyat - bu xotira, idrok, tasavvur, fikrlash, nutq, eʼtibor. Ularning rivojlanishi boshlangʻich maktab yoshidagi bolalarni oʻqitishning eng muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Intellektual rivojlanish - yosh avlodni tarbiyalashning eng muhim jihati boʻlib, oʻquvchining intellektual rivojlanishining muvaffaqiyatiga esa asosan sinfda, oʻqituvchi oʻz oʻquvchilari bilan yolgʻiz qolganda erishiladi. Oʻqituvchining tizimli, kognitiv faoliyatni tashkil qilish qobiliyati oʻuvchilarning oʻqishga boʻlgan qiziqish darajasini, bilim darajasini, doimiy oʻz-oʻzini tarbiyalashga tayyorligini, yaʼni ularning intellektual rivojlanishini muhim omilidir. Oʻquvchilarning oʻqishga boʻlgan qiziqish darajasi, bilim darajasi, doimiy oʻzini oʻzi tarbiyalashga tayyorligi, yaʼni ularning intellektual rivojlanishi oʻqituvchining uyushish qobiliyatiga bogʻliq. Har bir bola qobiliyat va isteʼdodga ega. Bolalar tabiatan qiziquvchan va oʻrganishga ishtiyoqi baland boʻladi. Ular oʻz isteʼdodlarini namoyon etishlari uchun kattalardan aqlli yoʻl-yoʻriq zarur. Oʻqituvchining vazifalari: oʻqitishning turli usullaridan, shu jumladan oʻyinlardan foydalangan holda, bolalarning harakatchanligi va fikrlash moslashuvchanligini maqsadli ravishda rivojlantirish. Intellektual qobiliyatlarni qayerda va qanday rivojlantirishimiz mumkin? Boshlangʻich sinf oʻquvchilarining intellektual qobiliyatlarini rivojlantirishga muammoli taʼlim usullari ijobiy taʼsir koʻrsatadi. Hamma materiallar ham muammoli emas. Shu bilan birga, u bolalarga funktsional maqsadni bajaradigan vazifalar koʻrinishida ham taqdim etilishi kerak. Agar zaruriy bilim harakatlari yosh oʻquvchilarda shakllanmagan boʻlsa, u holda vazifalar didaktik mini-oʻyin shaklida oʻynoqi tarzda taklif etilsa maqsadga muvofiq boʻladi. Buning uchun oʻqituvchi darsda oʻquvchilarga yangi axborot asosida shunga oʻxshash intellektual harakatlarni qayta -qayta bajaradigan topshiriqlarni maxsus

rejalashtirishi kerak. Topshiriqni bajarish doimo yangi bilimlar uchun axborot bazasini kengaytiradi. Shunday qilib, intellektual qobiliyat koʻp turli vazifalarni bajarish jarayonida oʻzlashtiriladi. Rivojlantiruvchi taʼlim texnologiyasining asosiy didaktik talabi - bu oʻquv materialini tushunishga olib keladigan intellektual harakatlar aniqlanadigan rivojlanish vazifalari shaklida dars maqsadini belgilash. Rivojlanish topshiriqlarining muvaffaqiyati kuchli hissiy hodisalarni, shu jumladan - ruhiy quvonch tuygʻusini keltirib chiqaradi. Boshlangʻich maktab yoshida oʻqitish yetakchi faoliyatdir. Shu sababli, bolani maktab hayotiga muvaffaqiyatli moslashishi uchun bir faoliyat turidan ikkinchisiga silliq oʻtish zarur. Buning uchun oʻqituvchi darsd oʻyin texnikasining har xil turlardan foydalanilishini ularni dars mashgʻulotlarida ham, darsdan tashqari mashgʻulotlarda ham tasniflashi mumkin. Oʻyinlar taʼlimiy yoki kognitiv xarakterli boʻlishi kerak. Ularning maqsadi - dunyoqarashni kengaytirish, dunyoqarashni shakllantirish, yosh oʻquvchining bilimga qiziqishi va bu yerda intellektual xarakterga ega boʻlgan oʻyinlar birinchi oʻrinda turishi lozim. Boshlangʻich taʼlim oʻqituvchilariga zamonaviy talablar taʼlimni rivojlantirishga yoʻnaltirilgan boʻlib, uni tashkil etishning yangi, bilim, oʻyin, izlash va taʼlimiy oʻzaro taʼsir elementlari sintez qilinishi zarurligini taqozo etadi. Iqtidorli bolalarni aniqlash va rivojlantirish, ularning potentsial imkoniyatlarini roʻyobga chiqarish uchun sharoit yaratish davlat va jamiyatning ustuvor ijtimoiy vazifalaridan biridir. Bugungi kunda matematika zamonaviy insoniyat bilishining eng muhim yoʻnalishlaridan biri ekanligi shubhasizdir. Matematikada bolalarning intellektual rivojlanishi uchun katta imkoniyatlar mavjud: aqliy operatsiyalar (tahlil qilish, taqqoslash, tasniflash), jarayonlar (xulosa, umumlashtirish, fikrlash va boshqalar) va nutq. Boshlangʻich maktab oʻquvchilarining yosh xususiyatlarini hisobga olib, fanni oʻqitishda gʻoyat samarali boʻlgan qator oʻyinli texnologiyalar ishlab chiqilgan. Mutaxassislarining fikricha, insonning asosiy faoliyat turi uch koʻrinish: mehnat faoliyati, oʻyin faoliyati, oʻquv faoliyatida shakllanadi. Ularning barchasi

o'zaro bog'liq holda sodir bo'ladi. Ta'kidlashlaricha, bolalarning maktabdagi o'quv materiallari asosidagi aqliy harakatlarini shakllanish qonuniyatlari o'yin faoliyatlarida tarkib topadi. Bolaning o'quv faoliyatini rivojlantirishda turli o'yinlardan foydalanish katta ahamiyat kasb etadi. Bolalar o'yin orqali o'z bilimlarini mukammallashtiradilar va uni chuqur o'zlashtiradilar.

Shu jihatdan qaraganda, ta'lim jarayonida qo'llanadigan ta'limiy o'yinlarning roli beqiyosdir. Ta'limiy o'yinlar ta'lim jarayoni samaradorligini oshiradi, ta'lim jarayonida o'quvchilar faolligini, o'qish motivlarini rivojlantiradi. O'qish motivlari ta'lim jarayonini pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etishda ham muhim o'rin tutadi. Ta'limiy o'yinlar boshlang'ich sinflarda ta'limning samarali bo'lishiga o'quvchilarning o'quv-bilish faoliyatini muvaffaqiyatli boshqarishga ham katta yordam beradi, ya'ni ta'limiy o'yinlar vositasida nazariy bilimlar oson egallanadi, o'quvchilarning bilim olishga qiziqishlari ortadi. Ta'limiy o'yinlar nafaqat boshlang'ich sinflarda, balki ta'limning keyingi bosqichlarida ham o'quvchilarning bilimga bo'lgan ishtiyoqlari rivojiga katta turtki bo'lishi mumkin. Ayniqsa qiyin o'zlashtiruvchi o'quvchilarning bilish imkoniyatlarini oshirishga bunday o'yinlar samarali ta'sir ko'rsatadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini intellektual qobiliyatlarini oshirishda xotira mashqi metodi ham juda yaxshi samara beradi. O'quvchilarni faolliklarini oshirishga, xotiralarini mustahkamlashga, diqqatlarini jamlashga, hozirjavoblikka o'rgatuvchi metoddir.

Shuningdek o'quvchilarni mantiqiy fikrlashini rivojlantirish maqsadida "Ortiqchasini top", "Farqini top" nomli bir qator topshiriqlardan foydalanish ham ijobiy samara beradi.

Milliy o'quv dasturining o'z oldiga qo'ygan vazifalaridan biri ham aynan yosh avlodni mantiqiy fikrlashini o'stirish, ularda erkin fikrlash, kreativlik, ko'rilyotgan masalaga ijodiy yondashish fazilatlarini va qolaversa, yuksak darajadagi muloqot madaniyatini shakllantirishdir. Bu borada biz boshlang'ich sinflarni ta'lim

tizimining poydevori sifatida qarasak boshlang'ich ta'lim davlat ta'lim standarti ta'lim mazmuni negizini o'quvchilar egallashi lozim bo'lgan bilim, ko'nikma, malakalar, tayanch kompetensiyalar, o'quvchilar tayyorgarlik darajasiga qo'yilgan talablarni o'zida ifodalaydi. Bundan ko'rinib turibdiki o'quvchilar egallashi lozim bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarni nafaqat maktabda egallasi balki uni amaliyotda ham qo'llay olishiga milliy o'quv dasturi bevosita ko'makdosh bo'la oladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini o'qitishda turli innovatsion usullardan foydalanib, o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishlarini oshirishda darsni turli fanlar bilan birga bog'lab olib borilishi ham ularning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Fanlararo bog'lanishli darslar orqali o'quvchilarda nafaqat o'g'zaki va yozma nutq balki ijodiy va tanqidiy fikrlash, tezkorlik, xotira, diqqat, o'ziga bo'lgan ishonch kabi fazilatlar bilan birga individual iqtidorlari ham rivojlanib boradi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining intellektual qobiliyatlarini shakllantirish va rivojlantirishda muammoli o'qitish ham yaxshi samara beradi.

Rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyasining asosiy bo'g'ini muammoli ta'lim yo'nalishi sanaladi.

Muammoli ta'lim – ta'lim jarayonini olib borishda o'quvchilar oldiga yechish uchun muammoni qo'yish orqali muammoli vaziyatni vujudga keltirish va mashg'ulot davomida uning yechimini topish. Muammo o'qituvchi tomonidan yoki o'quvchilar tomonidan qo'yilishi mumkin.

Muammoli ta'lim texnologiyalari – o'quvchi faoliyatini faollashtirish va jadallashtirishga asoslangan.

Muammoli ta'lim texnologiyasining asosi – insonni fikrlashi muammoli vaziyatni hal etishdan boshlanishi hamda uning muammolarini aniqlash, tadqiq etish va yechish qobiliyatiga ega ekanligidan kelib chiqadi. Muammoli ta'lim o'quvchilarning ijodiy tafakkuri va ijodiy qobiliyatlarini oshirishda jiddiy ahamiyatga ega.

Muammoli vaziyat yaratish usullari:

– O'qituvchi o'quvchilarga dars mavzusi bilan bog'liq

ziddiyatli holatni tushuntirish va uni yechish yo'lini topishni taklif qilish;

- Bir masalaga doir turli nuqtai nazarlarni bayon qilish;
- Hal etish uchun yetarli bo'lmagan yoki ortiqcha ma'lumotlar bo'lgan yoki savolning qo'yilishi noto'g'ri bo'lgan masalalarni taklif etish.

Muammoli vaziyatni hal etish darajalari:

- O'qituvchi muammoni qo'yadi va o'zi yechadi;
- O'qituvchi muammoni qo'yadi va uning yechimini o'quvchilar bilan birgalikda topadi;
- O'quvchilarning o'zlari muammoni qo'yadilar va uning yechimini topadilar.

Muammoli vaziyatni yechishda qo'llaniladigan usullar:

- Muammoni turli nuqtai nazardan o'rganish, tahlil qilish;
- Solishtirish, umumlashtirish;
- Dalillarni aniqlash va qo'llash;
- Vaziyatga bog'liq xulosalar chiqarish;
- O'quvchilarning o'zlari aniq savollar qo'yishi va boshqalar.

Muammoli ta'lim bosqichlari: 1. Muammoli vaziyat hosil qilish. 2. Muammoni yechish taxminlarini shakllantirish. 3. Yechimning to'g'riligini tekshirish (olingan yechim bilan bog'liq axborotni tizimlashtirish orqali).

Muammoni hal etish bosqichlari:

1. Isbotlash – bu muammoning ilgari to'g'ri deb tan olingan sabablar bilan bog'liqlarini topish asosida amalga oshiriladi.

2. Tekshirish – buni tanlangan sababning oqibatida hal etilayotgan muammo hosil bo'lishi to'g'riligini asoslash bilan amalga oshiriladi.

3. Tushuntirish – bu muammoning yechimi nima uchun to'g'riligini tasdiqlovchi sabablarni aniqlash asosida amalga oshiriladi

Muammoli ta'limni amerikalik psixolog, faylasuf va pedagog D.Dyui 1894 yilda Chikagoda tashkil etgan tajriba maktabida qo'llagan. XX asrning 60 yillarida bu yo'nalishda

tadqiqotlar olib borildi. 70-80 yillarga kelib, amaliyotga keng joriy etildi. Muammoli o'qitishni chuqur o'rganish XX asrning 60-yillarida boshlangan bo'lib, uning asosida "Tafakkur- muammoli vaziyatdan boshlanadi"-degan g'oya yotadi.

Fikrlash psixologiyasi nuqtai nazaridan muammoli o'qitish g'oyasi va tamoyillari S.L.Rubinshteyn, M.I.Maxmutov, V.Okon, I.Ya.Lerner tomonidan ishlab chiqilgan.

Muammoli ta'lim turi ilmiy-uslubiy jihatdan 3 xil ko'rinishga ega.

1. Muammoli vaziyatni vujudga keltirish.
2. Muammoning qo'yilishi.
3. Muammoning yechimini topish.

Muammoli vaziyatni o'quv mashg'ulotlarining barchasida shakllantirish mumkin. Uni dars jarayonida qancha ko'p shakllantirish o'qituvchiga bog'liq. Muammoli vaziyatning ahamiyati shundaki, u o'quvchilar diqqatini bir joyga (muammoga) qaratadi va o'quvchilarning izlanishiga, fikrlashga o'rgatadi.

Muammoli ta'lim o'qituvchi rahbarligida muammoli vaziyat vujudga keltirilib, mazkur muammo o'quvchilarning faol, mustaqil faoliyati natijasida nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malakalarni ijodiy o'zlashtirish va aqliy faoliyatni rivojlantirishga imkon beradigan ta'lim jarayonini tashkil etishni nazarda tutadi.

Muammoli o'qitish jarayonida beriladigan topshiriqlar o'quvchilarga tadqiqiy, evristik, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish bo'yicha topshiriqlar beriladi.

Bunda:

- nostandart masalalarni tuzish bo'yicha;
- shakllantirilmagan savol bilan;
- ortiqcha ma'lumotlar bilan;
- o'zining amaliy kuzatuvlari asosida mustaqil umumlashtirish;
- yo'riqnomalardan foydalanmasdan qandaydir ob'ekt mohiyatini bayon etish;
- olingan natijalarni qo'llash chegaralarini va darajalarini aniqlash;

- hodisaning namoyon bo'lish mexanizmini aniqlash;
- «bir lahzada» topish kabi topshiriqlarni berish mumkin.

Muammoli vaziyatlarda yechimga kelishning algoritmi quyidagi tartibda amalga oshiriladi Muammoni qo'yish, ma'lumotlar fondini to'plash, qayta ishlash, yechim modelini aniqlash, qo'shimcha ma'lumotlar to'plash va ularni tanlangan yechim modelida aks ettirish, yangi ma'lumotlar va yechim modeli o'rtasidagi zidlikni aniqlash, zidlikni yechimini topish, yangi yechim modelini yaratishdan iboratdir.

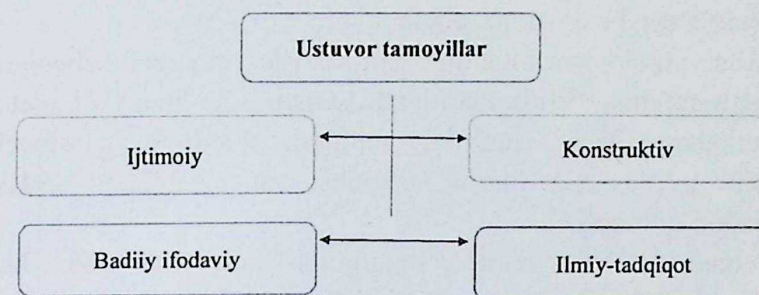
Rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyalarining muammoli ta'lim yo'nalishi keng qamrovli bo'lib, o'quvchilarni o'ylashga, muhim xulosalar chiqarishga qaratilgan.

Dars jarayonlarida o'qitishning muammoli topshiriqlardan foydalangan holda darslarni tashkil etish- o'quvchilarning mustaqil tadqiqotchilik faoliyati oshirish bilan birga tashabbuskorlik tuyg'ulari ortib, o'quvchilar o'z-o'zini boshqaruvi amalga oshadi, yaratuvchanlikka undaydi, yaratuvchanlikni o'rgangan bola boshqa har qanday sohaga hech qiyinchiliklarsiz erishadi.

Muammoli o'qitish takomillashgan o'qitish texnologiyasidir. Uning vazifasi faol bilish jarayoniga undash va tafakkurda ilmiy-tadqiqot uslubini shakllantirishdir. Muammoli ta'lim ijodiy faol shaxs tarbiyasi maqsadlariga mos keladi.

Muammoli ta'lim – o'quvchilarda ijodiy izlanish, kichik tadqiqotlarni amalga oshirish, muayyan farazlarni ilgari surish, natijalarni asoslash, ma'lum xulosalarga kelish kabi ko'nikma va malakalarni shakllantirishga yo'naltirilgan ta'lim hisoblanadi.

Bu turdagi ta'limning ilk g'oyalari amerikalik psixolog va pedagog J.Dyui (1859-1952 yy.) tomonidan asoslangan. U 1894 yilda Chikagoda o'qitish o'quv rejasi bo'yicha emas, balki o'yin va mehnat asosida olib boriladigan tajriba maktabini tashkil etgan. J.Dyui muammoli ta'lim asosi sifatida quyidagi yo'nalishlarni belgilagan (1-rasm):

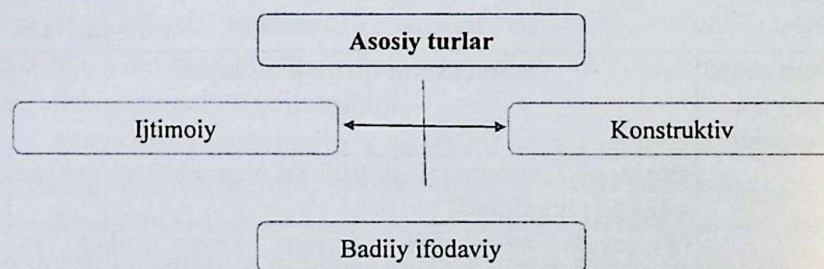

1-rasm. Muammoli ta'limning asosi bo'lgan yo'nalishlar

Muallif ko'rsatilgan yo'nalishlarda ta'limni tashkil etish uchun quyidagi vositalardan foydalangan:

- 1) so'z; san'at asarlari; texnik qurilmalar;
- 2) o'yinlar; mehnat.

Muammoli ta'limning bir necha turlari mavjud. M: M.N.Skatkin o'z ishlari muammoli ta'limning quyidagi turlari borligiga urg'u beradi (2-rasm):

2-rasm. Muammoli ta'limning asosi bo'lgan yo'nalishlar

Muammoli ta'limning asosini muammo (yun. "to'siq", "qiyinchilik") yoki muammoli vaziyat tashkil etib, muammoli TT ularning yechimini topishga xizmat qiladi. Ko'p holatlarda muammo va muammoli vaziyat sinonimlardek qabul qilinadi. Aslida esa ular bir-biridan farq qiladi.

Muammo (yunon. "to'siq", "qiyinchilik", arab. "jumboqli",

“sirli”, “tushunilishi qiyin”) – hal qilinishi muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega bo‘lgan masaladir,

Mohiyatiga ko‘ra muammo uni keltirib chiqargan sabablarni o‘rganish, uni hal etishda ahamiyatli, samarali bo‘lgan yo‘l, metod va vositalarni izlash, ularning samarali ekanligini asoslovchi dalillarni to‘plash, dalillarni yangicha, yangi tahlilda izohlash asosida hal qilinadi.

Pedagogika sohasida ko‘p holatlarda “muammo” tushunchasi tashkiliy- pedagogik, psixologik, ta’limiy va tarbiyaviy masalalarni hal qilishda qo‘llaniladi. Soha nuqtai nazardan pedagogik jarayonda quyidagi xarakterdagi muammolarga murojaat qilinadi:

- didaktik xarakterdagi muammo;
- amaliy xarakterdagi muammo;
- ilmiy-metodik xarakterdagi muammo;
- sof ilmiy xarakterdagi muammo

Ma’lum bilimlar, noma’lum bilimlar va mavjud tajriba muammoning tarkibiy qismlari sifatida namoyon bo‘ladi.

Ta’lim jarayonida muammoni qo‘yish bir necha sathda kechadi (1-jadval).

1-jadvali.

Muammoni qo‘yish darajalari	Muammoni qo‘yish mohiyati
1-daraja	O‘qituvchi muammoni qo‘yadi va o‘quvchilarni uni hal qilishga yo‘naltiradi.
2-daraja	O‘qituvchi muammoli vaziyatni bayon qiladi va o‘quvchilarning o‘zlari mustaqil ravishda muammoni shakllantiradi.
3-daraja	O‘qituvchi muammoni ko‘rsatib bermaydi, balki unga o‘quvchilarni ro‘para qiladi. O‘quvchilar muammoni anglagan holda uni o‘zlari shakllantirib, muammoni yechish usullarini tahlil qiladi.

Ta’lim jarayonida masalani qo‘yishda mavjud shart-sharoitlarni aniqlashda muammo fundamental asos sifatida namoyon bo‘ladi.

O‘quv materiallari mazmunini o‘zlashtirishda muammoning qo‘yilishi va hal etilishi quyidagi bosqichlarda kechadi (3-rasm):

Asosiy bosqichlar	1-bosqich	Masalaning asosini tashkil qiluvchi muammoni belgilab olish.
	2-bosqich	Maqsadni aniqlashtirish.
	3-bosqich	Masala yechimi shartini tahlil qilish.
	4-bosqich	Tashkiliy-pedagogik ishlarni amalga oshirishga sharoit yaratish.
	5-bosqich	Masalaning yechimini topishga yo‘naltirilgan amaliy harakatni tashkil etish.
	6-bosqich	Muammoning yechimini bayon etish.
	7-bosqich	Muammo yechimini muhokama qilish.

3-rasm. Muammini qo‘shish va hal etish bosqichlari

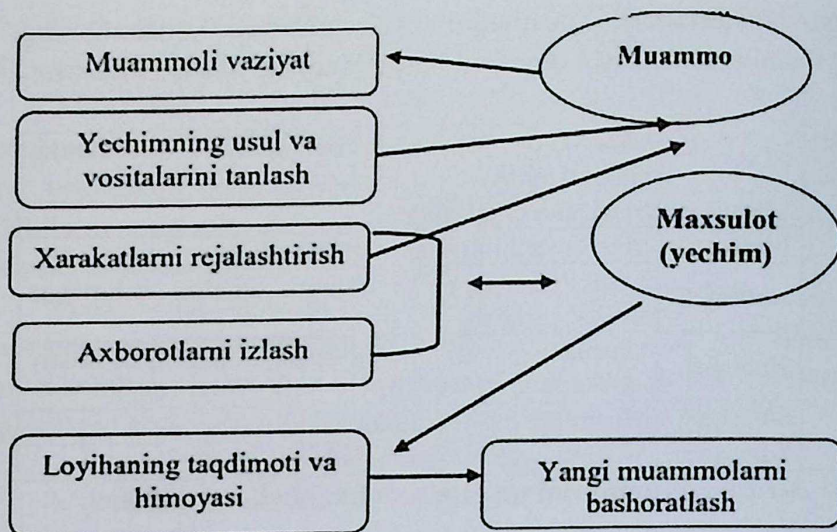
Muammoli vaziyat – o‘quvchilarning ma’lum topshiriqlarni bajarish (masalani yechish, savolga javob topish) jarayonida yuzaga kelgan ziddiyatni anglashi bilan bog‘liq ruhiy holati bo‘lib, u hal etilayotgan masala bilan bog‘liq yangi bilimlarni izlashni taqozo etadi.

Darhaqiqat, muammoli vaziyat deganda o‘quvchilarning hozirda yoki kelgusida ta’lim maqsadiga erishishi uchun xavf tug‘diraigan vaziyat tushuniladi.

Muammoli vaziyatni hal qilish bir necha bosqichda kechadi. Pedagogikada muammoli vaziyat metodi ham qo‘llaniladi.

Muammoli vaziyat metodi – talabalarni muammoli vaziyatga to‘qnash kelishini ta’minlash asosida uning sabab va oqibatlarini tahlil qilish, ularning yechimini topish bo‘yicha ko‘nikmalarini shakllantirish va ularning bilish faoliyatini faollashtirishga asoslanadigan yo‘l.

Metodning mohiyati aniq vaziyatni tahlil qilish, baholash va uning yechimi yuzasidan qaror qabul qilishdan iborat. Ta’lim jarayonida muammoli vaziyat metodi qo‘llanilganda o‘quvchilarning faoliyatlari quyidagi tizim asosida tashkil etiladi

4-rasm. Muammoli vaziyat metodiga asoslangan talabalar faoliyati

“Muammoli vaziyat” metodi uchun tanlangan muammoning murakkabligi o‘quvchilarning bilim darajalariga mos kelishi kerak. Ular qo‘yilgan muammoning yechimini topishga qodir bo‘lishlari kerak, aks holda yechimni topa olmagan, ta‘lim oluvchilarning qiziqishlari so‘nishiga, o‘zlariga bo‘lgan ishonchlarining yo‘qolishiga olib keladi. “Muammoli vaziyat” metodi qo‘llanilganda o‘quvchilar “mustaqil fikr yuritishni, muammoning sabab va oqibatlarini tahlil qilishni, uning yechimini topishni o‘rganadi.

“Muammoli vaziyat” metodining tuzilmasi quyidagicha:

1. O‘qituvchi mavzu bo‘yicha muammoli vaziyatni tanlaydi, maqsad va vazifalarni aniqlaydi.
2. O‘qituvchi tomonidan muammo vaziyat bayon qilinadi.
3. O‘qituvchi o‘quvchilarni topshiriqning maqsad, vazifalari va shartlari bilan tanishtiradi.
4. O‘qituvchi o‘quvchilarni kichik guruhlariga ajratadi.
5. Kichik guruhlar berilgan muammoli vaziyatni o‘rganib, uning sabablarini aniqlaydi.

6. Guruhlar muammoni yechish imkoniyatlarini muhokama qiladi.

7. Muammoli vaziyatni yechish yo‘llari tanlanadi.

8. Kichik guruhlarda muammoli vaziyatning yechimi topiladi.

9. Guruhlar yechim yuzasidan taqdimot qiladi.

10. Taqdimotdan so‘ng bir xil fikrlar jamlanadi.

11. Jamoa o‘qituvchi bilan muammoli vaziyatning samarali yechimini tanlaydi.

Muammoli ta‘lim – bu mantiqiy fikrlash jarayoni (tahlil, umumlashtirish va boshqa shu kabilar) va o‘quvchilarning izlanishli faoliyati qonuniyatlarini (muammoli vaziyat, bilishga qiziqish, ehtiyoj) hisobga olib tuzilgan ta‘lim va o‘qitishning ilgari ma‘lum bo‘lgan usullarini qo‘llash qoidalarining yangi tizimidir. Shuning uchun ham muammoli ta‘lim ko‘proq o‘quvchi fikrlash qobiliyatining rivojlanishini, uning umumiy rivojlanish va e‘tiqodining shakllanishini ta‘minlaydi. Didaktikaning barcha yutuqlarini istisno qilmay, balki ulardan foydalangan holda muammoli ta‘lim ilmiy bilim va tushunchalarni, dunyoqarashni shakllantirish, shaxs va uning intellektual faolligini har tomonlama rivojlantirish vositasi sifatida rivojlantiruvchi ta‘lim bo‘lib qoladi.

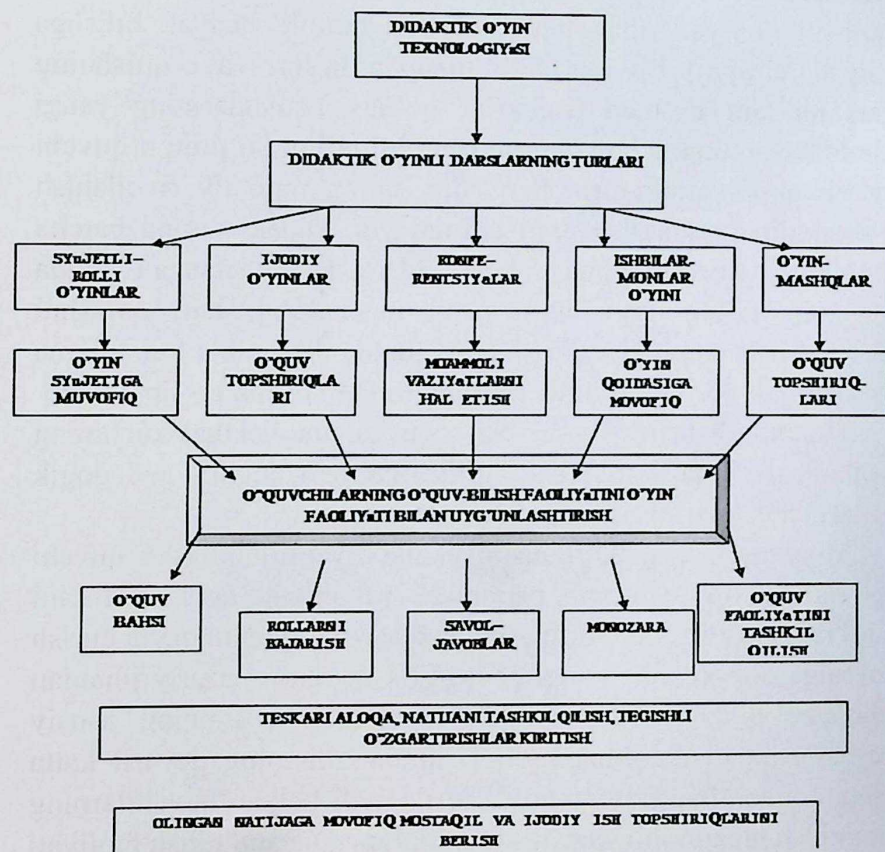
Muammoli ta‘lim nazariyasi o‘quvchi intellektual kuchining rivojlantiruvchi ta‘limni tashkil qilishning psixologik – pedagogik yo‘llari va usullarini tushuntiradi.

Muammoli vaziyatlarning roli va ahamiyatini aniqlash o‘quvchi faol fikrlash faoliyatining psixologik-pedagogik qonuniyatlarini izchil ravishda hisobga olish asosida o‘quv jarayonini qayta qurish g‘oyasiga olib keladi. Yangi pedagogik faktlarni nazariy jihatdan mulohaza qilib ko‘rish asosida muammoli ta‘limning asosiy g‘oyasi aniqlanadi: muammoli ta‘limda bilimning deyarli katta qismi o‘quvchilarga tayyor holda berilmaydi, balki o‘quvchilarning tomonidan muammoli vaziyat sharoitlarida mustaqil bilish faoliyati jarayonida egallab olinadi.

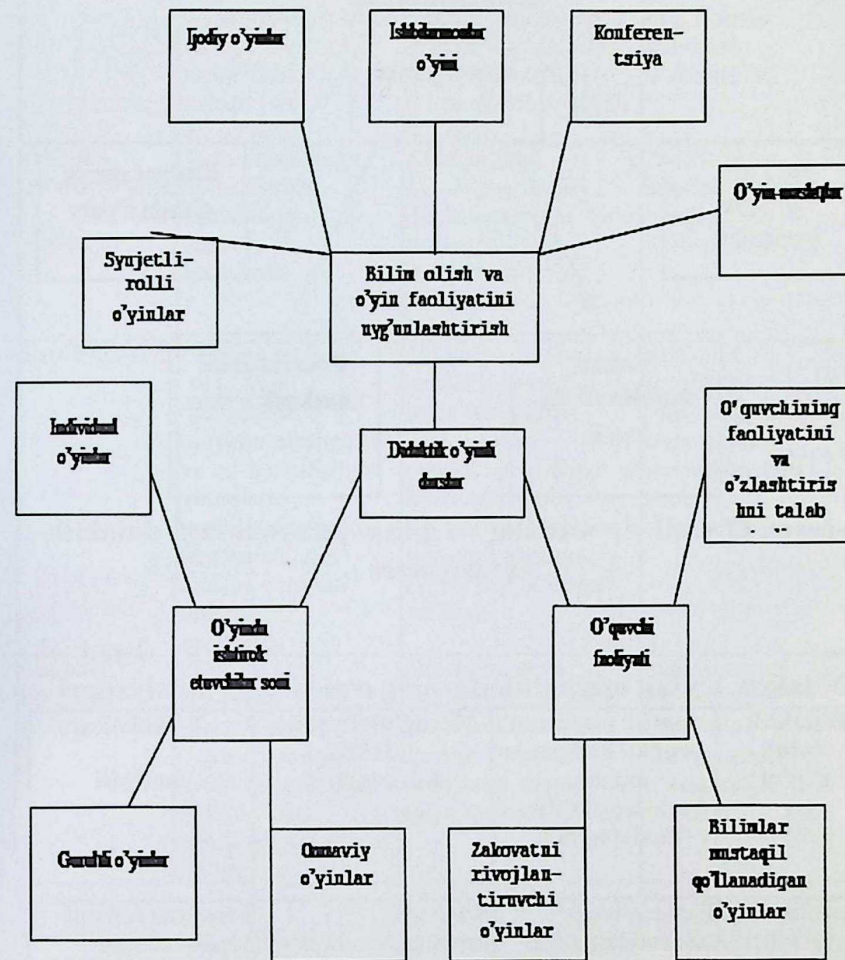
Didaktik o‘yinli mashg‘ulotlarni o‘quvchilarning bilim olish va o‘yin faoliyatining uyg‘unligiga qarab: syujetli-rolli o‘yinlar, ijodiy

o'yinlar, ishbilarmonlik o'yini, konferentsiyalar, o'yin-mashqlarga ajratish mumkin.

O'qituvchi-pedagog avval o'quvchlarni individual (yakka tartibdagi), so'ngra guruhli o'yinlarga tayyorlashi va uni o'tkazishi, o'yin muvaffaqiyatli chiqqandan so'ng esa, ularni ommaviy o'yinlarga tayyorlashi lozim. Chunki o'quvchlar didaktik o'yinli mashg'ulotlarda faol ishtirok etishlari uchun zaruriy bilim, ko'nikma va malakalarga ega bo'lishlari, bundan tashqari, guruh jamoasi o'rtasida hamkorlik, o'zaro yordam vujudga kelishi lozim.

5-rasm. Didaktik o'yinli darslarning turlari va ularning maqsad hamda vazifalari

6-rasm. Didaktik o'yinli darslar yakunida bajariladigan pedagogik vazifalar

4. O'yin tuzilishi jihatidan mantiqiy ketma-ketlikda bo'lishi;
5. Mashg'ulotlar davomida didaktik printsiplarga amal qilinishi va eng kam vaqt sarflanishiga erishishi kerak.

Didaktik o'yinli mashg'ulotlar orasida **konferentsiya mashg'ulotlari** ham muhim o'rin tutadi.

Konferentsiya mashg'ulotlari o'quvchilarning bilish faoliyatini faollashtirishda, ilmiy dunyoqarashini kengaytirishda, qo'shimcha va mahalliy materiallar bilan tanishtirishda, ilmiy va ilmiy-ommabop adabiyotlar bilan mustaqil ishlash ko'nikma va malakalarini o'rnatirish, mustaqil hayotga ongli tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Konferentsiya mashg'ulotini o'tishdan avval mashg'ulot mavzusini, maqsad va vazifalarini belgilab, shu mavzuga oid qo'shimcha ilmiy, ilmiy-ommabop adabiyotlar ko'zdan kechiriladi. Mashg'ulotni o'tkazishdan 1 hafta oldin mashg'ulot mavzusi e'lon qilinib, unga tayyorgarlik ko'rish uchun adabiyotlar tavsiya etiladi. Ushbu mashg'ulotda «Olimlar» rolini tanlash, mavzuni har tomonlama yoritish, ma'ruza tayyorlash o'quvchilarning ixtiyorida bo'ladi.

Ilmiy konferentsiya mashg'ulotini quyidagicha o'tkazish tavsiya etiladi:

I. O'qituvchining kirish so'zi. Bunda o'qituvchi mashg'ulotning mavzusi, maqsadi va vazifalari, tegishli rollarni bajaruvchi «Olimlar» bilan o'quvchlarni tanishtiradi.

II. Ilmiy ma'ruzalarni tinglash. «Olimlar» mavzu yuzasidan tayyorlagan ma'ruzalarini ko'rgazmali qurollar asosida bayon qiladilar.

III. Ma'ruzalar muhokamasi. Bunda «Olimlar» va guruhdagi boshqa o'quvchlar o'rtasida mavzu yuzasidan bahs-munozara o'tkaziladi.

IV. Ilmiy konferentsiya yakuni. O'qituvchi mavzu yuzasidan eng muhim tushuncha va g'oyalarni ta'kidlab, darsni yakunlaydi.

V. O'quvchlarni baholash. Mashg'ulotda faol ishtirok etgan o'quvchlar rag'batlantiriladi va reyting tizimiga muvofiq

baholanadi.

VI. Uyga vazifa berish.

VII. Mashg'ulotni umumiy yakunlash.

Quyida didaktik o'yin texnologiyasining konferentsiya metodidan foydalanilgan mashg'ulotning texnologik xaritasi keltirilgan.

3-jadval

Texnologik bosqichlar	O'qituvchining faoliyati	O'quvchining faoliyati
I bosqich. Tashkiliy qism, 3-daqiqa.	O'quvchlarni mashg'ulotning mavzusi, maqsadi, borishi bilan tanishtiradi. Bajariladigan o'quv topshiriqlari va ularning didaktik maqsadi bilan o'quvchlarni tanishtiradi.	Mashg'ulotning mavzusi, maqsadi, borishi va bajarilishi kerak bo'lgan topshiriqlarni anglaydi. Bajariladigan o'quv topshiriqlari yuzasidan ko'rgazmalar va didaktik maqsadni anglaydi.
II bosqich. O'quvchilarning bilish faoliyatini tashkil etish, 3-daqiqa.	O'quvchlardan «Olimlar» guruhlarini va ularning mustaqil ishlash jarayonini tashkil etadi. O'quv materialining topshiriqlar yordamida mustaqil o'zlashtirilishini ta'minlaydi.	O'quv faoliyatini tashkil etadilar, «Olimlar» guruhiga berilgan topshiriqlarni bajaradilar. 1-guruh 2-guruh 3-guruh 4-guruh
III bosqich Yangi mavzuni o'rganish, 35-daqiqa.	Har bir guruhning o'quv materialini yuzasidan tayyorlagan ma'ruzalarini tinglaydi. Ma'ruza yakunida o'quvchilar bilan savol-javob, o'quv bahsi o'tkazadi.	Har bir guruh o'quv materialini yuzasidan ma'ruzalar tayyorlaydi. O'quvchilar bilan o'tkaziladigan savol-javob, bahs-munozarada faol ishtirok etadi.
IV bosqich. Natijani tahlil qilish va yakunlash, 4-daqiqa.	O'quvchilar faoliyatini tahlil qiladi, ularga mustaqil va ijodiy ish topshiriqlarni beradi.	O'quv faoliyati va erishilgan natijani tahlil qiladi va baholaydi. Mustaqil ish va ijodiy topshiriqlarni oladi.

V. Mashg'ulotni umumiy yakunlash.

VI. Uyga vazifa berish.

O'quvchilarning ijodiy izlanishi, mantiqiy fikrlashini rivojlantirish va qo'shimcha bilim olishga bo'lgan ehtiyojlarini qondirishda ijodiy o'yinlar muhim ahamiyatga egadir.

Ta'lim jarayonida vujudga keltirilgan muammoli vaziyatlarni o'quvchlar o'zaro hamkorlikda avval o'zlashtirgan bilim, ko'nikma va malakalarini ijodiy qo'llanish va izlanish orqali hal etishga zamin tayyorlaydigan didaktik o'yinlar **ijodiy o'yinlar** deb ataladi.

Ijodiy o'yinli mashg'ulotlardan «Geomertiya» fanini o'qitishda va «Pifagor teoremasi» mavzusini o'rganishda foydalanish mumkin. Bunda o'quvchlar teng sonli guruhlariga ajratiladi. Bu yerda har qaysi guruhi ijodiy izlanib, kelgusidagi ishlarini rejalashtirishga o'rganadilar. O'qituvchi tomonidan tavsiya etilgan topshiriqlarni bajarib, dalil va isbotlar asosida o'z javoblarini bildiradilar.

Ijodiy o'yin mashg'ulotlarida guruhdagi barcha o'quvchlar hamkorlikda ishlaydilar, avvalgi mashg'ulotlarda o'zlashtirgan bilimlarini yangi vaziyatlarda qo'llaydilar. Bu esa ularda o'z bilim va iqtidoriga nisbatan ishonch hissini uyg'otadi.

Shunday qilib, didaktik o'yinli mashg'ulotlar orqali o'quvchlar yangi kasblar bilan tanishadilar, egallagan bilimlarini iqtisodiyotning qaysi sohalarida qo'llash mumkinligini ko'rsatadilar, ushbu fanga bo'lgan qiziqishlari ortadi, qo'shimcha adabiyotlar bilan mustaqil foydalanishga, o'z o'rtog'ining fikrini sabot va chidam bilan tinglashga, bilimlarini nazorat qilishga, o'z-o'zini baholashga o'rganadilar.

Rolli o'yinlar (ishchanlik yoki ishbilarmonlik o'yinlari). Bunday o'yinlar muammoli topshiriqlarning bir ko'rinishidir. Unda o'yinchilar ma'lum bir rol ni yoki xarakterni o'z zimmlariga olishadi. Ularning harakatlari va qarorlari orqali hikoyani rivojlantiradilar. Ushbu turdagi o'yinlar ko'pincha fikrlash, strategiya tuzish va ijodkorlikni talab qiladi. Sahnalashtirish va obrazli chiqishlar bunday mashg'ulotlarning asosiy belgisi

hisoblanadi. Ishbilarmonlik, bilimdonlik, topqirlik, quvnoqlik, hozirjavoblik, ijodkorlik, artistizm, ishchanlik va yaratuvchanlik kabi fazilatlarini namoyish qilishga keng imkon beradi. O'qituvchi har bir o'quvchining salohiyatiga mos vazifa topshirishi juda muhimdir. Birinchi va ikkinchi darajali ishtirokchilar bo'lmasligini ta'minlash ham talab qilinadi. O'quv mashg'uloti hayotdagi aniq vaziyatga ko'proq yaqinlashadi.

Bunday o'yinlarining asosiy xususiyatlari haqida so'z borganda quyidagilarni aytib o'tish joiz:

-o'quvchilar belgilangan xarakterlarni o'ynaydilar, bu esa ularning harakatlarini va qarorlarini belgilaydi.

-o'yin davomida o'quvchilar o'zaro muloqot qilib, voqealarni rivojlantiradilar. Bu ko'pincha o'zaro munosabatlarni mustahkamlanishga xizmat qiladi.

-har bir o'quvchi o'z xarakterining maqsadlariga erishish uchun qarorlar qabul qiladi, bu esa o'quvchida mustaqillik, erkin fikrlash, mulohaza yurita olishni shakllantiradi.

Bundan tashqari rolli o'yinlar ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi, sababi o'quvchilar bu jarayonda bir-birlari bilan muloqot qilishadi va hamkorlik qilishadi. Shu bilan bir qatorda o'quvchilarda berilgan timsolni xarakterini yaratishda va voqealar rivojida ijodkorlik rivojlanadi.

Rolli o'yinlar ko'pincha stol o'yinlari, video o'yinlar yoki teatr faoliyati shaklida bo'ladi. Ular nafaqat ko'ngilochar, balki ta'limiy ahamiyatga ham ega, chunki ular muammolarni hal qilish, ijodkorlik va jamoaviy ish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Bir so'z bilan aytganda o'quvchilarni intellektual qobiliyatlarini rivojlantirishda boshlang'ich sinf o'qituvchisi tanlagan rolli o'yinlar ham juda yaxshi samara beradi.

O'quvchilarni har tomonlama rivojlantirish bugungi kunning muammosi sifatida alohida ahamiyatga ega. Buning uchun hozirgi ta'lim jarayonida mavjud bo'lgan ayrim an'analardan voz kechish kerak. Jumladan, ilg'or pedagogik texnologiyalar bilan

an'anaviy ta'lim jarayoni orasida mutanosiblikni ta'minlagan holda o'quvchilarni intellektual rivojlantirish tizimini belgilab olish zarur. O'quvchida mavjud bo'lgan bilimlar hamda o'quvchining o'ziga xos jihatlarini hisobga olgan holda har bir bolaning o'z-o'zini rivojlantirishi hamda o'quv jarayonidagi taraqqiyotlari orasida dinamik aloqadorlikni ta'minlash lozim. O'quvchining intellektual jihatdan erkin rivojlanishi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida kafolatlangan insonning haq-huquqlari haqidagi qonun-qoidalariga amal qilib, jamiyat taraqqiyotining faol ishtirokchisi bo'lishga olib keladi.

O'quvchilarni intellektual qobiliyatlarini individual ta'lim yondashuvlari asosida rivojlantirish ham bir qator afzalliklarga egaki, bu jarayonda o'quv vaziyati barqaror rivojlanadi va o'quvchilarga samarali pedagogik ta'sir ko'rsatish imkoniyati vujudga keladi.

Yuqorida keltirilgan fikrlar asosida shuni ta'kidlash mumkinki, boshlang'ich sinf o'quvchilarining intellektual qobiliyatlarini klasterli yondashuv asosida rivojlantirish orqali milliy o'quv dasturini talablarini va DTS talablarini bajarish samaradorligi oshadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilariga DTS talablari asosida bilim berish, tarbiyalash bugungi kunning dolzarb vazifasi hisoblanadi. Boshlang'ich sinf o'qituvchisi shuni doimo yodda saqlashi kerakki, dars o'quv tarbiya jarayonining asosiy formasi bo'lib, hozirgi zamon tarbiyasining barcha jarayonlari o'quvchi shaxsiga, uning mustaqil, erkin fikrlashi, mustaqil faoliyat yuritishi va ijod qilishga o'rgatishdan iboratdir.

Ikkinchi bob yuzasidan xulosa

Xulosa qilib aytganda, ta'limning maqsadi jamiyat ehtiyojiga mos ravishda shakllanadi. Shunday ekan, ta'lim-tarbiya maqsadi mos va mutanosib bo'lishi kerak. Ilmiy adabiyotlardagi ta'limning maqsadi imkoniyatlaridan to'g'ri, aniq, o'rinli foydalanish ko'nikma va malakalarini hosil qilish, mantiqiy-ijodiy tafakkurni

rivojlantirish, kommunikativ savodxonlikni oshirish, milliy g'oyani singdirish, sharqona tarbiyani shakllantirish, shaxsni ma'naviy boyitishdan iboratligi ta'kidlangan. Ta'limiy maqsad asosida o'quvchilarda mustaqil fikrlash, og'zaki va yozma savodxonlikni oshirish, mantiqiy tafakkurni rivojlantirish orqali ularning muloqot madaniyati takomillashtiriladi. Tarbiyaviy maqsad asosida esa ma'naviy, g'oyaviy, nafosat tarbiyasi beriladi.

Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarining intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish uchun sharoit yaratish bu o'quvchilarga fanlardan mustahkam bilim berish, har bir o'quvchining intellektual qobiliyatini rivojlantirish, ya'ni mehnatsevarlik, mustaqillik, qiziquvchanlik va ijodiy faollikni tarbiyalash o'qishga samarali yondashuv printsiplari hisoblanadi. Yuqoridagi fikrlarni inobatga olgan holda darsni shunday tashkil etishga harakat qilish kerakki, bolalar o'z vazifalarini hal qilishning o'ziga xos usullarini izlasinlar, chunki ayni paytda ularning aqliy faolligi faollashadi va intellektual fazilatlari yaxshilanadi. Har xil didaktik o'yinlar, o'quv jarayoniga to'g'ri kiritilganda, turli aqliy jarayonlarning rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Didaktik o'yinlar bolaning aql-idrokiga, his-tuyg'usiga ta'sir etib, unda o'qishga ijobiy munosabat va qiziqish hislatini tarkib toptiradi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining intellektual qobiliyatini tarbiyalash va ularning darsga bo'lgan qiziqishlarini oshirish maqsadida, qiziqarli misol, topshiriq va masalalarni tanlashga alohida e'tibor berish zarur. Darsga doir tanlanadigan misol, topshiriq va masalalar aniq bir sistemani tashkil qilishligi, o'ziga xos tanlash usuliga va o'qitishning aniq bir maqsadiga qaratilishi zarur.

UMUMIY XULOSALAR

Xulosa qilib aytganda ta'limning maqsadi jamiyat ehtiyojiga mos ravishda shakllanadi. Shunday ekan, ta'lim-tarbiya maqsadi mos va mutanosib bo'lishi kerak. Ilmiy adabiyotlarda ta'limning maqsadi imkoniyatlaridan to'g'ri, aniq, o'rinli foydalanish ko'nikma va malakalarini hosil qilish, mantiqiy-ijodiy tafakkurni rivojlantirish, kommunikativ savodxonlikni oshirish, milliy g'oyani singdirish, sharqona tarbiyani shakllantirish, shaxsni ma'naviy boyitishdan iboratligi ta'kidlangan. Ta'limiy maqsad asosida o'quvchilarda mustaqil fikrlash, og'zaki va yozma savodxonlikni oshirish, mantiqiy tafakkurni rivojlantirish orqali ularning muloqot madaniyati takomillashtiriladi. Tarbiyaviy maqsad asosida esa ma'naviy, g'oyaviy, nafosat tarbiyasi beriladi.

Boshlang'ich ta'lim umumta'lim maktablarining bosh bo'g'ini bo'lganligi sababli ana shu jarayonda o'quvchi shaxsining mukammal rivojlanib borishiga ko'proq e'tibor berish kerak. Bu borada boshlang'ich sinf o'qituvchisining mas'uliyati cheksizdir. Boshlang'ich ta'lim jarayonida o'quvchilarni intellektual qobiliyatlarini klasterli yondashuv asosida rivojlantirishda ilg'or pedagogik texnologiyalarni faol qo'llash natijasida ta'lim samaradorligini oshirish, tahlil qilish va amaliyotga joriy etish mumkin.

Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarining intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish uchun sharoit yaratish bu o'quvchilarga fanlardan mustahkam bilim berish, har bir o'quvchining intellektual qobiliyatini rivojlantirish, ya'ni mehnatsevarlik, mustaqillik, qiziquvchanlik va ijodiy faollikni tarbiyalash o'qishga samarali yondashuv printsipi hisoblanadi. Yuqoridagi fikrlarni inobatga olgan holda darsni shunday tashkil etishga harakat qilish kerakki, bolalar o'z vazifalarini hal qilishning o'ziga xos usullarini izlasinlar, chunki ayni paytda ularning aqliy faolligi faollashadi va intellektual fazilatlar yaxshilanadi. Har xil didaktik o'yinlar, o'quv jarayoniga to'g'ri kiritilganda, turli aqliy jarayonlarning rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Didaktik o'yinlar bolaning aql-idrokiga, his-

tuyg'usiga ta'sir etib, unda o'qishga ijobiy munosabat va qiziqish hislatini tarkib toptiradi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining intellektual qobiliyatini tarbiyalash va ularning darsga bo'lgan qiziqishlarini oshirish maqsadida, qiziqarli misol, topshiriq va masalalarni tanlashga alohida e'tibor berish zarur. Darsga doir tanlanadigan misol, topshiriq va masalalar aniq bir sistemani tashkil qilishligi, o'ziga xos tanlash usuliga va o'qitishning aniq bir maqsadiga qaratilishi zarur.

Demak boshlang'ich sinf o'quvchilarining intellektual qobiliyatini rivojlantirish maqsadida tanlangan masalalar sistemasini tuzishda ta'limning didaktik tamoyillarini hisobga olish kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Rahbariy adabiyotlar:

1. Sh. M. Mirziyoev. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz – Toshkent.; O'zbekiston nashriyoti. 2017 yil
2. Sh. M. Mirziyoev. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarni ta'minlash yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. – Toshkent.; O'zbekiston nashriyoti. 2017 yil
3. Sh. M. Mirziyoev. Erkin va farovon demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda parpo etamiz. – Toshkent.; O'zbekiston nashriyoti. 2017 yil
4. Sh. M. Mirziyoev. Tanqidiy tahlil qat'iy tartib intizom va shaxsiy javobgarlik har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. – Toshkent.; O'zbekiston nashriyoti. 2017 yil

Asosiy adabiyotlar ro'yxati:

1. Abu Nasr Forobiy. "Fozil odamlar shahri". – T.: A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1993-y.
2. Abdullayeva B. S va b Boshlang'ich sinf o'quvchilariga geometrik materiallarni o'rgatish metodikasi -Toshkent: OOO "Jahon print", 2011.
3. Abdullayeva B. S va b Boshlang'ich sinflarda matematikadan sinfdantashqari ishlarni tashkil etish-Toshkent.: OOO "Jahon print", 2011.
4. Axmedov M va boshqalar 1-sinfda matematika darslari – Toshkent.:O'zinkom- sentr, 2003.
5. Ahmedov M., Ibragimov P., Abdurahmonova N., Jumayev M. E. "Birinch sinf matematika darsligi." – T.: "Sharq".
6. A'zamov A. "Yosh matematika qomusiy lug'at"- Toshkent.: Qomuslarbosh tahririyati, 1991.
7. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. – T.:TDPU. 2003-yil.
8. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik

mahorat (O'quvqo'llanma). –T.: O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasinashriyoti, 2006-y.

9. Bikbayeva N.U va boshqalar "Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitishmeto- dikasi "- Toshkent.: O'qituvchi, 2007.
10. Bikbayeva N.U va boshqalar Matematika 2 – Toshkent.: O'qituvchi, 2010.
11. Golubeva E.A "Inson aqlining individual xususiyatlari" (psixologikizlanish) Moskva 1980- yil.
12. Jumayev M.E. „Matematika o'qitish metodikadan praktikum“- Toshkent.: O'qituvchi, 2004.
13. Jumayev M.E., Tadjiyeva Z „Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitishmeto dikasi“ Toshkent.: Fan va texnologiya, 2005.
14. Jumayev M.E. va boshqalar. Matematika o'qitish metodikasi (kasb-hunarkollejlari o'quvchilari uchun o'quv qo'llanma) – T.: "Ilm-Ziyo", 2003.
15. Mardonova G'.I., Matematika dan test topshiriqlari 2-sinf"- Toshkent.: O'qituvchi, 2007.
16. Musayev Jahongir "O'quvchilarning muataqil fikrlash salohiyatini rivojlantirish" (Monografiya) "Sharq" nashriyot matbaa aksiyadorlik kompaniyasibosh taqiririyati. Toshkent 2010-yil.
17. Mardonova G'.I. „Matematikadan test topshiriqlari 1-sinf"- Toshkent.: O'qituvchi, 2007.
18. Mavlonova R., To'rayeva O., Xoliqberdiyev K.lar "Pedagogika" darslik. Toshkent. 2012- yil
19. Kaykovus (1021-1022 yillarda tug'ilgan) mashhur "Qobusnoma" asari Toshkent "O'zbekiston"
20. Kaldibekova A, Xodjaev B "O'quvchilarning bilish faolligini oshirish yo'llari" (uslubiy qo'llanma) Toshkent 2006- yil.
21. Krutetskiy V.A "Vospitanie distsiplinirovannosti u podrostkov " Moskva 1960 g.
22. Raximov S., To'raqulov E. Abu Rayhon Beruniy ruhiyat va ta'lim-tarbiya haqida. – Toshkent, 1992.

23. Raximov S. Abu Ali ibn Sino ta'lim-tarbiya haqida. -Toshkent: O'qituvchi, 1967.
24. Rubinshteyn S.L "Umumiy psixologiya" (o'quv qo'llanma) Toshkent. 1979-yil
25. Rudakiy (IX asrning 50-60 yillari) "Saylanma asarlar" to'plami
26. Tojiyev Z.G., Jumaev M.E., Djavlieva G.R., Xoliqova Z. Boshlang'ich sinf matematika ta'limi samaradorligini oshirishda tarixiy materiallardan foydalanish. -T: "Jahon-Print" 2007 yil.
27. Токарева В.А. Вопросы психологии формирования верности обществен- ному долгу у младших подростков: Дис. канд. Пед. Наук. -Ташкент, 1968.
28. Усманова Э.З. Мотивационная эмоциональная регуляция мышления в условиях интеллектуального конфликта. - Тошкент: "Ўқитувчи", 1993.
29. Petrovskiy A.V., Brushlinskiy A.V. va boshqalarning "Umumiypsixologiya" darslik. Toshkent-1992.
30. Yo'ldoshev J., Hasanov S., Shirinov M. lar muallifligidagi "Magistrlarni kasbiy pedagogik faoliyatga tayyorlash" o'quv qo'llanmasi. Toshkent. 2011- yil.
31. Yo'ldoshev J. "Magistrlik dissertatsiyasi: struktura, texnologiya" si uslubiy qo'llanmasi. Toshkent. 2012- yil
32. Yo'ldosheva J.R. Usmonova S.A., Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy qilish. -T: "Fan va texnologiya" nashriyoti. 2008-yil.
33. Yo'ldoshev J. Yo'ldosheva F. Yo'ldosheva G. Interfaol ta'lim sifat kafolati. -T.: 2008 y.
34. Efimov A.S ning "Darslarda o'quvchilarning ijodiy faoliyatini o'stirish" Toshkent "O'qituvchi" nashriyoti 1966-yil.
35. Irisov A "Ibn Sinoning falsafiy risolalari" Toshkent "O'zbekiston", 1963-yil.
36. Yusuf Xos Hojib "Qutadg'u bilig" (Baxtga eltuvchi bilim) asari. Toshkent "O'zbekiston"
37. G'oziyev E.ning "Ta'lim jarayonida o'quvchilar

tafakkurining o'sishi" Toshkent "Fan" nashriyoti 1980 yil.

38. Ziyodova.T "O'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatish" (o'quvqo'llanma) "O'qituvchi" nashriyoti Toshkent 2001-yil

Qo'shimcha adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdullayeva M. (ma'sul muxarrir), Jalolov A., Nazarov Q., Nosirov R., Otamurodov S., Ochildiyev A., Ro'ziev R (rahbar), Sharipov A., Shermuhamedov S., Haitov Sh., Hoshimova I. Falsafa: ensiklopedik lug'at. T.: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2010-yil.
2. Djurayev R.X., Tolipov O'.Q, Safarova R.F., To'raqulov X.O., Inoyatova M.E., Divanova M.S. Pedagogik atamalar lug'ati. -T.: "Fan" nashriyoti, 2008 yil.
3. Hasanboyev J., To'raqulov X., Haydarov M., Hasanboyeva O., Pedagogika fanidan izohli lug'at. -T.: "Fan va texnologiya" nashriyoti, 2008-yil.
4. Qiyomiddin Nazirov (tuzuvchi). Falsafa qomusiy lug'at. -T: "Sharq" nashriyoti. 2004-yil.
5. Turg'unov Q., Ruscha-o'zbekcha psixologiya terminlarining izohlilug'ati. -T.: "O'qituvchi" nashriyoti, 1975-yil.
6. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. 4 tom. Toshkent.: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" davlat ilmiy nashriyoti. 2002-yil.
7. Aliyeva M ning "Boshlang'ich sinf o'quvchilarining matematiktafakkurini shakllantirish" magistrlik dissertatsiyasi. Toshkent 2011-yil.
8. Adizov B "Boshlang'ich ta'limni ijodiy tashkil etishning nazariy asoslari" Toshkent. 2002- yil.
9. Axlidinov R.Sh. Umumiy o'rta ta'limni takomillashtirishning tashkiliy pedagogik asoslari: Ped. fan. dok. ... dis. - Toshkent, 1998.
10. Jahongir Musayev "O'quvchilarning mustaqil fikrlash salohiyatini rivojlantirish" (Monografiya) "Sharq" nashriyot matbaa aktsiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati. Toshkent 2010-yil.

11. Mallayev R. Boshlang'ich sinf o'quvchilari mustaqil o'quv mashg'ulotlari tashkil etishning samaradorligini oshirish: Ped. fan. nom. ... disc. – Toshkent, 1974.

12. Mamedov K “Maktabgacha yoshidagi bolalar va o'quvchilarning aqliy rivojlanish xususiyatlari” Toshkent .2004 -yil.

13. Matchonov S. Umumta'lim tizimida adabiyotdan mustaqil ishlarni tashkilotish: Ped. fan. dok. ... dis. – Toshkent, 1998 y.

14. Nishonova Z. Mustaqil ijodiy fikrlashni rivojlantirishning psixologik asoslari: Psixol.fan.dok.... diss. avtorefereti. – Toshkent, 2005.

15. Rahmonov Y “Ta'lim jarayonida o'quvchilarning aqliy mehnat faoliyatini tashkil etishning pedagogik asoslari” nomzodlik dissertatsiyasi. Namangan. 2004-yil.

16. Xodjiyeva F “O'quvchilarda tanqidiy fikrlashni shakllantirishning didaktik asoslari” (Boshlang'ich sinf o'quvchilari misolida) nomzodlik dissertatsiyasi. Toshkent. 2008- yil.

17. Sharafiddinova X.G “Uzluksiz ta'lim tizimida aqliy qobiliyat diagnostikasi va psixokorreksiya” Toshkent. 2009-yil.

18. D.O.Ximmataliyev. M. J. Ernazarova “Ta'lim tizimida ijtimoiy-gumanitar fanlar” ISSN 2181-7286 6/2022

Internet saytlari

<http://www.Norma.uz>. O'zbekiston respublikasi qonun hujjatlar to'plami sayti.

<http://www.ziyo.net.uz>. O'zbekiston respublikasi talim sayti.

<http://www.Uzedu.uz>, e-mail:

info@uzedu.uz O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi vazirligi qarorlari.

<https://lib.cspi.uz/>

www.Ziynet.uz

www.google.uz

<http://gazeta.uz>

www.tadqiqot.uz

MUNDARIJA

KIRISH	3
I BOB. BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING INTELLEKTUAL QOBILIYATLARINI KLASTERLI YONDASHUV ASOSIDA RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI	5
1.1-§. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining intellektual qobiliyatlarini klasterli yondashuv asosida rivojlantirish pedagogik muammo	5
1.2-§. Bolalarning intellektual qobiliyatlarini klasterli yondashuv asosida rivojlantirish bo'yicha ilg'or xorijiy tajribalar	18
I bob bo'yicha xulosa	41
II BOB. BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING INTELLEKTUAL QOBILIYATLARINI KLASTERLI YONDASHUV ASOSIDA RIVOJLANTIRISH MEKANIZMLARI	43
2.1-§. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining intellektual qobiliyatlarini klasterli yondashuv asosida rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari	43
2.2-§. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish texnologiyasi	59
II bob yuzasidan xulosa	90
III. FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI	94

ERNAZAROVA MUNISXON JO'RAQULOVNA

**BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARINING
INTELLEKTUAL QOBILYATLARINI
KLASTERLI YONDASHUV ASOSIDA
RIVOJLANTIRISH**

MONOGRAFIYA

Muharrir: X. Tahirov
Texnik muharrir: S. Meliquziyeva
Musahhih: M. Yunusova
Sahifalovchi: A. Isxoqov

Nashr. lits № 2244. 25.08.2020 y.
Bosishga ruxsat etildi 22.12.2024 y.
Bichimi 60x84 1/16. Ofset qog'ozi. "Times New Roman"
garniturası. Hisob-nashr tabog'i. 6,25.
Adadi 100 dona. Buyurtma № 4533314.1.1.

«Book trade 2022» MCHJ bosmaxonasida chop etildi.

+998 (94) 673-66-56, +998 (97) 017-01-01

ISBN 978-9910-9027-4-1

9 789910 902741